

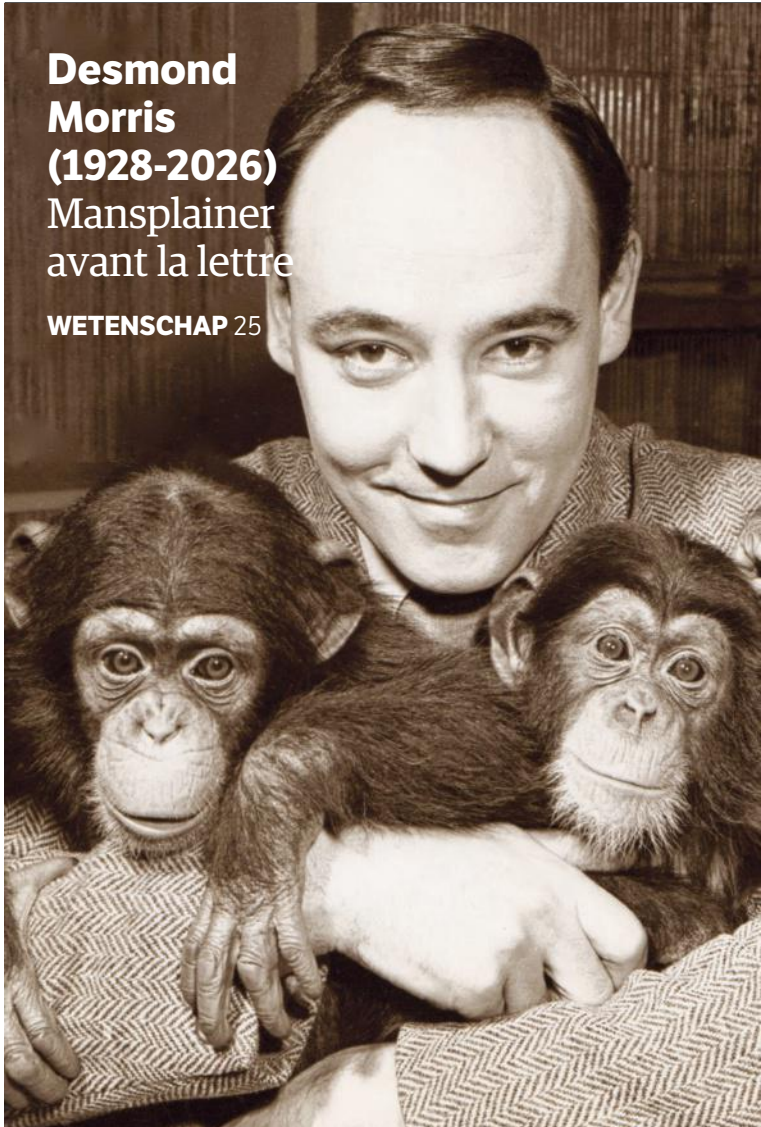
Klimaat

Haaien en andere vissen zijn gevoelig voor opwarmend water

WETENSCHAP 24

Desmond Morris (1928-2026)
Mansplainer avant la lettre

WETENSCHAP 25

Natuurherstel
De strijd om de bollenvelden in Castricum

BINNENLAND 10-11

Asielwetten
De stemming in de senaat? Onvoorspelbaar

IN HET NIEUWS 3

Meloni-Trump
Relatie tussen Italië en de VS onder druk

IN HET NIEUWS 5

Kunst
Afkomst van kunstenaar doet er wel/niet toe

CULTUUR C3

ENERGIESTEUNPAKKET KABINET

Compensatie én verduurzaming

De kabinetssteun van 950 miljoen richt zich op ondernemers en lage inkomensgroepen. Ook zijn er groene maatregelen.

Rosa Uijtewaal

DEN HAAG

Het kabinet kiest voorlopig voor tal van kleine maatregelen om de dreigende energiecrisis het hoofd te bieden. Dat is de teneur van het steunpakket van 950 miljoen euro dat het kabinet maandag heeft gepresenteerd. De regering-Jetten lijkt extra maatregelen, en het benodigde geld daarvoor, achter de hand te willen houden voor als de mondiale verstoring van olie- en gashandel langer aanhoudt. „We moeten het hoofd koel houden”, zei minister Eelco Heinen (Financiën, VVD) maandag.

Stelt de regering zich dan nog even terughoudend op als een maand geleden toen het pas in de zomer maatregelen wilde nemen? Dat ook weer niet. Tussen de regels door sijpelt de crisistaal het kabinet-Jetten in. Minister Stientje van

Veldhoven (Klimaat en Groene Groei, D66) sprak maandag over „een crisis die mondiaal veel effect heeft”. Heinen zei: „We nemen maatregelen in het besef dat de situatie kan verslechteren.”

En dus heeft het kabinet scenario's opgesteld die de consequenties van de oorlog in het Midden-Oosten volgen. Zo gaat het groene scenario uit van een situatie zonder prijsstijgingen en loopt dat via geel, oranje en rood op tot het zwarte scenario van fysieke tekorten. Volgens het kabinet zijn de huidige olieprijzen te plaatsen tussen het gele en oranje scenario. Het grote verschil tussen die scenario's draait om de verwachting hoe lang de hoge prijzen aanhouden.

Bij oranje houdt het kabinet bijvoorbeeld rekening met een tekort aan helium of aluminium in Europa. Burgers voelen langere tijd de hogere energieprijzen, hebben minder te besteden en gaan moge-

lijk minder reizen. Deze scenario's heeft het kabinet naar eigen zeggen gebaseerd op studies van onder andere het Centraal Planbureau, De Nederlandsche Bank en het Internationaal Energie Agentschap (IEA).

Maatregelen in besef dat situatie kan verslechteren

Eelco Heinen minister Financiën

Afgelopen week werd al bekend dat het kabinet formeel de eerste fase van het zogenoemde Crisisplan Olie heeft ingezet. De facto zit Nederland al dicht tegen de tweede fase aan. In die fase gaat het kabinet niet alleen extra overleggen over mogelijke schaarste, maar zal de regering ook explicieter Nederlanders aanmoedigen om (vrijwil-

lig) energie te besparen.

Het steunpakket richt zich op ondernemers en mensen met een laag inkomen. Zo wordt geld uitgetrokken voor een regeling waarin de overheid garant staat voor leningen die bedrijven aangaan. Het idee hierachter is, zegt het kabinet, dat gezonde bedrijven voldoende financiering houden om tegenslagen op te kunnen vangen. Verder steekt het kabinet geld in een aantal groene maatregelen zoals renteloze leningen om woningen te verduurzamen en 'energiefixers' die mensen in energiearmoede betaalbare tips geven.

Energienoodfonds

Ook komt er meer geld beschikbaar (195 miljoen euro) voor het energienoodfonds, bedoeld voor lagere inkomens met hoge energiekosten. Dat bedrag ligt fors hoger dan de 50 miljoen euro die vorige week circuleerde toen media over de gelekte

plannen schreven. Het kabinet schrijft met dit bedrag „significant meer huishoudens” te kunnen bereiken „dan afgelopen jaren”.

Eerder riep de oppositie het kabinet al op te onderzoeken of deze regeling kon worden uitgebreid voor middeninkomens. Het lijkt er dan ook op dat het kabinet hiermee de Tweede Kamer, en zeker initiatiefnemer Jesse Klaver (Progressief Nederland), tegemoet wil komen.

Een andere maatregel laat automobilisten aan het einde van dit jaar hun brandstofauto inruilen om met subsidie een elektrische auto aan te schaffen. Voor deze regeling is 50 miljoen euro gereserveerd. Een rekenvoorbeeld: stel dat het subsidiebedrag op 2.000 euro uitkomt, daarmee kunnen 25.000 elektrische auto's worden aangeschaft.

Lees verder op pagina 2

IN HET LAND
DEN HAAG

PETRA DE KONING

Wat moet je nog, als ex-PvdA'er?

In een tent naast het Cats-huis, vorige week maandag, is het afscheidsfeest van Dick Schoof. Caroline van der Plas van BBB geeft hem haar boek uit 2023, *Gewoon gezond verstand*, en omhelst hem. Schoof omhelst op zijn beurt Jan Struijs van 50Plus, die daar van opkijkt. Wat mensen verder opvalt: Struijs staat heel lang te praten met oud-Tweede Kamervoorzitter Gerdi Verbeet, ex-PvdA.

De man van Gerdi Verbeet, oud-staatssecretaris in het kabinet-Den Uyl Wim Meijer, had me de week ervoor zijn brief aan PvdA-voorzitter Esther-Mirjam Sent doorgestuurd: zodra de PvdA zou opgaan in „de nieuwe partij”, Progressief Nederland noemt Wim Meijer niet, moest zij hem uitschrijven als lid. Er klinkt verdriet in de brief, is „het begin van het einde van de sociaaldemocratie in Nederland”.

Op donderdagmiddag ga ik bij hem en Gerdi Verbeet langs in Amsterdam. En nog voordat ik zit, begint Verbeet over Jan Struijs. „Dat is een politicus”, zegt ze, „die de harten van de mensen raakt”.

In juni vorig jaar, op een congres van GroenLinks-PvdA, was Verbeet uitgejoeld omdat ze samen met andere PvdA'ers tegen de motie was over een 'volledig wapenembargo' tegen Israël. Ze was weggegaan, maar ze had zo hard moeten huilen dat ze niet kon autorijden. Bij een tankstation stond ze stil, toen belde Jesse Klaver. Hij wilde, zei hij, „even bij haar inchecken”. Verbeet zegt dat ze hem eerst niet begreep. Inchecken doe je als je gaat vliegen.

Klaver was ook al op weg naar huis, een van zijn kinderen was jarig. „Ik zei: 'Dan mis jij dus ook de speech van Timmermans. Maar daar kom je vast wel weer overheen.' We moesten allebei lachen. Ik door mijn tranen heen.”

De dag erna had ze haar lidmaatschap van de PvdA opgezegd. Na 52 jaar.

Gerdi Verbeet is 75. Wim Meijer 86. Hij was op zijn achttiende lid geworden van de PvdA om Willem

Drees te steunen, het kabinet-Drees III was net gevallen. Drees werd ook door niet-PvdA'ers 'vaderlijk' genoemd: hij had in 1947 de 'Ouderdomsvoorziening' bedacht, de latere AOW.

Meijer kreeg de dag na zijn opzegging antwoord van de PvdA-voorzitter. „Heel hoffelijk”, zegt hij. „Maar ze was het niet met me eens.” Verbeet zegt dat Klaver haar was blijven bellen, ze dronken een keer koffie. „Hij zegt tegen mij: 'Ik ben sociaaldemocratisch.' Ik zeg: 'Schrijf dat dan op in het beginselprogramma.' Maar dat doet hij niet.”

Jan Struijs, vindt ex-PvdA'er Gerdi Verbeet, 'vertolkt de pijn van mensen, op een manier die ze begrijpen'

In nu? Gerdi Verbeet en Wim Meijer weten het niet goed. Ze waren op alle bijeenkomsten van 'Rood Vooruit', met andere PvdA'ers die niets moesten hebben van de fusie. Maar die bijeenkomsten zijn er niet meer. Aan de nieuwe partij die ex-PvdA'er Rob Oudkerk wil oprichten doen ze niet mee. Gerdi Verbeet noemt het „te vroeg”.

Net voor het feest van Schoof had zij Jan Struijs geappt, ja. Ze kennen elkaar al lang, ze had hem ook al eens „tips” gegeven: hoe je je staande houdt in de Haagse politiek. „Hij vertolkt”, vindt ze, „de pijn van mensen, op een manier die ze begrijpen.”

Bij het Catshuis maakten ze een afspraak, ze gaan samen eten. Struijs had haar „toevertrouwd” dat veel oud-PvdA'ers overstappen naar 50Plus. „Ik niet”, zegt ze tegen mij. „Ik ben er echt even klaar mee, lid zijn van een partij.”

Jesse Klaver was ook op het feest. Ze had hem niet gezien.

Hulp automobilist, accijns niet lager

» Vervolg van voorpagina

Een aantal dingen doet het kabinet expliciet niet. De regering verlaagt de veelbesproken brandstofaccijnzen niet, maar komt de automobilist elders wel tegemoet. Zo wordt de wegenbelasting voor bestelauto's gehalveerd vanaf juli en wordt deze dan voor vrachtwagens vrijwel geschrapt dit jaar. Ook verhoogt het kabinet, voor onbepaalde tijd, de belastingvrije reiskostenvergoeding van 23 naar 25 cent per kilometer. Dat zou forenzen wel 30 cent per liter brandstof kunnen schelen, denkt het kabinet.

Niet elke cao heeft km-vergoeding

Tegelijkertijd kent lang niet elke cao een dergelijke kilometervergoeding, laat vakbond FNV weten. Volgens FNV werken 435 van de 667 cao's, die de vakbond heeft ondertekend, met een vorm van een kilometervergoeding. Dat niet elke cao hierin „in dezelfde mate gebruikmaakt”, erkende minister Heleen Herbert (Economische Zaken en Klimaat, CDA) maandag. Zij riep werkgevers maandag op om nu al „dit soort fiscale voordelen meer te benutten”.

Daarnaast treedt het kabinet nog weinig naar buiten over het besparen van energie, ondanks nadrukkelijke oproepen van het IEA en de Europese Commissie. Volgens minister Van Veldhoven is het „natuurlijk goed als mensen energie besparen”, maar past

een nadrukkelijke oproep vanuit het Rijk pas in een latere fase.

Het kabinet gaat ervan uit dat Europa het door grote strategische olievoorraden en de mogelijkheden om zelf kerosine en diesel te produceren wel vijf maanden kan uitzingen. Vorige week waarschuwde het IEA nog dat Europa nog voor zes weken kerosine had.

Bezuinigingen

Het kabinet wil de plannen betalen door op andere posten te bezuinigen. Zo verdwijnt een aftrekpost voor beginnende ondernemers en zelfstandigen en wordt alcohol vanaf volgend jaar duurder. Een aantal groene maatregelen worden bekostigd met geld uit het Klimaatfonds, bijvoorbeeld een potje om woningen van het aardgas te halen. Ook wordt er geschoven met geld dat het kabinet had gereserveerd om energiearmoede aan te pakken.

Het kabinet, zei Jetten vorige week vrijdag al, zoekt een balans tussen „de korte en lange termijn”. Oftewel tussen compenseren voor hogere energiekosten en investeren in minder kwetsbaar worden voor wereldwijde energieschokken. Dit is de tweede crisis in een paar jaar tijd, zei minister Heinen maandag. „Daarom kiezen we nu voor maatregelen die tijdelijk zijn én die helpen om naar een toekomst te gaan waarin onze economie minder afhankelijk is.”

V.l.n.r.: de ministers Van Veldhoven (Klimaat en Groene Groei, D66), Heinen (Financiën, VVD) en Herbert (EZ en Klimaat, CDA), maandag bij uitleg steunpakket. FOTO: ROBIN VAN LONKHUIJSEN/ANP

Theo Bovens (CDA), Bart van den Brink (minister van Asiel en Migratie, CDA) en Boris Dittrich (D66) tijdens de behandeling van de asielwetten in de Eerste Kamer. FOTO: BART MAAT

EERSTE KAMER

Zelfs vertraagde trein kan bepalen of asielwetten er doorheen komen

Wat aanvankelijk een formaliteit leek, is verworpen tot een onvoorspelbaar debat over de asielwetten in de senaat.

Anikó de Geest

DEN HAAG

Politieke chaos en verwarring kenmerkten vorige week het debat over de asielwetten in de Eerste Kamer. De PVV dreigde plots tegen een cruciaal element van voormalig minister Marjolijn Faber (PVV) te stemmen, waardoor een meerderheid deze dinsdag voor het strenger maken van het asielbeleid onzeker is geworden. Dat kan weer gevolgen hebben voor de verhoudingen binnen de coalitie van D66, VVD en CDA, die verdeeld zijn.

De senaat stemt vanaf 13.00 uur over twee asielwetten en de 'novelle' voor de strafbaarstelling van illegaliteit. Een van de wetten is de invoering van het tweestatusstelsel, dat asielzoekers die vluchten voor oorlog onderscheidt van asielzoekers die vluchten voor vervolging. Daarbij beperkt de wet de mogelijkheid voor vluchtelingen om gezinsleden te laten overkomen.

De andere wet is de asielnoodmaatregelenwet, die onder meer de duur van een verblijfsvergunning tot drie jaar beperkt en de strafbaarstelling van verblijf in Nederland zonder geldige papieren regelt. Dit werd door een rechtse meerderheid in de Tweede Kamer aan de wet toegevoegd.

Dat leidde tot onrust bij christe-

lijke partijen die bereid waren de wetgeving te steunen, zoals het CDA en de SGP. Dus werd die novelle bedacht, waarmee hulp aan illegale vreemdelingen toegestaan blijft. Voor de PVV is dit dan weer onvoldoende.

Derde debatstermijn

De Eerste Kamer stemt eerst over de novelle, dan over de twee wetten. Normaal gesproken gebeurt dat direct achter elkaar, maar fracties zouden kunnen vragen om een schorsing. Er wordt rekening mee gehouden dat het CDA (6 zetels) een derde debatstermijn aanvraagt, waar de minister om verdere toezeggingen kan worden gevraagd die niet in de novelle staan, zeggen ingewijden. Een derde termijn is ongebruikelijk.

Als de novelle wordt weggestemd, blijft het oorspronkelijke PVV-voorstel over, dat ook hulp aan ongedocumenteerden strafbaar stelt. Dat ligt ingewikkeld bij onder meer het CDA. Minister Bart van den Brink (CDA) deed in het debat vorige week juist toezeggingen om de twijfels bij de eigen partij weg te nemen. Dat leek te werken. Hij stemde in met een uitvoeringsvoorstel die het CDA graag wilde en zei dat de strafbaarstelling alleen gaat gelden voor „terugkeer-frustrerders”, die terugkeer naar het land van herkomst actief tegenwerken.

De D66-senaatsfractie (7 zetels) gaat tegen de wetten stemmen, bevestigde senator Boris Dittrich maandag op Linkedln. Zijn fractie is tegen „onnodig harde maatregelen die onuitvoerbaar zijn”. Dat D66 tegen mag stemmen in de Eerste Kamer, is al tijdens de kabinetsformatie afgesproken met CDA en VVD.

Zeker voor de VVD zou het een groot politiek probleem zijn als de wetten sneuvelen. Die partij wil al langer een strenger asielbeleid en

Zeker voor de VVD zou het een groot politiek probleem zijn als de wetten sneuvelen

was ook onderdeel van het vorige kabinet, dat de wetten indiende.

De steun van D66 was niet nodig geweest als de PVV met de novelle had ingestemd. De wetten komen uit de koker van hun eigen minister Faber, eind vorig jaar stemde de voltallige PVV-fractie in de Tweede Kamer al in met de novelle. Toch dreigde PVV-senator Alexander van Hattem ineens tegen te stemmen. De wetten zouden door de verzachting van de strafbaarstelling volgens hem „ontteld” raken.

Woensdag verraste Van Hattem

met het bericht dat de PVV voornemens is vóór de wetten te stemmen, maar tégen de novelle. Terwijl die juist alleen met de vier PVV-stemmen aan een meerderheid is te helpen. Hij noemde op X de „verzwakking” van de strafbaarstelling van illegaliteit „onacceptabel”.

De PVV weet dat andere partijen de wetten louter steunen vanwege de novelle en ze riskeert moedwillig dat ze alsnog sneuvelen. „Politieke sabotage op hoog niveau”, noemde ex-PVV'er Gidi Markuszower het.

Versnipperde Eerste Kamer

Door de chaos bij de grotere partijen in de Eerste Kamer zijn alle ogen gericht op de zeven eenmansfracties in de senaat, die in totaal bestaat uit twintig fracties. Pim Walenkamp (ex-BBB), Toine Beukering (ex-JA21) en Martin van Rooijen (50Plus) leken tijdens de debatten positief gestemd. Ingrid Visseren-Hamakers (ex-PvdD) was juist kritisch en ook OPNL-senator Auke van der Goot en ex-VVD'er Cees van de Sanden lijken tegen te gaan stemmen. Van de Sanden verliet de VVD-fractie eind vorig jaar omdat de partij volgens hem, onder meer vanwege wat hij ziet als anti-rechtsstatelijk asielbeleid, steeds verder is „weggedreven van de kernwaarden”.

De stem van ex-BBB'er Robert

Met medewerking van Guus Valk.

Rumen Radev, leider van Progressief Bulgarije en winnaar van de verkiezingen, spreekt met journalisten na de exit polls van zondagavond. FOTO SPASYANA SERGIEVA/REUTERS

PARLEMENTSVERKIEZINGEN BULGARIJE

Poetin verloor een vriend in Boedapest, maar wint er een in Sofia

De nieuwe partij van de ex-president won de verkiezingen. Vraag in Brussel: hoe pro-Moskou en EU-kritisch is Rumen Radev?

Mark Duursma

AMSTERDAM

Een week na het verlies van Viktor Orbán in Hongarije rekenden ook de Bulgaarse kiezers zondag af met de gevestigde politieke orde. Ze stemden massaal voor de vorige maand opgerichte partij Progressief Bulgarije van oud-president Rumen Radev (62). Met 45 procent van de stemmen heeft de nieuwe partij een absolute meerderheid in het parlement, 131 van de 240 zetels. Brussel is bezorgd: Radev is kritisch over de EU en wil de banden met Moskou aanhalen.

Zowel in Hongarije als Bulgarije behaalde een nieuwe partij, opgericht door een politieke veteraan, een monsterverzege. Er zijn meer overeenkomsten. Zowel Radev als de Hongaarse winnaar Péter Magyar dankt de overwinning aan de belofte om de corruptie te bestrijden en de politieke macht van oligarchen af te breken. De kiezers hebben genoeg van de zelfverrijking van de politieke elite, en van de nauwe banden tussen politici, zakenlieden en criminelen. Ze verwachten verbetering van de economie en hulle-standaard. Volgens Radev heeft de invoering van de euro begin dit jaar de inflatie aangewakkerd in het armste land van de EU.

Er is ook een belangrijk verschil. In Hongarije was het de vertrekkende premier die EU-beleid trotseerde door de relatie met Rusland te koesteren. In Bulgarije is dat de komende premier. Voorafgaand aan de verkiezingen keerde Radev zich tegen militaire steun van de EU aan Oekraïne, noemde hij de Russische annexatie van de Krim een „strategische realiteit” en pleitte hij voor behoud van de Europese import van olie en gas uit Rusland. Zondagavond zei Radev dat Bulgarije „op het Europese pad blijft”, maar pleitte hij ook voor „meer pragmatisme” van de EU. Dat laat zich waarschijnlijk vertalen als meer contact met Rusland en China.

Versplintering is voorbij

‘Gevestigde politieke orde’ is een betrekkelijk begrip in Bulgarije. De tussentijdse verkiezingen van zondag waren de achtste in vijf jaar tijd. De Bulgaarse politiek wordt gekenmerkt door polarisatie en fractiele coalities. Oriëntatie op Brussel of Moskou is sinds de Russische invasie in Oekraïne een splijtzwam in het Balkanland dat zich vanouds verwant voelt met Rusland. De laatste regering in Sofia viel in december 2025 na grootschalige straatprotesten, in gang gezet door belastingverhogingen en een plan om de salarissen van ambtenaren

te verhogen.

De politieke constante van de laatste jaren was de dominantie van de conservatief-populistische partij GERB van oud-premier Boyko Borisov. Die macht is voorbij: GERB haalde slechts 13,4 procent van de stemmen en gaat van 64 naar 39 zetels in het parlement. Ook de partij DPS van mediamagnaat Delyan Peevski, berucht vanwege zijn verstengeling van politieke en zakelijke belangen, verliest fors. De monsterverzege van Pro-

Onderzoekers zagen een sterke toename van pro-Radev berichten en video's op sociale media, van nieuwe accounts

gressief Bulgarije maakt een einde aan de versplintering: slechts 5 van de 25 deelnemende partijen kwamen boven de kiesdrempel van 4 procent.

Progressief Bulgarije is een samenwerking van drie partijen, opgericht op 2 maart 2026. De naam is misleidend: net als bij de in naam sociaaldemocratische partij SMER in Slowakije is de economische agenda van Progressief Bulgarije een mix van communisme en kapi-

talisme: een sterke rol van de overheid in het publieke domein gaat samen met ruim baan voor particuliere ondernemers. In geopolitieke zin sluiten deze partijen aan bij uiterst rechtse partijen in West-Europa.

Geen nieuwe Orbán

Voor de EU is de grote vraag: waar staat Radev precies? Wordt hij de opvolger van Orbán, een dwarsligger die de eenheid in het buitenslands beleid ondermijnt? De voormalige straaljagerpiloot, twee keer gekozen als president en in januari zelf opgestapt om mee te kunnen doen aan de verkiezingen, ontken dat hij sterke banden met Moskou heeft.

Radevs politieke entree in 2016 werd volgens *The Washington Post* gesteund door de Russische veiligheidsdienst SVR. Onderzoekers van Balkan Free Media Initiative zagen kort voor de verkiezingen een sterke toename van pro-Radev berichten en video's op TikTok en Facebook, afkomstig van nieuwe accounts. Het is niet bewezen dat Rusland erachter zit, maar er was volop „niet-authentieke activiteit”.

Van diverse kanten wordt het risico van 'een nieuwe Orbán' gerelativeerd. Een anonieme EU-diplomaat zegt tegen nieuwssite *Politico* dat Radev geen „disruptieve

kracht” is zoals Orbán. Politieke leiders met een hang naar Moskou zoals Robert Fico in Slowakije, Andrej Babis in Tsjechië en nu Radev in Bulgarije „komen niet in de buurt van Orbán qua ervaring, vasthoudendheid, netwerk en ideeën”, aldus de diplomaat. Ook de vermaarde Bulgaarse politoloog Ivan Krastev ziet geen leider van een anti-EU-blok in Midden- en Oost-Europa, zegt hij in *The Washington Post*. Bovendien kan en wil niemand het geld uit Brussel missen.

De Bulgaarse Maria Popova, als politoloog verbonden aan een Canadese universiteit en auteur van een boek over de Russische oorlog tegen Oekraïne, voorziet dat Radev een nieuw perspectief binnen de EU zal brengen. Hij zal Russische standpunten verdedigen, maar niet eurosceptisch zijn zoals Orbán. Hij zal versterking van de EU als argument gebruiken: loslaten van Oekraïne en terugkeren naar goedkope Russische energie is goed voor Europa's strategische autonomie, aldus Popova op berichtenplatform Bluesky.

Een aardige test voor Radevs positie is Overwinningdag, de Russische herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog in Moskou op 9 mei. Mogelijk is Robert Fico dit jaar niet de enige EU-premier die daarbij aanwezig is.

ANALYSE VS/ITALIË

Afstand nemen van Trump komt Meloni plots electoraal goed uit

Terwijl Trump Italië herhaaldelijk aanvalt, mijdt Meloni de directe confrontatie. Liever verdedigt ze de paus. Zo kan ze scoren.

Ine Roos

ROME

De storm tussen Rome en het Witte Huis gaat niet liggen. Op zijn platform Truth Social haalde de Amerikaanse president Donald Trump eind vorige week opnieuw zwaar uit. „Italië was er niet voor ons, en wij zullen er ook niet zijn voor Italië!” Ook paus Leo XIV moest het onlangs zwaar ontgelden. Zijn kritiek op wereldleiders die oorlog voeren valt in Washington D.C. bepaald niet in goede aarde.

Volgens Trump heeft de paus geen idee wat er gebeurt in Iran en houdt hij over oorlog beter zijn mond, zei hij vorige week in een telefonisch interview met de krant *Corriere della Sera*. Leo, op apostolische reis in Afrika, drukt tijdens de vlucht naar Angola de meereizende pers dit weekend op het hart dat niet alles wat hij over het onderwerp zegt, geïnterpreteerd moet worden als een reactie op Donald Trump: „Ik ben niet uit op een debat met de Amerikaanse president.”

»

De Italianen hebben geen zin in oorlog en in gekke avonturen

Lorenzo Castellani politiek analist

Ook de Italiaanse premier Giorgia Meloni - die hij geruime tijd bewierookte en een „geweldige leider” noemde - loopt nu aan tegen de toorn van de president. De reden: Meloni wil wat betreft de oorlog in Iran niet doen wat de Amerikaanse president van haar verlangt. In maart liet Italië niet toe dat Amerikaanse bommenwerpers onderweg naar Iran een tussenlanding maken op Sigonella, een Italiaanse luchtmachtbasis op het eiland Sicilië die de Amerikanen gebruiken - officieel omdat de aanvraag te laat was ingediend. Italië schortte onlangs ook de militaire samenwerking met Israël op, waar de VS nauw mee samenwerken in de oorlog tegen Iran.

Belangrijkste bondgenoot

Tegenover *Corriere della Sera* gaf Trump zich helemaal over aan zijn woede. Hij zei „geschokt” te zijn door Meloni, van wie hij dacht dat ze „moedig was, maar ik had het mis”. Terwijl zij de VS niet wil helpen in Iran, zou Iran volgens Trump „niet aarzelen om Italië in twee minuten de lucht in te blazen”. De Amerikaanse president drukt daarnaast zijn spijt uit over de zware nederlaag van Viktor Orbán in Hongarije, die tenminste niet had toegelaten dat „migranten zijn land zouden vernielen, zoals in Italië is gebeurd”.

Meloni was binnen de EU Trumps belangrijkste bondgenoot,

De Italiaanse premier Giorgia Meloni kwam in juli 2025 op audiëntie bij paus Leo XIV in het Vaticaan. FOTO VATICAN MEDIA HANDOUT/ANP/EPA

tenminste tot de oorlog in Iran, zegt politiek analist Lorenzo Castellani van de LUISS-universiteit in Rome. „Italië voelt de gevolgen van die oorlog, want de stijgende energieprijzen zetten druk op de economie.” Bovendien blijkt uit een recente peiling dat een flink deel van Meloni's kiezers Trump niet lust. Slechts 7 procent van de Italianen oordeelt positief over zijn aanpak in Iran, bij centrum-rechtse kiezers (de achterban van de regering-Meloni) is dat niet hoger dan 15 procent. „De Italianen hebben geen zin in oorlog en in gekke avonturen, maar willen stabiliteit”, vat Castellani het samen.

Afstand nemen van Trump biedt Meloni de kans haar populariteit op te krikken, na een pijnlijke nederlaag in een referendum vorige maand. In die volksraadpleging, over de hervorming van de rechterlijke macht, had de premier flink wat politiek kapitaal geïnvesteerd,

maar ving ze bot. Door de relatie met Trump even op een laag pitje te zetten, scoort Meloni niet alleen bij een deel van haar rechtse achterban, maar geeft ze ook de oppositie lijk op stuk. Een veelgehoord verwijt van Meloni's tegenstanders is dat Italië geen ruggengraat toont, en een vazalstaat van de VS is. Door de VS toegang tot de luchtmachtbasis op Sicilië te weigeren, benadrukt Italië zijn autonomie juist.

Bruggenbouwer tussen EU en VS

Daarbij distantieert Meloni zich van Trump op een uiterst sluwe manier. Ze trapt niet in de val van de boze, openlijke tegenaanval, maar bekritiseert hem subtiel door paus Leo's verdediging op zich te nemen. Trumps aanval op paus Leo noemt ze „onaanvaardbaar”. De leider van de Katholieke Kerk verdedigen is in cultureel katholiek Italië altijd een populaire zet. Toen ze aantrad als premier,

droomde Giorgia Meloni ervan een bruggenbouwer te worden tussen de EU en Trumps Amerika - met wie het ooit ook bepaald niet boterde - haar ontving met brede glimlach en schouderklopjes.

Toch kiest Giorgia Meloni ook nu weer niet. Net zoals Duitsland het „wenselijk” noemt dat ook de VS betrokken worden bij de garantie op een veilige doorgang door de Straat van Hormuz, zal Meloni blijven hameren op een sterk trans-Atlantisch bondgenootschap.

Want het Westen staat volgens haar met één been in Europa en met het andere in Noord-Amerika. „Bewegen beide benen niet in dezelfde richting, dan is het Westen gedoemd tot verlamming, en uiteindelijk tot irrelevantie”, zei de premier eerder deze maand in het Italiaanse parlement. De relatie met Trump is met andere woorden bekoeld, maar zeker niet verbroken. Vrijdag vergaderde Meloni al-

Lize Geurts en Floris van Straaten

DEN HAAG

Af en toe werpt Hassan, een 34-jarige Syriër die in eigen land langdurig is gemarteld, steelse blikken over zijn schouder. Schuin achter hem in de Haagse rechtszaal, op enkele meters afstand, zit Rafiq al-Q. (57), de man die ervan wordt verdacht hem en vele anderen ten tijde van het regime van oud-president Bashar al-Assad te hebben gemarteld. Ook zou Al-Q. regelmatig seksueel geweld hebben gebruikt tegen gedetineerden, vooral vrouwen.

„Ik geniet van de ironie dat de man die ons gevangenzette, nu zelf een gevangene is”, zegt de uit Duitsland overgekomen Hassan naderhand buiten de rechtszaal. „Niet alleen voor mezelf, maar ook namens de slachtoffers die zijn martelingen niet hebben overleefd.” Zijn achternaam houdt Hassan uit veiligheidsoverwegingen liever uit de krant, maar die is bekend bij de redactie. Tientallen Syrische nabestaanden en slachtoffers volgden de zaak tegen Al-Q. via een livestream vanuit de Haagse rechtbank.

Rafiq al-Q. staat terecht op verdenking van misdaden tegen de menselijkheid. Dat zijn zulke ernstige misdrijven dat verdachten op grond van het beginsel van universele jurisdictie in Nederland kunnen worden berecht, ook al hebben de misdrijven zich buiten Nederlands grondgebied afgespeeld.

Drie jaar geleden werd Al-Q. in het Gelderse Druten opgepakt, waar hij al enige tijd met zijn gezin woonde, nadat hij in Nederland asiel had aangevraagd. Sinds 8 april wordt zijn zaak behandeld in Den Haag. Het is voor het eerst dat ook seksueel geweld als misdaad tegen de menselijkheid voor een Nederlandse rechtbank wordt behandeld.

„Dat betekent dat het Openbaar Ministerie het seksuele geweld ziet als een systematische of wijdverspreide aanval op de burgerbevolking. Niet als individuele aanrandingen of verkrachtingen”, zegt Marieke de Hoon, hoofddocent internationaal strafrecht aan de universiteit van Amsterdam.

In januari 2024 was Mustafa A. de eerste pro-Assad-Syriër die in Nederland werd veroordeeld. Hij kreeg een celstraf van twaalf jaar voor het medeplegen van een illegale arrestatie, medeplichtigheid aan marteling en lidmaatschap van een criminele organisatie met het oogmerk oorlogsmisdaden en misdrijven tegen de menselijkheid te plegen – de beruchte militie Liwa al-Quds.

Tegen een aantal andere Syrische aanhangers van Assad loopt in Nederland nog een zaak. „Maar dit is een van de grootste zaken in internationale misdrijven die we ooit in Nederland hebben gehad”, vertelt De Hoon. „Hoeveel slachtoffers bereid zijn te verklaren, het vele ondersteunende bewijs, de wijdverbreidheid en stelselmatigheid van de foltering, marteling en seksueel geweld.”

‘Het was een sadistisch ritueel’

In de rechtszaal doen een handvol slachtoffers een boekje open over de misdaden die Al-Q. volgens hen beging. „Nog steeds zie ik zijn pistool in mijn mond en hij vraagt me: ‘Ruik je het kruis?’ Ik kan een

De Syriër Rafiq al-Q. werd in 2023 in Druten aangehouden en wordt beschuldigd van het martelen en verkrachten van landgenoten in 2013 en 2014.

ILLUSTRATIE ALOYS OOSTERWIJK / ANP

RECHTSAAK

Syrische verdachte: ‘Ruik je het kruis? Ik kan een einde aan je leven maken’

De Syriër Rafiq al-Q. zou in Syrische gevangenis gedetineerden hebben gemarteld en seksueel geweld hebben toegepast. Nu staat hij in Den Haag terecht. „Dit is een van de grootste zaken in internationale misdrijven die we ooit in Nederland hebben gehad.”

einde maken aan je leven”, vertelt Hassan via een vertaler. „Niemand was erger dan hij.” Al-Q. genoot er volgens Hassan van gedetineerden pijn te doen en te vernederen. Sommigen werden enige tijd opgehouden aan hun voeten, anderen moesten urenlang stilstaan tot ze

erbij neervielen, soms werden gevangenen onder stroom gezet. Ze kregen bedorven eten. „Het was een sadistisch ritueel, waarbij de plegers genoten van de geur van bloed.”

Tijdens de zitting leest de rechter verklaringen voor van twee Sy-

heel lang geduurd. Toen ik vrijkwam probeerde ik mezelf van binnen met chloor te wassen. Ik was totaal gebroken.”

De tweede vrouw verklaarde dat Al-Q. haar sloeg in haar gezicht, op haar borsten en vagina, terwijl haar handen op haar rug waren gebonden. „Ik kreeg stroomstoten op mijn borst en later werd het stroomstootwapen in mijn broek geduwd en tegen mijn vagina gehouden.” Al-Q. stopte zijn hand in haar vagina, verklaarde ze, „en zei steeds: hier ben je geneukt, hè?”. Mannelijke getuigen verklaarden onder meer dat Al-Q. ze sloeg op hun geslachtsdeel. Bij één van hen zou de verdachte de loop van een geweer in de anus hebben geprobeerd in te brengen.

Grof geweld van NDF

Volgens het OM speelden de misdaden waaraan Rafiq al-Q. schuldig zou zijn, zich af in Salamiyah, een provincieplaats zo'n tweehonderd kilometer ten noorden van de Syrische hoofdstad Damascus. Al-Q. zou lid zijn geweest van de NDF, een paramilitaire groep van vrijwilligers die vanaf 2012 hielp om Assad in het zadel te houden. Met vaak grof geweld probeerde de NDF de aanhoudende protesten, die in 2011 tijdens de Arabische Lente waren opgelaaid tegen het repressieve Assad-regime, de kop in te drukken.

lefoon van zijn vrouw, zouden slechts deel hebben uitgemaakt van een verkleedpartij. De chauffeur van de militaire politie van wie hij het uniform leende, wachtte in zijn onderbroek in de woonkamer, terwijl Al-Q. in diens kleding poseerde, zegt hij. Ook het feit dat hij regelmatig werd gesignaleerd in restaurants met de chef van de inlichtingendienst, zegt volgens hem niets.

Volgens de aanklagers komt Al-Q.'s naam ook in verscheidene NDF-documenten voor. Uit die documenten zou ook blijken dat een verzoek van Al-Q. om te worden overgeplaatst naar het naburige Hama, werd geweigerd, omdat hij wegens zijn seksuele geweld tegen verdachten zelfs in NDF-kringen een slechte reputatie had gekregen.

‘Het was een samenzwering’

Volgens de verdachte zou hij in werkelijkheid tégen het bewind van Assad zijn geweest. Hij stelt in 2014 zelf te zijn ontvoerd en gemarteld. „Ze wilden mij afmaken, maar om een of andere reden werd dat omgezet in een ontvoering”, aldus Al-Q. Enige jaren later, in 2019, zou hij mede hierom hebben besloten om zijn werk bij de griffie op te geven en om Syrië te verlaten. In 2021 vroeg hij asiel aan in Nederland.

Dat negen getuigen allen onafhankelijk van elkaar hebben bevestigd door hem te zijn gemarteld en in sommige gevallen ook met seksueel geweld van zijn kant te zijn geconfronteerd, schrijft Al-Q. op het conto van een samenzwering. Kwade genius hierachter zou onder meer de bekende Syrische mensenrechtenadvocaat Anwar al-Bunni zijn. Het was dezelfde Al-Bunni die de Nederlandse autoriteiten heeft geattendeerd op de misdaden die Al-Q. zou hebben begaan in Syrië.

„Deze zaak is op maat gemaakt om mij te vervolgen”, stelt Al-Q. Waarom al deze mensen tegen hem zouden samenspannen, kon de verdachte niet uitleggen. Deze week (dinsdag of woensdag) hoort Al-Q. de eis tegen hem van het OM. Op 9 juni volgt de uitspraak.

Hope Rikkelman, directeur van de Nuhanovic Foundation die slachtoffers van internationale misdrijven ondersteunt in toezicht op het recht verkrijgen, is blij met de actieve rol van de Nederlandse justitie bij zaken als die van Al-Q.

De stichting zelf hielp eveneens enkele getuigen naar Nederland te halen. „We merken al veel enthousiasme over deze zaak binnen de Syrische gemeenschap”, zegt Rikkelman. „Deze zaak laat zien dat ook in Nederland ruimte bestaat om internationale misdrijven te vervolgen en slachtoffers toegang tot recht te bieden. Dat is voor Syrische slachtoffers en nabestaanden die erkenning en gerechtigheid zoeken van groot belang.”

Dreigen meer van zulke Syrische zaken met een Nederlands tintje de toch al overbelaste Nederlandse justitie niet verder in moeilijkheden te brengen? „Ik vind het eigenlijk heel goed dat Nederland dit doet”, zegt Rikkelman. „Den Haag wil graag de justitiehooftstad van de wereld zijn. Als je dat serieus neemt, betekent dat ook dat je een tandje bij moet zetten.”

Er belanden jaarlijks zeker honderden miljoenen **peuken** op straat. FOTO EVA PLEVIER/ANP

GIFTIG

Verbod sigarettenfilters goed voor milieu, zegt RIVM

Filters, die veel op straat belanden, hebben geen gezondheidsvoordeel voor rokers en bevatten veel schadelijke stoffen.

Steven Fröлке

AMSTERDAM

Een verbod op sigarettenfilters zou het aantal schadelijke microplastics in het milieu verminderen, staat in een advies van het RIVM. Het wetenschappelijke instituut schreef dat advies op verzoek van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.

Een saillant gegeven uit het advies: sigarettenfilters hebben niet eens een gezondheidsfunctie. Die zitten er volgens het RIVM in voor „marketing”: de tabaksindustrie zou doen voorkomen alsof het filter schadelijke stoffen uit de rook filtert, maar „in werkelijkheid bieden ze geen bewezen gezondheidsvoordeel voor de roker”.

En er zitten nog meer giftige stoffen in zo'n filter, dat voor een

enorm deel als zwerfafval in het milieu eindigt. Schattingen over het aantal filters dat jaarlijks in Nederland in het milieu belandt, lopen uiteen van honderden miljoenen tot meer dan 7 miljard per jaar.

De stoffen in een sigarettenpeuk – waaronder pesticiden, zware metalen als arseen, nicotine en zogenaamde ‘PAKS’ – zijn ook giftig voor micro-organismen, planten en dieren. Deze stoffen zullen in een filterloze sigaretten-

De stoffen in een peuk zijn ook giftig voor planten en dieren

peuk net zozeer vrijkomen. Genoeg reden om ook die niet weg te gooien op straat maar in een asbak.

Vorige maand steunden 38 Nederlandse gemeenten een oproep aan Brussel om sigarettenfilters te verbieden. De Wereldgezondheidsorganisatie pleit al langer voor een verbod op het filter. Wereldwijd is er maar op één plek een

filterverbod aangenomen, in het Santa Cruz-district in de staat Californië in de Verenigde Staten, dat vanaf 2027 gaat gelden.

Het RIVM verwijst nog naar studies van onderzoeks- en adviesbureau CE Delft, waaruit volgt dat een verbod zou leiden tot 70 procent minder filters in het zwerfafval. Dat is een doel dat de Tweede Kamer in een motie heeft gesteld. Daar voegt het RIVM aan toe dat het aantal rokers ook kan afnemen met 15 procent met extra antirookmaatregelen: hogere accijnzen, minder verkooppunten en minder rookruimtes. Dan zou het aantal peuken in zwerfafval vermoedelijk evenveel laten afnemen.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek meldde maandag ook dat de inkomsten voor het Rijk door de accijns op tabak het afgelopen jaar met 15 procent zijn gedaald. Deels goed nieuws: mede door verhoogde kosten zijn er minder rokers. Maar ook halen rokers meer tabak uit het buitenland: in 2024 was 60 procent van alle tabakswaer in Nederland door gebruikers geïmporteerd, berekende het RIVM al eens.

INTIMIDATIE

Provincie Groningen doet aangifte tegen Farmers Defence Force

Stephan Pronk

AMSTERDAM

René Paas, commissaris van de koning in Groningen, heeft maandag namens de provincie aangifte gedaan tegen Farmers Defence Force (FDF). De radicale actiegroep dreigt volgens hem met „oorlog” tegen de provinciale BBB-fractie als zij niet terugkomt op haar steun voor de mogelijke onttegening van een boerenfamilie in Lucaswolde. In een verklaring spreekt Paas van „intimidatie”. „Met ‘oorlog’

dreigen als je het niet eens bent met een democratisch besluit”, gaat volgens hem „alle perken te buiten”.

De Provinciale Staten gaven de provincie vorige week woensdag groen licht om indien nodig over te gaan tot gedwongen onttegening, wat nodig zou zijn voor de ontwikkeling van een waterberging in het dorp. Bij zware regenbuien moet het regenwater daar worden opgevangen. De twaalfkoppige BBB-fractie, die worstelde met het besluit, stemde verdeeld: zes leden waren voor, vier BBB'ers stemden te-

gen, de twee anderen onthielden zich van stemming.

RTV Zultse schreef zaterdag dat FDF-voorman Mark van den Oever naar eigen zeggen contact had opgenomen met partijkopstuk Caroline van der Plas van BBB. „Wij eisen dat deze kwestie binnen 24 uur wordt opgelost. Anders wordt het oorlog”, zei hij tegen de streekroep.

De actiegroep ontkent in een reactie op de aangifte dat het dreigement letterlijk genomen moet worden. Tegelijkertijd zegt ze niet te willen „buigen voor ambtenaren of politici”.

Victoria Bonya op de rode loper bij het filmfestival in Cannes, 2018. STEPHANE MAHE / REUTERS

RUSLAND

Deze Russische ster durft: kritiseren van Poetin- of is het Kremlintruc?

„Vladimir, de mensen zijn bang voor je”, schreef Victoria Bonya op Instagram. Ze is bekend van tv sinds Big Brother.

Ruben Stiff

AMSTERDAM

Eerder deze week vroeg ze haar ruim dertien miljoen volgers naar hun favoriete kleur lippenolie. De Instagramvideo met die vraag - de tijdlijn van het Russische model en beauty-influencer Victoria Bonya (46) staat vol met soortgelijke berichten - kreeg zo'n 45 duizend likes.

Een dag later, op dinsdag, plaatste ze een video die een stuk meer tractie kreeg. „Vladimir, de mensen zijn bang voor je”, zegt Bonya in een minutenlange video waarin ze opsomt wat volgens haar mis is met het huidige Rusland onder president Vladimir Poetin. Internetrestricties, economische malaise, vervuiling van natuur - stuk voor stuk problemen waar volgens Bonya geen oog voor is. „Weet je wat het risico is?”, waarschuwde Bonya Poetin. „Dat mensen zullen stoppen met bang zijn (...) en dat de gespannen situatie op een dag zal escaleren.”

De video heeft inmiddels bijna 28 miljoen weergaves en meer dan 1,4 miljoen likes.

Poetin aanspreken? Waarschuwen voor een opstand? Met haar video deed Bonya iets uitzonderlijks. In een land waar kritiek op de regering tot een celstraf (of erger) kan leiden komt het niet

vaak voor dat iemand zich zo uitsprekt. Misschien nog uitzonderlijker is dat het Kremlin kort na haar video het boetekleed aantrok. Woordvoerder Dmitri Peskov zei de problemen die Bonya aanstipte te erkennen en beloofde dat „veel mensen” ermee aan de slag waren.

Big Brother

Normaal gesproken maakt Bonya vooral video's waarin ze de beautyproducten van haar eigen bedrijf aanprijst. In 2006 brak ze bij het Russische publiek door toen ze meedeed met *Dom 2*, het Russische equivalent van de realityshow *Big Brother*. Later verwierf ze nationale bekendheid als presentator van die show en werkte ze als model. Ze woont in Monaco, maar reist regelmatig naar de Russische hoofdstad Moskou.

Hoewel Bonya, volgens *The Times*, kritiek had geuit op de oorlog in Oekraïne, wordt ze niet gezien als onderdeel van de Russische oppositie. Misschien komt haar huidige aanval op het Kremlin daarom juist harder aan. Ze vertegenwoordigt een groep Russen die normaal gesproken netjes binnen de censuur van het Kremlin blijft, zegt Abbas Galyamov, een voormalige adviseur van Poetin die nu in ballingschap leeft, tegen *The Guardian*.

Galyamov: „Bonya brengt een fundamenteel ander publiek naar het op-

positiekamp.” Haar kritiek kan daarom grote gevolgen hebben, denkt hij. Kort op Bonya's boodschap plaatste ook de Russische televisiepresentator Aiza (4 miljoen volgers) een video op Instagram. Ze zei Bonya's boodschap te steunen en riep Poetin op beter naar het volk te luisteren.

Kremlintruc?

Bonya's kritiek komt op een pijnlijk moment. De Russische regering kampt momenteel met slechte waarderingscijfers. Volgens het aan de overheid verbonden *Russian Public Opinion Research* heeft dat met nog geen 68 procent het laagste punt bereikt sinds Rusland zijn invasie begon in Oekraïne.

Oorlogsmoeheid, denken veel analisten. Tienduizenden mannen komen inmiddels niet of verminkt terug van het front, oorlogsuitgaven drukken de economie, ondertussen weet Oekraïne steeds meer doelen - onder meer energievoorzieningen - diep in Rusland te raken. Russische leiders kunnen steeds slechter verhullen wat de gevolgen zijn van wat in hun woorden nog altijd slechts een 'speciale militaire operatie' is, en dat begint de bevolking te merken.

Bonya's timing was daarom volgens in ieder geval één pro-Kremlin-website aanleiding om aan te nemen dat ze zou zijn gerekruteerd door een westerse ge-

heime dienst. Opvallend is dat Bonya de oorlog in Oekraïne niet noemt in haar lijst met aanklachten jegens de Russische overheid.

Deze ommissie en de snelle 'daadkrachtige' reactie van Kremlin-woordvoerder Peskov doet sommige critici vermoeden dat haar actie daarom afkomstig is uit de trukendoos van het Kremlin: een manier om Poetin af te schilderen als iemand die soms wordt tegengewerkt, maar luistert zodra zijn volk om hulp vraagt. Het zou passen binnen het 'goede Tsaar'-narratief dat het Kremlin regelmatig propageert: Poetin als autocratische leider, maar wel één die alles doet om te hulp te schieten.

Bonya zelf lijkt in ieder geval geschrokken van alle aandacht die ze krijgt. Een dag na haar eerste video plaatste ze een nieuw bericht op Instagram waarin ze zei geen interviews te willen geven over haar kritiek. „Ik hou van mijn land, ik zal het niet verraden”, zei ze erbij. „Ik heb niets meer te zeggen. Ik ben geen oppositiefiguur.” Dit bericht kreeg een stuk minder likes.

In een van haar laatste video's prijst ze weer een concealer aan van haar make-upbedrijf. Aiza, de Russische televisiepresentator die Bonya steunde, heeft haar video-oproep aan Poetin inmiddels verwijderd.

HOGESCHOLEN

Hbo'ers met een doctorstitel: het is erkenning maar er is ook kritiek

Het kabinet wil dat hbo-promovendi ook een doctorstitel kunnen krijgen. De VVD is huiverig en vreest voor 'titelinflatie'.

Pim Molenaar

DEVENTER

Onderzoeker Sarah Ros (37) heeft „de leukste baan ever”, vertelt ze in een vergadering van het Deventer Ziekenhuis. Ros heeft een achtergrond als verpleegkundige, maar doet nu voor Hogeschool Saxion promotieonderzoek in de zorg.

Elke dag is anders, vertelt Ros: de ene dag zit ze met haar neus in de boeken, de andere dag is ze in gesprek met een verpleegkundig specialist. De praktijk wilde Ros niet compleet achter zich laten, dus is ze nog één dag in de week in het ziekenhuis voor haar onderzoek.

Haar promotieonderzoek richt zich op de „teachable moments” - momenten tijdens de behandeling waarin patiënten vatbaarder zijn voor het verbeteren van hun leefstijl. „Denk aan een patiënt die net een hartaanval heeft gehad en is getotterd”, vertelt Ros. „Hoe kun je daar als zorgprofessional goed op inhaken, hoe benut je zo'n moment?”

Promoveren was in het hoger beroeps onderwijs tot een aantal jaar geleden niet mogelijk. Sinds 2023 loopt een proef om een *Professional Doctorate*-traject te doorlopen, vergelijkbaar met het *PhD*-traject op de universiteit. De proef bestaat uit 164 *PD*-trajecten, verdeeld over 24 Nederlandse hogescholen en verspreid over zeven onderzoeksdoelgebieden. *PD*-onderzoekers doen niet alleen theoretisch, maar vooral praktijkgericht onderzoek. Anders dan bij een *PhD* wordt het traject afgesloten met een portfolio, en dus niet met een verdediging.

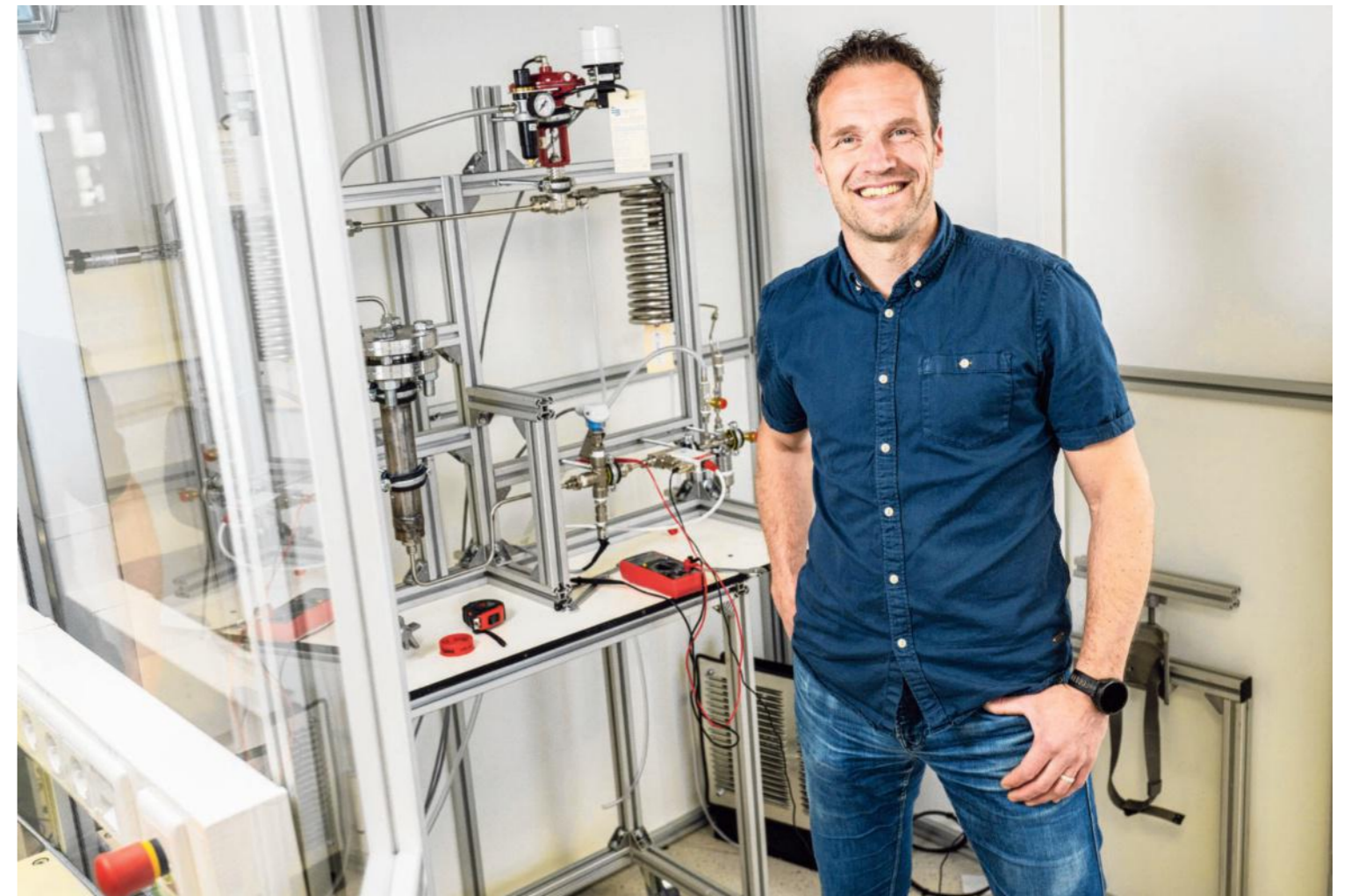
Ros was de eerste kandidaat die bij Saxion met een dergelijk traject begon, maar een officieel erkende doctorstitel lag voor haar niet in het verschiep. Want een officieel erkende titel behalen na het doorlopen van het promotieonderzoek, dat was alleen voor promovendi op de universiteit weggelegd.

Extra prestatiedruk?

Daar komt verandering in. Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Rianne Letschert (D66) beoogt met een wetswijziging een nieuwe titel in het leven te roepen voor hbo-promovendi: *Professional Doctor*. Deze wetswijziging bevindt zich momenteel in de internetconsultatiefase, waar geïnteresseerden kunnen reageren op nieuwe voorstellen, en past bij het voornemen uit het coalitieakkoord om „meer praktijkgericht onderzoek” te stimuleren.

Hoewel de *PD*-proef officieel nog tot 2029 loopt, wil Letschert niet wachten. Een wettelijk erkende graad voor *PD*'ers is volgens haar een „missend puzzelstukje” in de waardering voor praktijkgericht onderzoek.

Het Interstedelijk Studenten

Hans Gelten op zijn werkplek bij Saxion in Enschede. „Als *PD*'er zit je niet op een eiland, je staat met je voeten in de klei. FOTO'S ERIC BRINKHORST

Overleg (ISO) is positief gestemd over het voornemen van het kabinet. Volgens ISO-bestuurslid Sam de Jong kan met deze stap elk type onderwijs „de waardering krijgen die het verdient”. Maar, waarschuwt De Jong, „tegelijkertijd moet worden voorkomen dat deze stap omslaat in extra prestatiedruk”. „Het plan moet ruimte bieden voor persoonlijke ontplooiing, niet fungeren als een nieuwe trap op de prestatieladder.”

In een commissiedebat begin deze maand reageerde de VVD kritisch op het voornemen. Tweede Kamerlid Martin de Beer vindt het plan „prematuur” omdat de *PD*-proef nog loopt. Daarnaast zei hij geen meerwaarde in de titel te zien en bang te zijn voor „titelinflatie”. Deze dinsdag brengt De Beer een motie in stemming, waarin hij het kabinet verzoekt de *PD*-proef eerst nog af te wachten en te evalueren.

Oud-minister en Tweede Kamerlid Mona Keijzer (ze splitste zich onlangs af van de BBB) zei op X dat haar broer „doctor in het stucwerkalisme en de historie van plamuur” is en dat hij onderwijsminister Letschert niet nodig heeft om te weten dat „hij en zijn collega's van onschatbare waarde zijn”.

In de beroepspraktijk getest

Maurice Limmen, voorzitter van de Vereniging Hogescholen, kan zich „best voorstellen” dat er vragen zijn over de toegevoegde waarde

van de *PD*-titel. Maar, zegt Limmen, „onbekend maakt onbemind”, en volgens hem is het voornemen van het kabinet juist „heel goed nieuws”. Limmen stelt dat er „hele goede antwoorden” bestaan

op de kritische vragen. Zo wordt de kwaliteit „geborgd” doordat het *PD*-traject dezelfde moeilijkheidsgraad als het *PhD*-traject kent. Daarnaast wijst Limmen op de „maatschappelijke meerwaarde”

van het traject. „Het onderzoeksproduct is anders: het draait niet om een proefschrift, maar juist om het opleveren van een innovatie die echt in de beroepspraktijk is getest.”

Hans Gelten (46), ook *PD*-kandidaat, doet onderzoek naar waterstof en de toepassing daarvan binnen de chemische industrie. Belangrijk voor de energietransitie, aldus Gelten, maar ook ingewikkeld. Voor chemische producten wordt vaak nog aardgas en aardolie gebruikt, vertelt hij, omdat waterstof duur is. Daardoor wordt er in het bedrijfsleven en de industrie weinig met waterstof gedaan, en blijft de vraag naar waterstof achter.

Om die dynamiek te „doorbreken” en partijen aan tafel te krijgen, is Gelten in de praktijk met veel van deze partijen in gesprek, zoals overheden en bedrijven in de regio Twente en Overijssel. Dat een *PD*'er daarmee meer is dan 'alleen' onderzoeker, kenmerkt volgens hem het onderzoeks traject.

Een praktijkgerichte *PD* ligt Gelten naar eigen zeggen veel beter dan een meer theoretische *PhD*. Dat met het voorstel van Letschert een titel in het verschiep ligt, geeft zijn werk weliswaar „een bepaalde erkenning”, maar het is juist het soort werk dat voor Gelten het verschil maakt. „Als *PD*'er zit je niet op een eiland, je staat met je voeten in de klei. Het is toepassingsgericht, dat past gewoon heel goed bij mij.”

Sarah Ros doet *PD*-onderzoek in de zorg en heeft „de leukste baan ever”.

NATUURHERSTEL

Provincies willen agrarische grond aankopen om biodiversiteit te bevorderen en de natuur te herstellen. De strijd om de bollenvelden van Arnold Res in Castricum laat zien hoe ingewikkeld dat kan zijn. „Met een zak geld kun je geen bol telen.“

Door Enzo van Steenbergem
Foto's Olivier Middendorp

Zo raakte bollenteler Arnold Res zijn land kwijt - 'Je staat met je rug tegen de muur'

CASTRICUM

De gele tulpen op de keukentafel laten hun kopjes al een beetje hangen. Ze komen van een partij overgebleven bloembollen en teler Arnold Res (62) zet ze liever in zijn huis op het erf dan ze weg te gooien. Zijn broer Willem woont tien meter verder op hetzelfde erf met Carla en hun volwassen zoons Thijs en Bart. Tegenover de woningen staat een enorme schuur die in het seizoen bomvol zit met bollen. Ze hebben ook melkkoeien en een kampeertentje.

De bollenvelden, het domein van Arnold Res, liggen niet aan huis. Daar moet hij voor naar Egmond rijden. Het wordt het eerste jaar waarin hij niet meer naar De Zanderij kan, naar de velden vlakbij huis waar zijn familie al generaties bloemen kweekte. Met de kerstdagen heeft hij de bollenschuur daar afgebroken, als besluit van een jarenlange periode die hij tot de moeilijkste in zijn leven rekent. „Mijn vrouw Linda is vijftien jaar geleden overleden, dat was het ergste. Maar daarna is dit de zwartste bladzijde uit mijn leven“, zegt hij.

Het wordt een „historische opgave“ genoemd door onderzoekers van het Planbureau voor de Leefomgeving. Wil Nederland voldoen aan Europese afspraken over natuurbehoud, waterkwaliteit en klimaat - en een weg vinden uit de stikstofcrisis - dan zullen provincies veel meer en veel sneller nieuwe natuurgebieden moeten aanleggen. Daarvoor moeten ze agrarische grond opkopen, omploegen en opnieuw inrichten, schreef het Planbureau eind vorig jaar.

In 2013 spraken Rijk en provincies af dat er tachtigduizend hectare extra natuur zou worden ingericht voor 2027. Provincies zijn daar in het hele land druk mee bezig, maar eenvoudig is het niet. Met de deadline in zicht is nog bijna 40 procent van het doel niet behaald, blijkt uit de laatste voortgangsrapportage die eind vorig jaar aan de Tweede Kamer werd gestuurd.

Het nieuwe kabinet wil door met het opkopen van land, en het „verbinden“ van natuurgebieden, staat in het regeerakkoord. Toen NRC eind vorig jaar aan twaalf provinciebesturen vroeg of ze land opkochten van boeren voor natuurherstel, zeiden de meesten dat ze het probeerden, maar benadrukten ze dat het alléén kon als dat vrijwillig ging.

Noord-Holland heeft eind vorig jaar 200 miljoen euro extra uitgetrokken voor het opkopen van land, het subsidiëren van grondeigenaren die hun land willen omvormen en de verplaatsing van (boeren)bedrijven. Er is in de provincie nog vierduizend hectare nieuwe natuur nodig.

De strijd om de bollenvelden van Arnold Res laat in diezelfde provincie zien hoe grillig het opkopen van grond kan zijn. Dat overheid en boeren soms moeilijk op één lijn komen, hoe ingewikkeld het is om te zoeken naar een nieuwe plek voor de boer. En ook: hoe diep agrariërs zich verbonden kunnen voelen met 'hun' grond.

Een grote, volle tulp

Het duingebied bij Castricum werd rond 1860 afgegraven, waardoor gronden vol kalk bloot kwamen te liggen. Willem Res, overgrootvader van Arnold, plantte er in 1887 - nagenoeg honderdveertig jaar geleden - zijn eerste bonen, prei, aardbeien en bloembollen. Het is, zegt Arnold, de beste grond die je voor bollenteelt kunt wensen, dus daar is de familie mee doorgaan. Hij ziet het verschil tussen een

tulp of narcis die in Castricum is geteeld en eentje die op minder kalkrijke grond tot bloei is gekomen. „Ze zijn veel groter, voller, zwaarder. Prachtige bloemen.“

De afgelopen jaren heeft de gemeenteraad van Castricum in stappen het bestemmingsplan voor deelgebieden van De Zanderij veranderd. Arnold Res heeft nog geprobeerd om gemeenteraadsleden op andere gedachten te brengen, maar het werd hem steeds duidelijker dat de agrarische bestemming van zijn perceel onhoudbaar was. De provincie Noord-Holland was de aangewezen partij om met hem te onderhandelen over de aankoop van zijn grond.

Meer nog dan het veranderen van de bestemming zit in die gesprekken voor hem de pijn. „Ze moesten en zouden die grond hebben om er natuur aan te leggen“, zegt Res. „Ik vind het gekkigheid om daar geld aan te besteden als de wereld in brand staat, maar ze douwen het door. Ik stond met mijn rug tegen de muur.“

Het is niet alleen een kwestie van natuurdoelen halen en biodiversiteit vergroten, vinden gemeente en provincie. Het gebied, waar bulldozers en graafmachines inmiddels aan het werk zijn, wordt zo ingericht dat Castricum beter beschermd wordt tegen wateroverlast. In 2021 stonden delen van het dorp blank na hevige regenval - De Zanderij, dat zelf hoog ligt, moet overtollig (regen)water in de toekomst kunnen opvangen. Ook moet zoet water beter worden vastgehouden, om het drinkwater schoon te houden en te voorkomen dat zout, stijgend zeewater het ondrinkbaar maakt.

Res heeft daar „nul gevoel bij“, zegt hij, want waarom moeten dat soort maatregelen precies op het land van de boeren? Hij vindt dat te vaak naar de boeren wordt gekeken en begint over wolven die schapen van boeren doodbijten, maar niet zomaar worden afgeschoten („als er één wolf in Den Haag rondliep was het zo geregeld“). Over strenge voedselveiligheidsregels, waardoor sommige groothandelaren hun spullen niet van Nederlandse boeren maar in het buitenland kopen. Over gewasbeschermingsmiddelen die steeds strenger worden gecontroleerd. „Wil je trouwens koffie?“

Op De Zanderij waren nog maar twee bollentelers en een paar andere grondeigenaren, elf in totaal. Samen hadden ze misschien sterk kunnen staan in de onderhandelingen met de provincie, maar echt samen werd het nooit, zegt Res. Sommige eigenaren vonden dat ze een prima bedrag kregen van de provincie (over de bedragen wil de provincie niets zeggen) en verkochten snel. Anderen gingen in op het voorstel van de provincie om de grond zelf om te zetten in natuur en tegen betaling te beheren, vertelt een provinciewoordvoerder.

Res was eigenlijk de enige die verder wilde in de bollenteelt - en dus ook de enige die het land écht wilde behouden, of anderszins erop durfde te wijzen. „Sommigen pakken het geld en zijn daar blij mee, maar door onze aderen stroomt ondernemersbloed.“

Mensen van weinig woorden

Zijn neef Thijs is een echte bollenman die volwaardig meedraait in het bedrijf. Hij werd steeds stiller naarmate de verkoop van de grond op De Zanderij dichterbij kwam, net als de rest van de familie. Arnold Res sliep heel lang slecht. Ze spraken er eigenlijk weinig over, het zijn behalve Arnold mensen van weinig woorden, maar ze voelden allemaal dat er iets verloren gaat.

Het onderhandelen met de provincie duurde zo'n vier jaar. Uiteindelijk

leverde Res circa 2,5 hectare in op De Zanderij en kreeg hij, tegen een lagere prijs, 2,5 hectare terug in Egmond. Res vindt dat hij méér grond had moeten krijgen, want de nieuwe grond is volgens hem van mindere kwaliteit, dus hij verliest erop - al moet dat nog blijken in het nieuwe bollenseizoen. Res: „En dan nog: met een zak geld kun je geen bol telen. Die ambtenaren voelen niet wat het betekent om je thuis te voelen op je land. Ze weten niets over goede of slechte bollengrond en het kan ze ook niets schelen.“

De provincie wijst erop dat het onmogelijk was om meer grond terug te geven, omdat de Hoge Raad eerder bepaalde (het Didam-arrest uit 2021) dat de overheid gelijke kansen moet bieden aan mensen die grond willen kopen. Om nog iets extra's te kunnen doen krij-

„Ze moesten en zouden die grond hebben om er natuur aan te leggen. Ik vind het gekkigheid als de wereld in brand staat

Arnold Res
bollenteler

Boven: De voormalige bloembollenakker van bollenteler Arnold Res;
onder: de huidige, nieuwe akker.

gen de bollenboeren een deel van de opbrengst van twee bouwkavels op het terrein. Dat kan een mooi bedrag opleveren, geeft ook Arnold Res toe, maar hij gelooft niet dat mensen bezwaar zouden hebben gemaakt als hij méér grond had gekregen van de provincie. „Ze hebben het niet eens geprobeerd“, zegt hij. „Als er niemand bezwaar had gemaakt, hadden we ook geen juridisch probleem gehad en had ik meer grond terug kunnen krijgen voor mijn bollen.“

Volgens de provincie ligt dat anders, zegt de woordvoerder. „We zijn gebonden aan die uitspraak. Natuurlijk hebben we de emoties, daarom hebben we open en eerlijk gecommuniceerd en hebben we de tijd genomen.“

Res heeft maar „toegehapt, uiteindelijk.“ En nu heeft hij dan toch wel weer zin in de zomer. Boterhammen

smeren, koffie in de thermos en naar het land met een stel uitzendkrachten. Oogsten, twaalf hectare in totaal, met land dat ze al huurden op andere plekken. Honderdduizenden bollen. Tulpen, bosanemonen, sieruien. Daarna in oktober en november weer nieuwe handel de grond in en dan begint de rustige periode van het jaar.

Toen Linda overleed gingen de mensen om hem heen staan. Ze hielpen met de oogst, zorgden ervoor dat het bedrijf doorging. Dat deed hem goed, en ergens in die periode werd de bollenkwekerij zijn „levenswerk“, zeker ook omdat hij het allemaal met zijn broer en diens vrouw en twee zonen doet. Het maakt ook dat hij denkt: je moet door, wat er ook gebeurt. „Je kunt wel wakker blijven liggen, maar daar wordt je leven ook niet mooier van.“

Het Utrechtse park Oosterspoorbaan. FOTO JOHN VAN HAMOND

KLIMAATBELEID

Natuur kan veel doen, maar in de vier grote steden hapert de vergroening

Aan ambities geen gebrek, maar het groenbeleid van de vier grote steden schiet tekort, concluderen hun Rekenkamers. „Vergroenen wordt vaak gezien als iets wat erbij moet.”

Groen plein nabij Taagdreef (Overvecht) in Utrecht. FOTO JOHN VAN HAMOND

Floor Boon

UTRECHT

Een blik op de Oudegracht in Utrecht, vanuit het oude stadhuis, toont grachtenpanden in de voorjaarszon. Op de rechteroever staan drie bomen, al een beetje in het blad; op de linkeroever slechts één piepklein jong boompje, voor een werfkelder. In het voorjaar van 2024 was het beeld compleet anders: met vijf grote, volgroeene bomen. Twee moesten verdwijnen van de kade vanwege de stabiliteit van de onderliggende kelders. Er kwam slechts die ene, jonge boom voor terug. Schaduw in de steeds warmere zomers is er op de linkeroever niet meer.

Wat in Utrecht gebeurt, speelt in alle grote steden. De ambities en de plannen voor meer groen botsen met de praktijk en worden vaak niet gehaald.

Dat blijkt uit vier onderzoeken van de lokale Rekenkamers van Amsterdam (2021), Rotterdam en Utrecht (2024) en Den Haag (2025). „Al deze steden hebben veel groene ambities”, zegt ecooloog Nanda 't Lam, als bestuurslid verbonden aan de Rekenkamer Utrecht, in het stadhuis met dat uitzicht op die Oudegracht. Gemeenten willen hun groene leefomgeving vergroten, verbeteren en verduurzamen. „Maar in de praktijk komt daar weinig van terecht of gaat het moeizaam. Doelen hangen vaak onvoldoende samen, waardoor onduidelijk blijft wat nodig is om ze te bereiken.”

't Lam spreekt ook namens de andere Rekenkamers. Deze onafhankelijke organen houden zich meestal op de achtergrond: ze onderzoeken of gemeenten hun geld goed besteden en bekijken of beleid werkt. Maar nu willen ze zich uitspreken. „Omdat de overeenkomsten tussen de vier gemeenten zo opvallend zijn en de noodzaak van meer groen alleen maar toeneemt”, zegt 't Lam.

Waterafvoer in natte tijden

Aan groene plannen is geen gebrek en de grote steden doen ook veel, toch blijven ze achter bij hun eigen beloftes. Dat laten alle vier de onderzoeken zien, ook al verschillen ze in aanpak. Zo is het groen in Den Haag de laatste jaren toegenomen, maar zijn de doelen te vaag om te beoordelen of de stad op schema ligt. Ook komt „een belangrijk deel van die toename” doordat de gemeente al bestaand groen in beheer heeft genomen, aldus de Rekenkamer Den Haag. In Rotterdam zijn doelen voor klimaatadaptatie volgens de Rotterdamse Rekenkamer „niet concreet uitgewerkt”.

In Utrecht daalde het gemiddeld aantal vierkante meters openbaar groen per huishouden juist van 66,5 in 2022 naar 63,5 in 2026. In Amsterdam waardeerden de meeste inwoners het groen (in 2021), maar ontbreken heldere definities van welke vormen van groen bijdragen aan bijvoorbeeld sociaal welzijn of klimaatadaptatie.

Dat het niet goed lukt is opvallend, omdat groen grote voordelen heeft. Mensen voelen zich gelukkiger met uitzicht op groen en ontmoeten elkaar vaker in groene buurten. Meer groen is ook beter voor de gezondheid - tien extra bomen per stratenblok zorgen er al voor dat gezondheidsklachten die met veroudering te maken hebben, zoals hart- en vaatziekten, gemiddeld zeven jaar later optreden.

Ook helpt groen tegen hitte in de zomer, die steeds warmer wordt door klimaatverandering. En groen is belangrijk voor waterafvoer in natte tijden, zeker in verstedende binnensteden - voorstellingen laten zien dat Nederlandse winters natter worden, buien steeds extremer. Daarmee groeit het belang van groen als het gaat om klimaatadaptatie:

het maakt steden weerbaarder. Daarnaast zorgt groen voor meer biodiversiteit. En voor de economisch georiënteerde mens: huizen met groen in de directe omgeving stijgen gemiddeld 4 tot 15 procent in waarde.

Dat steden graag willen vergroenen, blijkt uit hun plannen. Utrecht wil dat er in 2040 boven op het al bestaande groen nog 450 hectare bijkomt, 250 hectare recreatieve groengebieden in de directe omgeving van de stad plus zestigduizend extra bomen. Rotterdam wil tot 2050 zelfs 1.000 hectare groen extra toevoegen aan de stad. Amsterdam stelt eisen aan de hoeveelheid groen per woning. In het centrum moeten woningen toegang hebben tot acht vierkante meter groen, in gemiddelde stadsdelen zestien. Den Haag heeft als hoofddoel „een kwalitatieve ontwikkeling van het Haagse groen” en als streven om in 2030 5 procent meer groenoppervlak te hebben dan in 2023.

Weinig geld, schaarse ruimte

Een rondje door de Utrechtse binnenstad laat de obstakels zien. Zo staan in de smalle straten rondom het stadhuis weinig tot geen bomen en is het gezien de ruimte moeilijk voor te stellen dat die nog worden geplant. „Je kunt je voorstellen dat dit in de zomer een hitte-eiland wordt”, zegt 't Lam, maar nuverreder door het centrum.

Een gebrek aan geld is een belangrijke reden dat vergroening zo slecht lukt. „Voor de groene ambities is veel meer geld nodig”, zegt 't Lam. „Neem Utrecht, een stad die de afgelopen jaren werd bestuurd door een groen college, dat ook extra geld uittrok voor vergroening”, het budget steeg van 2,3 miljoen euro naar structureel 10 miljoen per jaar. „Maar volgens de gemeente zelf is jaarlijks 80 miljoen nodig.”

Dat geld is nodig voor de aanleg van groen, maar vooral ook voor het beheer

en onderhoud, zoals het maaien en snoeien van parken, perkjes, struikgewassen en bomen. Een kostenpost die „structureel te weinig aandacht” krijgt. In Utrecht concludeert de Rekenkamer dat budget hiervoor bij nieuw groen „niet altijd gereserveerd” wordt, „waarvoor dat niet altijd onderhouden kan worden”.

Ook de schaarse ruimte in binnenstedelijk gebied speelt mee. „In historische stadscentra is het lastig nieuw groen in te voegen”, zegt 't Lam. „In nieuwbouwwijken lukt dat beter, maar dat kan ik nog geen inhaalslag noemen.”

Gemeenten hebben bovendien veel andere ruimtelijke opgaven. „Denk aan een parkeernorm; woningbouw en ook mobiliteit kosten ruimte, net als het aanleggen van nieuwe energiestructuren”, aldus 't Lam, zoals lokale warmtenetten die werken met buizen onder de grond. „Groen”, legt ze uit, „wordt vaak gezien als iets wat erbij moet, als sluitstuk van een ander project. Terwijl het zelf al een enorme opgave is.”

Meetbare prestaties

„Natuur kan veel stedelijke problemen helpen oplossen”, zegt econoom en universitair hoofddocent Helen Toxopeus, die veel onderzoek doet naar het vergroenen van de stad aan de Universiteit Utrecht. „Meer natuur is een investering, ja, maar wel een die uiteindelijk kostenefficiënt is en duurzaam, die werkgelegenheid biedt, welzijn vergroot én biodiversiteit beschermt.”

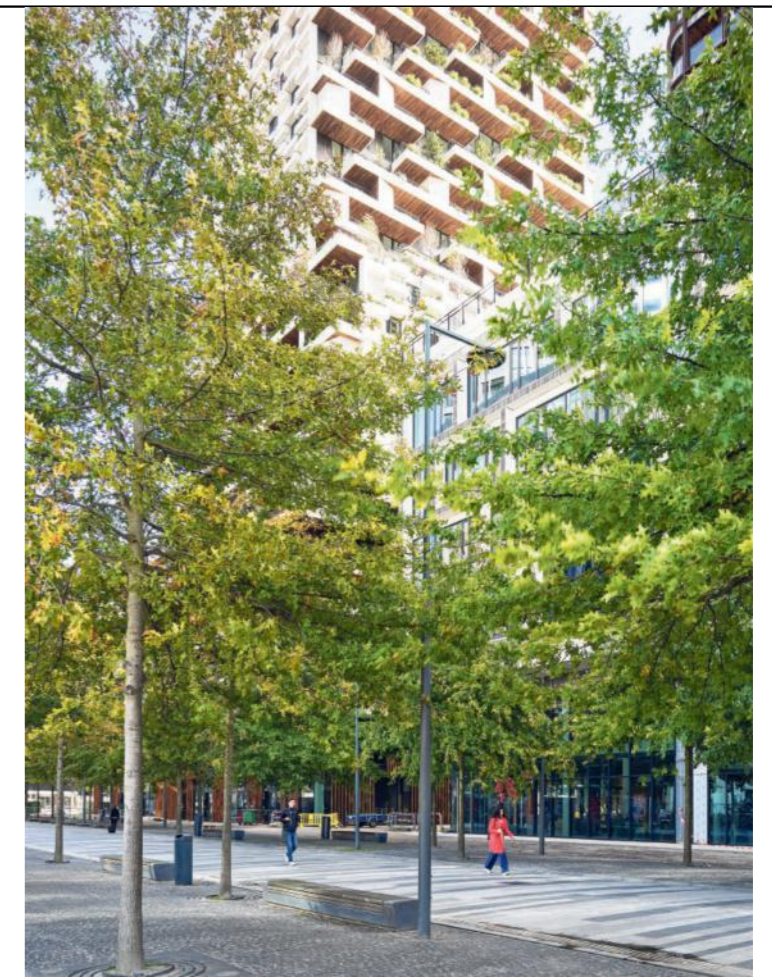
Volgens Toxopeus denken overheden nog te vaak in meetbare prestaties. „Van een rioolbuis kun je bijvoorbeeld berekenen hoeveel water die kan afvoeren per seconde. Maar natuurlijke oplossingen werken afhankelijk van hun conditie. Zo kan een perk al verzadigd zijn na een piekbui van een week eer-

der.” Er wordt, zegt Toxopeus, ook nog altijd gedacht in de maakbaarheid van oplossingen. „Maar als natuur de oplossing is, moeten we ons aanpassen aan die natuur.”

Een andere oorzaak is verkoking, zegt Toxopeus, gemeentelijke afdelingen werken met eigen budgetten en aparte doelen. „Zo zal een ambtenaar die verantwoordelijk is voor water interesse hebben in het vasthouden van water, maar niet per se in de winst die dat groen oplevert voor de biodiversiteit of sociale cohesie. Daardoor worden de brede voordelen van vergroening vaak niet gezamenlijk meegewogen, terwijl de baten van vergroening in gezamenlijke kosten kunnen overstijgen.”

Toch lukt het op sommige plekken wel. Zoals bij de Catharijnesingel in Utrecht, waar een vroegere snelweg veranderde in een groene, waterrijke omgeving met natuurvriendelijke oevers, vooral bedoeld voor voetgangers. „Hier loop ik graag een rondje in mijn pauze”, zegt 't Lam. „Het is mooi, koel in de zomer en de biodiversiteit is zichtbaar. Hier zie je goed wat vergroening kan opleveren.”

Huizen met groen in de directe omgeving stijgen gemiddeld 4 tot 15 procent in waarde

Op de hoek van de Jaarbeursboulevard en Croeselaan verzezen in 2024 twee 'groene' torens genaamd Wonderwoods. FOTO WALTER HERFST

SPINWOOD

2-in-1 tuinbank

Met gratis beschermhoes

- Van bank naar picknicktafel in een handomdraai
- Gemaakt van tropisch hardhout en dubbel gecoat staal
- Kan het gehele jaar buiten blijven

Met één eenvoudige handeling transformeer je de Spinwood tuinbank moeiteloos tot een praktische picknicktafel. Dit slimme design zorgt overdag voor een ruime zitplek en 's avonds voor voldoende tafelruimte om gezellig samen te eten. De tuinbank is vervaardigd uit gecoat staal en diverse hardhout soorten, zorgvuldig geselecteerd voor het Nederlandse klimaat.

Bestel nu ➤ nrcwebwinkel.nl/spinwood

**Zullen we
wat beters
gaan doen
met die ton
op de bank?**

 **BRIDGE
FUND**

**Beleg met
vaste rente
tot 5,75%**

Meer informatie

Patiënten in het Karanda Mission ziekenhuis in Mount Darwin in Zimbabwe.
FOTO JEKESAI NJIKIZANA / AFP

Aida Grovestins
DAKAR

De sfeer in de vergaderzaal in de Zimbabweaanse hoofdstad Harare was waarschijnlijk aanvankelijk optimistisch. Op tafel lag een door de Verenigde Staten voorgestelde zorgovereenkomst die bijna te mooi leek om af te slaan: 367 miljoen dollar (312 miljoen euro) voor hiv- en tbc-behandelingen, nieuwe laboratoria en betere voorbereiding op toekomstige pandemieën. Ambtenaren waren publiekelijk al voorzichtig hoopvol. Tot de bijlagen op tafel kwamen.

In ruil voor de financiële steun eiste Washington toegang tot alle Zimbabweaanse gezondheidsdata én strategische grondstoffen als koper en kobalt. Dat ging de regering te ver, waarna ze de stekker uit de onderhandelingen trok.

„De overeenkomst behandelt ons land als proefkonijnen”, zei een regeringswoordvoerder in een officiële verklaring. „De VS wilden exclusief biologische data hebben voor een langere periode”, zonder „enige garantie dat we dan ook toegang hebben tot de hierop gebaseerde medische innovaties - zoals vaccins, diagnostiek of behandelingen”.

Wat in Harare gebeurde, staat niet op zichzelf. In Zambia strandde een vergelijkbare zorgdeal. Washington zou 1 miljard dollar voor de komende vijf jaar vrijmaken, meldde persbureau Reuters, dat inzage kreeg in de concepttekst. Tegelijk werd van Zambia, dat zelf 340 miljoen dollar moest investeren, verwacht dat het land de komende tien jaar toegang zou geven tot gezondheidsdata en grondstoffen.

In Kenia werd een zorgdeal van 1,6 miljard dollar aan Amerikaanse steun, in combinatie met 850 miljoen dollar eigen financiering, geblokkeerd door het Hooggerechtshof vanwege privacy-schending. De VS zouden mogelijk persoonlijke medische dossiers in kunnen zien, zoals de hiv-status van patiënten.

In totaal 28 landen onderhandelden over of sloten een soortgelijke deal met de VS sinds eind vorig jaar, waaronder Nigeria, Mozambique, Rwanda, Senegal, Angola en Burkina Faso.

AFRIKAANSE SOEVEREINITEIT

Afrikaanse landen delen grondstoffen in ruil voor hulp VS

De VS willen invloed kopen door zorgdeals te sluiten met Afrikaanse landen. Die betalen hier een hoge prijs voor. „Ze geven hun nationale bezit weg”

Abrupt opheffen van USAID

Nadat de regering-Trump begin vorig jaar de Amerikaanse buitenlandse hulporganisatie USAID abrupt ophief, viel voor veel landen in één klap cruciale steun weg. De VS waren tot dan toe de grootste geldverstrekker van de mondiale gezondheidszorg. Volgens de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Marco Rubio waren de zorgprogramma's van USAID „inefficiënt en verspillend”.

In vooral veel Afrikaanse landen had dat dramatische gevolgen. Programma's tegen hiv, tuberculose en malaria vielen om, klinieken moesten zwaar bezuinigen of sluiten. Het wegvallen van USAID kan in vijf jaar tijd leiden tot meer dan 14 miljoen extra vermijdbare doden, volgens een in *The*

In steeds meer landen groeit onder juristen de kritiek tegen de akkoorden, die meer op ruilhandel lijken

Lancet gepubliceerde projectie.

Het opheffen van USAID past binnen een bredere strategie in het Amerikaanse buitenlandbeleid dat gericht is op 'America First', waarbij Afrika wordt aangewezen als belangrijk strijdtonel om de Amerikaanse concurrentiepositie te versterken. In plaats van samen te werken met internationale organisaties als de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) kiezen de VS sinds september 2025 bijvoorbeeld voor directe zorgdeals met individuele landen. Dit nieuwe beleid richt zich op financiële steun: zo'n 20 miljard dollar voor de bestrijding van infectieziekten, voor moeder- en kindzorg en pandemiepreventie. Afrikaanse landen moeten zelf ook miljoenen bijdragen, als bewijs van 'ge-

deelde verantwoordelijkheid’.

De VS weigeren alle onderdelen van de akkoorden openbaar te maken, wat volgens de Amerikaanse overheids-waakhond Public Citizen onwettig is. Het leidt tot frustratie en verontrusting bij landen met wie de VS aan het onderhandelen zijn.

Het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken publiceerde zelf per ongeluk vijf contracten op zijn website. Daardoor werd duidelijk dat elk land een andere vijfjarige deal krijgt aangeboden, waarbij sommige landen soms wel 25 jaar lang hun gezondheidsdata exclusief met de VS moeten delen. Vaak zonder er zelf over te kunnen beschikken voor de ontwikkeling van medicijnen of met automatische verlenging van het akkoord na de eerste vijf jaar. Exit-clausules ontbreken, net als toezicht op transparantie.

Data als nieuwe grondstof

Voor landen die sinds het einde van USAID financieel grote moeite hebben om hun zorgstelsel overeind te houden, is de druk om te tekenen groot. Maar in steeds meer landen groeit onder juristen de kritiek tegen de akkoorden, die meer op ruilhandel lijken: steun in ruil voor strategische grondstoffen en gevoelige gezondheidsgegevens, zoals genetische informatie, klinische persoonsdossiers en epidemiologische data.

Sophie Harman, hoogleraar mondiale gezondheidspolitiek aan de Queen Mary Universiteit in Londen, waarschuwt in *the British Medical Journal* voor „imperialisme op het gebied van gezondheidszorg”. Want de schaal waarop Afrikaanse landen onder druk worden gezet om al hun gezondheids- en epidemiologische data te delen is ongekend.

„Zonder afspraken over toegang tot vaccins of winstdeling geven landen op deze manier in feite hun nationale bezit weg”, laat Desta Lakew van Amref Health Africa, een ngo in de publieke gezondheidssector, vanuit de Keniaanse hoofdstad Nairobi weten via mail, „en daarmee zeggenschap over ziektebestrijding, toegang tot betaalbare medicijnen en privacy”.

Dat grondstoffen als koper en kobalt geopolitiek belangrijk zijn, is niets nieuws. Exclusieve toegang tot groot-schalige gezondheidsdata zou weleens het volgende object kunnen zijn van internationale concurrentie. Nu kunstmatige intelligentie een steeds grotere rol speelt voor medicijnontwikkeling, zijn zulke datasets miljarden waard. Amerikaanse biotech-bedrijven en overheden kunnen met die genetische data patenten en vaccins ontwikkelen.

De akkoorden kunnen ook worden gebruikt om landen onder politieke druk te zetten om bepaald beleid door te drukken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de zorgdeal met Nigeria, waarin staat dat ongeveer 200 miljoen dollar aan Amerikaanse steun naar 900 christelijke zorginstellingen moet gaan.

VS verzamelen biometrische data

Volgens Harman verzamelen de VS al jaren wereldwijd biometrische data, zoals vingerafdrukken en irisscans. Dit „biometrisch imperialisme” krijgt met de *America First Global Health Strategy* een nieuwe dimensie en zet de soevereiniteit van veel Afrikaanse landen op het spel. Amerikaanse medewerkers worden ingebed in Afrikaanse ministeries, financiering gekoppeld aan Amerikaanse prioriteiten en Amerikaanse digitale infrastructuur.

Ook Githinji Gitahi van Amref Health Africa meent dat de zorgdeals een fundamenteel probleem blootleggen. „Machtige landen en bedrijven kunnen de kwetsbaarheid van zwakkere staten

uitbuiten”, zegt hij in het medische blad *Devex*.

Dat wantrouwen kent een lange geschiedenis. Tijdens de hiv-crisis in de jaren tachtig werden Afrikaanse landen jarenlang gebruikt als testlocaties, terwijl medicijnen pas na lange politieke en juridische strijd breed beschikbaar kwamen. Farmaceutische patenten en hoge prijzen hielden levensreddende middelen lange tijd buiten bereik van Afrikaanse landen. En de VS verbonden aan de levering van hiv-medicijnen de eis dat anti-abortuswetgeving werd ingevoerd.

Tijdens de coronapandemie herhaalde dat patroon zich. Afrikaanse onderzoekers deelden gegevens over nieuwe virusvarianten, belangrijke informatie voor de ontwikkeling van vaccins. Maar eenmaal beschikbaar, gingen die eerst naar rijke landen.

Begin dit jaar leidde een controversiële Amerikaanse proef met hepatitis B-vaccins voor baby's in Guinea-Bissau nog tot zware kritiek van de WHO. Bij een deel van de baby's werd bij wijze van experiment het vaccin niet direct na de geboorte toegediend.

„Partnerschap klinkt mooi,” zegt Desta Lakew van Amref Global Health, „maar zonder wettelijke garanties is het een lege huls”.

‘Gezamenlijke aanpak is cruciaal’

Volgens hoogleraar Harman laten de discussies in landen als Kenia, Zambia en Zimbabwe zien dat verzet wel degelijk mogelijk is, vooral als de inhoud van de deals openbaar wordt gemaakt. Afrikaanse landen kunnen zich hiertegen wapenen, maar niet door ieder voor zich te onderhandelen. Vanuit Europese landen is stevige kritiek geuit op de abrupte ontmanteling van USAID en op Trumps bilaterale zorgdeals, ook al hebben ze de afgelopen jaren ook zelf

In een Nigeriaanse fabriek worden hiv- en malariatesten ingepakt.
FOTO SODIO
ADELAKUN/REUTERS

sterk op ontwikkelingshulp bezuinigd.

Het ligt het meest voor de hand dat de gezondheidsorganisatie van de Afrikaanse Unie (Africa CDC) een gezamenlijke Afrikaanse aanpak zou leiden. De Europese Unie investeert samen met de Afrikaanse Unie via Africa CDC in lokale productie van medicijnen en ver-

sterking van lokale gezondheidsinstellingen. Zo wil de EU Afrikaanse landen minder afhankelijk maken van buitenlandse hulp en een gezamenlijk alternatief bieden voor de Amerikaanse aanpak.

Alleen sta je zwak, meent Desta Lakew. „Gezamenlijk afspraken maken is

cruciaal, net als het juridisch vastleggen van de eerlijke verdeling van de opbrengsten in plaats van dat als bijzaak te behandelen.” Daarnaast moeten landen hun data zoveel mogelijk op eigen bodem houden. Want zodra die het continent verlaten hebben ze er geen zeggenschap meer over.

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs
fabrikant 399,95
319,95

QR code

LAFUMA
Evolution Becomfort ligstoel

- › Ontspan het lichaam door optimale gewichtsverdeling
- › Meerdere verstelbare standen
- › Inclusief ademend en waterafstotend kussen

Ervaar ultieme ontspanning met de Evolution BeComfort ligstoel. De luxe relaxstoel beschikt over meerdere verstelbare standen, waaronder de comfortabele zero gravity-positie, waarbij je benen iets hoger liggen dan je hart. Deze houding vermindert de druk op je lichaam en zorgt voor een gevoel van gewichtloos relaxen.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/ligstoel

Suzan Yücel

ISTANBUL

Ok in Europa krijgt extreemrechts steeds meer de ruimte om onmenselijkheid te normaliseren. Met deze boodschap is de Turkse schrijver en politiek denker Ece Temelkuran (52) al jaren een internationale stem in discussies over fascisme, migratie en het gevaar van autocratische leiders.

„We leven in een tijd van angst, wanhoop en machteloosheid”, vertelt ze vanachter het scherm tijdens het interview naar aanleiding van haar onlangs verschenen boek *Nation of Strangers*. „Ik wilde voorkomen dat die emoties omslaan in een eenzame strijd die de weg vrijmaakt voor fascisme”, duidt ze vervolgens. Die weg beschrijft ze in haar nieuwste boek. De buitenstaander krijgt ook een boodschap mee: we staan er samen in en het komt goed als we onze manier van leven radicaal durven te veranderen.

De afgelopen jaren werd Temelkuran regelmatig uitgenodigd om op grote podia te waarschuwen voor de wereldwijde afbrokkeling van democratische waarden en voor de opkomst van het fascisme. *Nation of Strangers* is haar derde boek sinds ze in 2016 Turkije verliet na haar felle kritiek op de Turkse president Recep Tayyip Erdogan. Vanuit haar nieuwe thuisbasis in Berlijn beschrijft ze hoe de wereld steeds meer begint te lijken op de toekomst waarvoor ze in eerdere boeken waarschuwde.

In haar eerdere boek *Verloren land: De zeven stappen van democratie naar fascisme* beschrijft ze hoe een democratie ten onder kan gaan en waarschuwt ze hoe democratieën dat pad op kunnen gaan. Toen dat boek in 2019 verscheen vonden veel uitgeverij het woord fascisme te zwaar voor de ondertitel. Inmiddels heeft de realiteit hen ingehaald en wordt het woord zonder aarzeling gebruikt in de nieuwe druk. In *Together. A Manifesto Against the Heartless World* (2025) beschreef ze de zoektocht naar een oplossing. *Nation of Strangers* bouwt voort op die zoektocht, ze vertelt over de rol van ontheemding en koppelt de blik op de ander aan het opkomend fascisme.

Ook rekent ze af met de rol van balling, het etiket dat ze in het Westen vaak krijgt opgeplakt, omdat ze hier als schrijver functioneert en geen ‘vluchteling’ is. Ze weigert de rol van balling te spelen, omdat die haar volgens haar zelf tot symbool maakt in plaats van mens en omdat Europa een geromantiseerd beeld bij dat woord heeft. Een politiek vluchteling wil ze niet zijn, omdat ze de vluchtelingenprocedure een vermederend proces vindt waarbij je moet aantonen dat je een slachtoffer bent.

Ze heeft sowieso moeite met het woord balling. Liever nodigt ze mensen uit zich te verenigen onder het woord *stranger*, dat in de Nederlandse vertaling *vreemdeling* is geworden. Volgens haar is dat een begrip dat meer in het teken staat van verbinding in plaats van dat het verdeeldheid zaait. „Als je mensen zoals ik vluchteling, balling of immigrant noemt, wordt dat een levenslang label. Zo’n label bevestigt je leven en je identiteit. Zelfs als je ooit teruggaat naar huis, blijf je dat label houden.” Een ander punt dat ze in het boek maakt is dat je ook vervreemd kan voelen zonder je land te verlaten, om-

Ece Temelkuran: „Zodra ik als balling op een podium word gezet, geeft dat mensen het comfortabele gevoel dat Europa nog steeds een veilige haven is.” FOTO GORDON WELTERS

INTERVIEW ECE TEMELKURAN TURKSE SCHRIJVER

‘Ik heb een groot probleem met dat zogenaamde privilege van ballingschap’

In haar nieuwe boek *Nation of Strangers* waarschuwt Ece Temelkuran voor de weg die Europa inslaat door fascisme verder te normaliseren. „Tegen mensen die bang zijn zeggen ‘wees niet bang’ is het domste wat je kan doen.”

dat je een gevoel van thuis verliest.

Je geeft het woord ‘vreemdeling’ een bredere betekenis. Waarom koos je daarvoor?

„Ik wilde een woord vinden voor mensen zoals ik dat onze waardigheid niet aantast, waardoor we niet voor altijd in een hokje worden gestopt. Daarom koos ik voor ‘vreemdeling’. In het Westen bestaat een hiërarchie onder mensen die hun land hebben moeten verlaten: bovenaan staat de balling en onderaan de vluchteling of ongedocumenteerde.

„Ik heb een groot probleem met dat zogenaamde privilege van ballingschap. Mensen zoals ik worden vaak gevraagd hun verhaal te vertellen op een podium, terwijl vluchtelingen of asielsezoekers hun verhaal meestal alleen moeten vertellen om te bewijzen dat ze slachtoffer zijn. Dat is een pijnlijk proces, omdat het je waardigheid aantast. Het woord vreemdeling werkt voor mij daarom als een soort grote gelijkmaker. Het zegt: we zijn allemaal gelijk.

„Het woord vreemdeling haalt al die hiërarchieën onderuit. Die hiërarchie is bovendien een illusie, zoals alle hiërarchieën een illusie zijn. Maar die illusie geeft Europa het gevoel dat het goed bezig is, en dat wilde ik het Europese establishment niet geven.

„Zodra ik als balling op een podium word gezet, geeft dat mensen het comfortabele gevoel dat Europa nog steeds een veilige haven is voor onafhankelijke, vrijdenkende individuen. Maar zo lang zoveel vluchtelingen in de Middellandse Zee sterven, vind ik niet dat Europa die eer verdient.

„Daarnaast wilde ik mensen uitnodigen tot bescheidenheid: we hebben misschien tijdelijk bepaalde privileges, maar uiteindelijk zitten we als mensheid allemaal in een overlevingsmodus [door opkomend fascisme en klimaatverandering]. Mensen zoals wij, die hun thuis al hebben verloren, zijn jullie in de toekomstige tijd. Dat wilde ik zeggen tegen mensen die denken dat ze veilig zijn.”

Hoe werd er gereageerd toen jij probeerde uit te leggen dat de ondermijning van de democratie door opkomend fascisme ook in Europa kan plaatsvinden?

„Dat wij onze democratieën zijn verloren, komt niet doordat wij uit gekke of onvolwassen landen komen. Het is een wereldwijd patroon. Maar telkens wanneer ik daarover begon, merkte ik dat mensen afstand namen. Dan zeiden ze: ‘Wat kunnen wij voor jou doen, arme vrouw?’ Terwijl ik juist wilde zeggen: ‘Wat kan ik voor jullie doen? Ik weet wat er gaat gebeuren en misschien ook hoe je het kunt overleven.’ Maar op de een of andere manier bleef de reactie toch: dit gaat over jou, niet over ons.”

Jij hebt uit Turkije moeten vertrekken omdat de ruimte om vrij te spreken daar steeds kleiner werd. Maar na 7 oktober 2023 verhardde ook in Duitsland, waar je nu woont, het debat. Ondanks dat sprak je je uit over de genocide in Gaza. Hoe heb jij die periode ervaren?

„Ik wist eigenlijk niet precies hoe Duitsers over Palestina denken en ook niet veel van hoe het historische schuldgevoel daar een rol in speelt. Na 7 oktober zag ik pas hoe diep dat zit en hoe complex het is. Wat me ook opviel is dat je niet alleen in Duitsland maar ook in andere Europese landen moet oppassen hoe je bepaalde dingen moet zeggen. Niet alleen dat je over sommi-

ge dingen beter kunt zwijgen, maar dat je juist bepaalde dingen móet zeggen om te laten zien dat je geen vijand bent.”

„Dat laatste ervoer Temelkuran toen ze voor een Duits cultureel festival werd gevraagd, maar na haar kritiek op de situatie in Gaza (die ze had omschreven als dieptepunt van „genormaliseerde onmenselijkheid”), een vragenlijst moest invullen met vragen als: ‘Bent u een antisemiet? Steunt u Hamas? En erkent u het bestaansrecht van Israël?’.

„Dit was een subtiel symptoom van fascisme. Veel mensen denken dat fascisme betekent dat mensen het zeggen wordt opgelegd. Maar het betekent ook dat je bepaalde woorden moet gebruiken om te laten zien dat je geen vijand van de staat bent. Dat herken ik heel goed uit Turkije.”

Had je verwacht dat dit zo snel in Europa zou gebeuren? Na 7 oktober hadden veel mensen hier het gevoel dat er iets brak: kritiek op Israël bleek lastig en het idee van vrijheid bleek voorwaardelijk.

„Ik denk dat het te ver gaat om dat nu al over Europa te zeggen. Wat mij vooral opviel, waren de Verenigde Staten. Daar ging het proces veel sneller dan ik ooit had verwacht. Wat er bijvoorbeeld in Minneapolis gebeurde, de inzet van ICE om vluchtelingen op te pakken: daar deed Erdogan in Turkije tien of vijftien jaar over, maar de Amerikaanse president Donald Trump bereikte zoiets al in het eerste jaar van zijn tweede termijn.

„Tegelijkertijd was Minneapolis voor mij een krachtig voorbeeld van wat ik een ‘*nation of strangers*’ noem. Voor het eerst zag een groot deel van het Amerikaanse publiek hoe vijandig een regering tegenover haar eigen burgers kan zijn. Maar je zag ook hoe mensen elkaar begonnen vast te houden, als een gemeenschap van vreemdelingen. Dat deden ze ongelooflijk moedig. Toen dacht ik: er is misschien toch nog hoop voor de VS.”

Wat zou Europa volgens jou van zo’n moment in Minneapolis kunnen leren? Er heerst veel angst, zeker door de opkomst van extreemrechts en politici die extreemrechts tegemoet proberen te komen, waardoor er grenzen lijken te verschuiven.

„De opkomst van extreemrechts in Europa heeft één belangrijk wapen gehad: xenofobie. De zogenaamde vluchtelingen crisis is daar heel effectief voor gebruikt. Veel politieke doorbraken van extreemrechts hangen samen met de politisering van migratie.

„Misschien moeten we daarom een andere vraag stellen. Niet alleen: hoe gaan we om met migratie? Maar: wat betekent „thuis” in Europa nu? Waarop ingespeeld wordt is dat veel Europeanen bang zijn hun thuis te verliezen. Tegen mensen die bang zijn zeggen ‘Wees niet bang’ is het domste wat je kan doen. Misschien moeten we daarom het idee van thuis opnieuw definiëren. Europa is daar op dit moment misschien wel de beste plek voor, omdat je hier het gesprek kan aangaan met mensen die hier zijn aangekomen en met mensen die hier al generaties wonen. Als we voor ‘thuis’ een gedeelde definitie kunnen vinden, dan heeft Europa misschien een kans het tij te keren.”

Op 22 april spreekt Ece Temelkuran in De Balie in Amsterdam en op 24 april bij Writers Unlimited in Den Haag. Info: debalie.nl & writersunlimited.nl

Overleden

cees bouter

13 april 1942 ederveen
16 april 2026 meppel

als het dan eindelijk donker wordt weet ik dat het licht alles aangeraakt heeft de weerkaatsing is achter mijn ogen opgeborgen als een gewei stulpen dan de beelden uit mijn hoofd

alleen m’n handen kunnen dan nog breken en als mijn ogen dan weer zien... hebben m’n oren mij verdoofd

ank gerbrandt en antoinette, lauke en olov, mats rhodé en renata

de crematieplechtigheid voor cees heeft in besloten kring plaatsgevonden

correspondentieadres:
annerie kremer uitvaartzorg
noordeinde 9, 7941 as meppel
t.a.v. familie bouter

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht
Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Blijde berichten
nrcadverteren.nl/familieberichten

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

NRC brengt je het beste van **The Economist**

Met je NRC-abonnement lees je nu ook de beste artikelen van het Britse weekblad **The Economist**. Voor jou geselecteerd door de redactie van NRC.

nrc

The Economist

De geselecteerde artikelen worden gepubliceerd door NRC en zijn te vinden op nrc.nl/the-economist

Een kantoor van **Randstad** in Rotterdam. Voor een kantoor in de binnenstad van Amsterdam heeft topman Sander van 't Noordende eens een week bijgehouden hoeveel mensen daar binnen liepen op zoek naar werk. Het waren er zes. FOTO PEIJN KOUENBERG

UITZENDSECTOR

‘Het ambacht dat Randstad groot heeft gemaakt, sterft uit’

Uitzendconcern Randstad staat onder druk. Door de onrustige geopolitiek, maar ook fundamentele: AI neemt werk over.

Jorg Leijten
AMSTERDAM

Langere tijd werd de uitzendmarkt gezien als een flexibele schil om het personeelsbestand van een bedrijf. Die bewoog mee met de economische ontwikkelingen. Waren de perspectieven gunstig, dan groeide het bestand aan tijdelijke krachten. Was er economisch onweer op komst, dan gingen de inhuurkrachten als eerste de deur uit. Maar veel bedrijven en sectoren bevinden zich in een semi-bevroren toestand. *Don't hire, don't fire* is veelal het credo bij de afdeling personeelszaken. Onzekerheid over de richting die de economie uit beweegt maakt dat ze nauwelijks uitbreiden. Maar dus ook niet direct mensen willen ontslaan voor het geval de gevolgen van diverse geopolitieke ontwikkelingen toch mee blijken te vallen.

Ga maar na: de gevolgen van de oorlog in Oekraïne, hoge inflatie, Trumps handelspolitiek en de oorlog in het Midden-Oosten. Het maakt het voor bedrijven in veel sectoren lastig echt vaart te maken. „Eigenlijk gaat het sinds de Russische inval in Oekraïne met horten en stoten. Elke keer als er wat broos herstel lijkt te komen, is er een belangrijke gebeurtenis die daar doorheen fietst”, zegt hoofd aan-

delenresearch bij ING Marc Zwartsenburg.

Een van de grootste slachtoffers van deze ontwikkeling is de uitzendsector, met Randstad voorop. Als bedrijven minder mensen inhuren, is dat voor een detacheerder nadelig. Al twaalf kwartalen op rij, sinds begin 2023, daalde de omzet, ten opzichte van hetzelfde kwartaal van het jaar ervoor. De beurskoers is geleidelijk gedaald, van 62 euro drie jaar geleden naar 21 euro vorige week.

Kwartaal na kwartaal moest het bedrijf beleggers teleurstellen. Woensdag komt Randstad met cijfers over het eerste drie maanden van 2026. En wederom zal de belangrijkste vraag zijn: weet Randstad het patroon van teruglopende inkomsten nu wel te doorbreken?

„Het is een drama, maar dat geldt voor de hele sector”, zei Randstad-topman Sander van 't Noordende onlangs tegen het *FD*. Toen hij vier jaar geleden aantrad, zat de uitzender op een piek. Na de coronalockdown was de behoefte aan personeel enorm. Randstad noteerde een recordomzet. Maar in zijn eerste termijn kon de topman maar zelden goed nieuws melden.

Vorige maand werd hij herbenoemd. Van 't Noordende krijgt voorlopig de tijd van beleggers. De uitzendmarkt als geheel zit namelijk ook in een overgangsfase - iets

waar concurrenten Manpower en Adecco net zo goed onder gebukt gaan. Uitzenders met fysieke vestigingen lijken hun beste tijd gehad te hebben. Het aantal kantoren van Randstad nam afgelopen twaalf maanden af van 203 naar 141. In het *FD* vertelde de topman onlangs een week lang te hebben bijgehouden hoeveel werkzoekenden er nou langskwamen bij een vestiging in de Amsterdamse binnenstad. Het antwoord: zes.

Al twaalf kwartalen op rij, sinds begin 2023, daalde de omzet van Randstad

„Het ambacht dat Randstad groot heeft gemaakt, sterft uit”, zegt Joost Schmets van beleggersvereniging VEB. „Veel matches komen nu digitaal tot stand. Het combineren van cv's met vacatures gebeurt veel meer automatisch.”

Het gevolg is dat Randstad een ander bedrijf is geworden. In plaats van dat werkzoekenden naar het arbeidsbureau komen om vacatures te zoeken, verzamelt het nu proactief werknemers met specifieke kwaliteiten. Als een werkgever zich meldt, kan direct een match worden gevonden in de databank. Schmets: „Vergelijk het

met een voetbalteam. Je hebt de spelers al op de bank zitten en kunt ze meteen inbrengen.”

Randstad is nu meer een faciliterer aan het worden van een digitale marktplaats met inhuurkrachten. Klanten voeren op online platformen hun eigen orders in en werkzoekenden worden automatisch gekoppeld. In de VS is dit dé manier waarop vraag en aanbod elkaar vinden. In Nederland zet Randstad een dergelijk platform vooral in de zorg in; komende tijd volgen meer sectoren.

AI

Daarnaast heeft Randstad te maken met nog een ander probleem te maken. Het bedrijf haalt ongeveer twee derde van zijn inkomsten uit het leveren van personeel voor uitvoerend werk zoals administratie, klantcontact of magazijnfuncties. Het zijn dit soort (kantoor)banen die op dit moment het meest bedreigd worden door AI, blijkt uit verschillende onderzoeken.

Dus waar AI kan helpen om op een andere manier inhuurpersoneel en werkgevers bij elkaar te brengen, bedreigt het tegelijkertijd een deel van de markt waarop Randstad actief is. „De verwachting is dat AI een negatief effect gaat hebben, maar de manier waarop dat precies zal gaan en of het ook daadwerkelijk zo'n vaart zal lopen, is nog

onduidelijk”, zegt Zwartsenburg. Randstad zet daarom onder meer in op het werven en bijscholen van werknemers voor delen van de arbeidsmarkt die minder bedreigd worden door AI, zoals hooggekwalificeerd IT-personeel.

De resultaten van de aanpassingen aan het bedrijfsmodel zijn al zichtbaar, „maar dan meer onder de motorkap”, zei topman Van 't Noordende onlangs. Als de economie eenmaal op volle toeren gaat draaien, „dan spuit het geld eruit”, beloofde hij.

Dat zal op korte termijn waarschijnlijk nog niet het geval zijn, schreef Rabobank onlangs in een sectoranalyse. Een nieuwe cao voor uitzendkrachten zorgt er in Nederland bijvoorbeeld voor dat sinds 1 januari de kosten voor inhuren fors hoger liggen. Daar komt nog eens bij dat door jarenlange arbeidsmarktcrispes ook niet voor elke functie een geschikte kandidaat te vinden is. Uitzendwerk zal daardoor een minder permanent karakter krijgen en zich dus beperken tot piekperiodes, verwacht Rabobank: bij hoog ziekteverzuim en in vakanties.

En dan kun je wel een strategie hebben gekozen die buiten het zicht lijkt te werken, „die gunstige wind moet wel komen” zegt de VEB. Schmets: „Anders hebben ze gewoon de verkeerde strategie gekozen.”

nrc webwinkel

Adviesprijs
fabrikant 169,-

149,-

FREDERIK ROIJÉ Vogelhuis

- › Fantasierijk ontwerp met twee formaten huizen
- › Ontworpen door Frederik Roijé, gemaakt in Nederland
- › Gemakkelijk te monteren, inclusief stok van 195 cm

De Size Matters is een modern vogelvoederhuis met een architecturale twist ontworpen door Frederik Roijé. Het vogelhuis biedt in alle jaargetijden een praktische oplossing om vogels een veilige haven te bieden. In de twee huizen van verschillende formaten, die elkaar kruisen, kunnen vogels van verschillende groottes eten en zich tegelijkertijd beschermd voelen. Het fantasierijke ontwerp doet ook dienst als tuinsculptuur die er, afhankelijk van de kijkhoek, telkens anders uitziet.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/vogelhuis

REPORTAGE WIJNPRODUCTIE

Indiërs wagen zich aan wijn van eigen bodem

Indiërs drinken niet veel wijn, maar dat verandert snel. Elk weekend staan er rijen voor wijnproeverijen van India's grootste wijnproducent Sula in Nashik. „We leren ze hier echt de basics.”

Merel Thie

NASHIK

Tussen de wijnranken staat een roze auto met twee manshoge flessen wijn op de achterbank. Twee vrouwen nemen lachend plaats op de voorbank om gefotografeerd te worden. Anderen poseren voor een grote gele fotolijst met wijnranken op de achtergrond. Het zijn maar een paar van de decorstukken voor selfies in de wijngaarden van producent Sula in Nashik, een stad in het westen van India. In het weekend staan er rijen voor de wijnproeverijen en rondleidingen over de wijngaard.

In de regio rond Nashik zijn meerdere wijngaarden. Omdat het gebied 700 meter boven zeeniveau ligt, is het klimaat er wat koeler en stabiel dan in de rest van India en daardoor geschikt voor wijnbouw. Sula is India's grootste wijnproducent met een marktaandeel van 55 procent en een omzet van 20 miljoen euro in 2025. De wijngaard is ook een toeristische bestemming: in 2024 kwamen er bijna 400.000 bezoekers, een stijging van 12 procent ten opzichte van het jaar ervoor. Op het uitgestrekte terrein zijn meerdere restaurants en hotels, waar kamers 'Grand Cru' heten of 'Vineyard suite'. De best verkochte wijn is de dessertwijn, Source Moscato.

Inder Renu, manager proeverijen weet uit zijn hoofd hoeveel een Indiër gemiddeld drinkt: „72 ml per jaar”, nog geen glas. En hij weet ook dat een Fransman gemiddeld 49 liter per jaar drinkt. Renu helpt op zaterdag bij de kassa van Sula, waar de rij steeds opnieuw aanzwelt voor rondleidingen en proeverijen. De meeste Indiërs weten nog weinig van wijn, maar willen meer weten, vertelt Inder Renu. „We leren ze hier echt de basics, hoe je een wijnglas vasthoudt.” De interesse voor wijn in India groeit vooral bij jongeren, stedelingen en vrouwen, die vorig jaar bijna 13 miljoen liter wijn produceerde. Het is een kleintje vergeleken met bijvoorbeeld de Franse Castel groep uit Bordeaux die per jaar ongeveer 480 miljoen liter wijn produceert.

Ook de consumptie van bier is in India relatief laag. Nog geen twee liter per persoon per jaar, meldde Reuters op basis van industriële cijfers. Een Amerikaan drinkt gemiddeld 70 liter. Een groot deel van de Indiase bevolking drinkt helemaal geen alcohol omdat het niet past bij een strikte hindoeïstische levensstijl. In artikel 47 van de Indiase grondwet staat bovendien dat de staat „ernaar zal streven” het gebruik van „bedwelmdende dran-

ken te verbieden”. Hoe dat wordt uitgelegd, verschilt sterk in de 28 deelstaten die India telt. In Bihar en Gujarat is de verkoop van alcohol verboden, in de meeste deelstaten mag het wel verkocht worden door overheidswinkels of winkels met een speciale vergunning.

Ondanks de grondwetsbepaling groeit de consumptie van wijn hard in India. In 2016 werd er 24,5 miljoen liter wijn geconsumeerd, in 2022 was dat volgens cijfers van Euromonitor 37,5 miljoen liter. Het onderzoeksbureau verwacht dat de wijnconsumptie tot 2027 met 12 procent zal groeien. En dat gaat in tegen de mondiale trend dat er juist steeds minder wijn wordt gedronken - door veranderingen in leefstijl en sociaal gedrag. „En met 1,4 miljard mensen ben je al snel een interessante markt”, zegt Inder Renu.

Dat vindt de Europese Unie ook. Maar de export naar India stuit nu nog op hoge Indiase importheffingen tot wel 150 procent. De wijnexport naar India is heel beperkt. In 2024 werd vanuit Europese lidstaten voor niet meer dan 7,7 miljoen euro verscheept, blijkt uit State of the World Vine and Wine 2024. Het voornaamste obstakel volgens de onderzoekers: de importheffingen die „een van de hoogste ter wereld” zijn.

Importheffingen

In januari werd afgesproken dat India de importheffingen voor Europese wijn in zeven jaar tijd stapsgewijs af gaat bouwen naar 20 procent voor premium wijnen en 30 procent voor het middensegment. India blijft de eigen markt wel beschermen door voor goedkope flessen wijn (tot 2,50 euro) de hoge importheffingen te handhaven.

Andersom worden de heffingen ook iets verlaagd, maar die stelden al weinig voor. India exporteerde in 2025 voor minder dan 600.000 euro naar landen in Europa, volgens trading economics. De afspraken worden nu juridisch doorgelicht en volgens de Indiase minister van handel „nog dit jaar” getekend.

Europese wijnproducenten zijn voorzichtig enthousiast over de aanstaande deal, vooral in het segment van de duurdere wijnen. Zo denkt Alexander Westgarth van de Amerikaanse wijngroothandel Westgarth Wines dat dat de opening van de Indiase markt met 1,4 miljard mensen „een van de belangrijkste ontwikkelingen voor de betere wijn kan blijken”, zei hij tegen online platform Drinks Business. Kathleen Willcox, onafhankelijk schrijver over wijn voor onder meer magazine *Food & Wine*, laat aan NRC weten dat ze verwacht dat de import van bui-

Een wijnproeverij bij wijnproducent Sula, waar in het weekend Indiërs in de rij staan om meer te leren over wijn. FOTO HEMIS VIA AFP

De ranken van Sula produceren jaarlijks 13 miljoen liter wijn. Sula is daarmee de grootste Indiase wijnmaker. Foto Hemis via AFP

Thuis bij Karisham Jambhale (r) werd vroeger nooit gedronken. Nu drinkt ze wel eens wijn. FOTO MEREL THIE

tenlandse wijn in India „omhoog zal schieten”.

Europese concurrentie

De concurrentie van goede Europese wijnen leidt tot zorgen in India. Parlementariër Rajabhau Waje vroeg in het Indiase parlement aandacht voor de „negatieve impact” die de handels-overeenkomst met de EU kan hebben op Nashik „als belangrijk centrum voor wijnproductie”. Hij vroeg om steunmaatregelen voor de lokale wijnindustrie.

Kathleen Willcox zegt dat Indiase wijn aanvankelijk een slechte reputatie had, maar dat dat verandert dankzij „technologische vooruitgang” en „een focus op kwaliteit boven kwantiteit”. Desalniettemin is de reputatie van Indiase wijn op het wereldtoneel „nog niet echt gevestigd”, zegt zij desgevraagd.

Producent Sula noemt in een reactie op vragen per e-mail de Europese concurrentie een „uitdaging én een kans”. Het concern verwacht dat „de beschikbaarheid van meer goede wijn de gehele markt ten goede zal komen”. Het bedrijf heeft veel vertrouwen in de eigen wijn: „Vooral de wijn uit de regio Nashik past door het fruitige karakter goed bij de Indiase keuken en het klimaat.”

Deelnemers aan de rondleidingen in Nashik worden door Sula- oprichter Rajeev Samant uitgenodigd alles te leren over het „prachtige product dat wijn wordt genoemd”. Op zwart-witfoto's is te zien hoe hij de eerste ranken voor Sula plant in 1999. Na de film worden bezoekers verder geleid naar de stalen gistvaten die tot aan het plafond van de fabriekshal reiken. „Heeft ie-

mand van jullie wel eens rosé gedronken?”, vraagt de rondleider door een versterkte headset. Geen van de dertig paar handen gaat omhoog.

Karisham Jambhale (31), die assistent filmregisseur is, kreeg een trip naar Sula van haar man als verjaardagscadeau. Ze drinkt graag een glas rode wijn als ze „veel aan haar hoofd heeft”. Ze logeerde in een van de hotels op het terrein, volgde de rondleiding en deed een proeverij, vertelt ze op een van de terrassen met uitzicht op de wijngaarden. „Er zijn weinig gelegenheden in India waar je verschillende wijnen kunt proeven, je moet afgaan op het etiket.” Ze is van plan twee flessen te kopen. „Daar doe ik zo een halfjaar mee.”

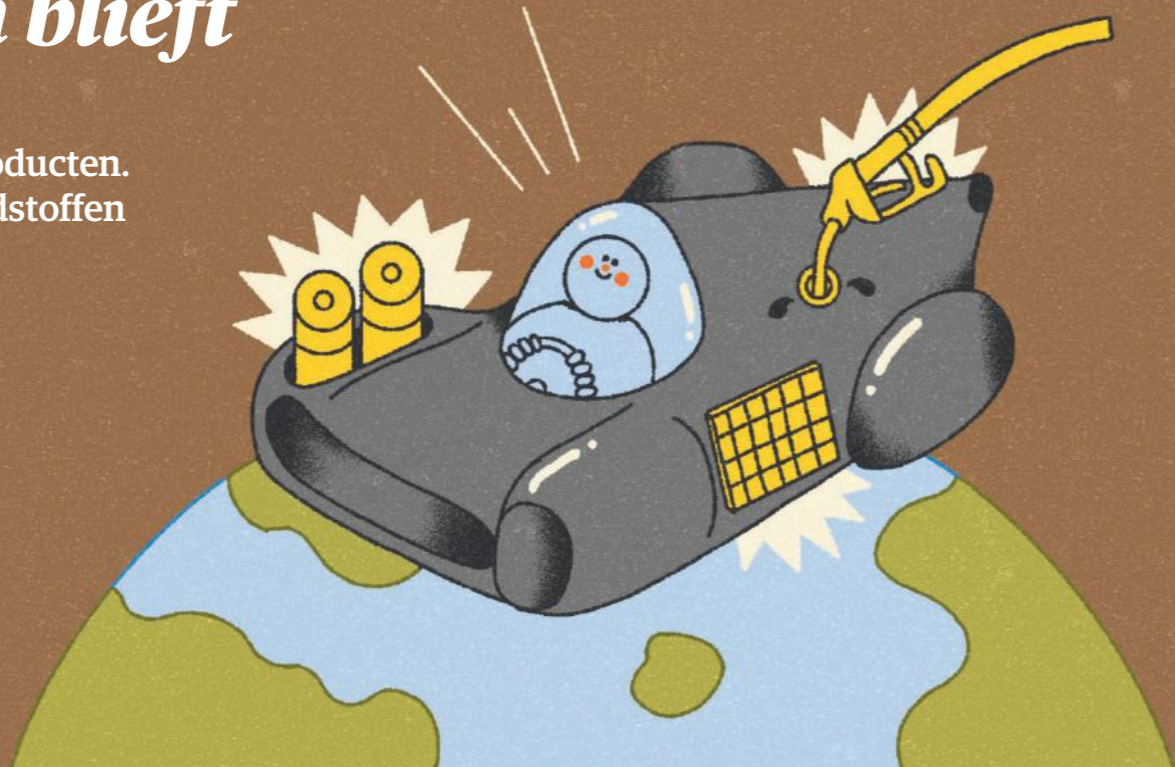
In haar ouderlijk huis werd „nooit” alcohol gedronken. Haar ouders weten dat zij wijn drinkt, maar dat doet ze niet bij hen thuis, uit respect voor hun hindoeïstische geloof. Haar man („Ik ben meer een whiskeyman”) vult aan: „Als we met z'n allen naar een restaurant gaan zouden wij wel een glas kunnen nemen.” Jambhale heeft voor zover ze weet nog nooit Europese wijn gedronken. „Maar ik wil het wel proberen, waarom niet? Zeker jongere generaties zullen hiervoor openstaan.”

Niet iedereen is na een wijnproeverij verkocht. Student Khushi Mistry (19) nam vandaag haar eerste slok wijn oot. „Ik studeer elektrotechniek hier in Nashik en dan wil je een keer naar Sula om wijn te proeven”. Maar ze vond het niet lekker. „Te bitter voor mij. Ik denk niet dat ik ooit nog een slok neem.” Haar vriend houdt wel van wijn, aan zijn vinger bungelt een tasje met daarin de Tropical Rosé van Sula.

ALS HET MAAR VERANDERT

Een auto die alle brandstoffen blijft

In Delft wordt gewerkt aan slimme energiebesparende producten. Zoals een auto die op alle brandstoffen kan rijden en een pan die veel minder gas verbruikt.

ILLUSTRATE MART VELDHIJS

Laura Bergshoef schrijft eens in de maand voor deze rubriek over de energietransitie.

Zou dat niet handig zijn? Bij de pomp telkens kunnen kiezen met welke brandstof je je auto voltankt? Benzine, diesel, waterstof of liever biomethanol? Dan neem je bijvoorbeeld de brandstof die op dat moment het goedkoopst is. Of het meest duurzaam.

Een groep van 26 Delftse TU-studenten worstelde al langer met die vraag, en toen brak de oorlog met Iran uit. Nu willen ze in een jaar tijd een prototype van een compacte stadsauto bouwen die zo flexibel is. „In een wereld waarin energieprijzen, beschikbaarheid van energiebronnen en geopolitieke omstandigheden sterk kunnen veranderen, denken wij dat flexibiliteit een belangrijke rol kan spelen in de energietransitie en de toekomst van mobiliteit.”

Nu zich met Oekraïne en Iran twee energiedrama's in nog geen vijf jaar voltrekken, vragen ingenieurs en ondernemers zich af hoe zij kunnen omgaan met de onzekere energievoorziening. Want inderdaad, brandstoffen zijn peperduur, en de vraag is of dat zo blijft en of ze zelfs nog duurder worden. Ook onduidelijk: komen er voldoende duurzame initiatieven, en welke dan?

Elektrische auto's rijden intussen overal, maar de opkomst ervan stokt. Door het overbelaste stroomnet lukt het niet voldoende laadpalen neer te zetten.

Explosiemotor

De Delftse studenten kozen anderhalf jaar geleden een nieuwe afslag. Hun voorgangers rekenden de afgelopen twintig jaar vooral aan de hoogrendementswaterstofauto. Maar deze studentengroep wil meer. „We testen nu met bio-ethanol en biomethanol”, zegt Meike van Sliedregt, een van hen. Beide brandstoffen kun je bijvoorbeeld van organisch afval (gft) maken. Het kan ook met (groene) elektriciteit.

„Maar uiteindelijk is de bedoeling dat je bijna elke vloeibare en gasvormige brandstof kunt gebruiken.”

De flexibele auto heeft een ongebruikelijke motor. De gangbare benzine- (of diesel) motor, een explosiemotor met zuigers, is vervangen door een gasturbine met een schoepenrad dat om zijn as draait. Gasturbines zijn nogal zeldzaam op de autoweg; de Amerikaanse MIAI-gevechtstank heeft er een.

De turbine zuigt lucht aan, warmt die op en mengt er brandstof doorheen. Na ontsteking zet dit verbrandingsgas uit, wat het schoepenrad laat draaien. Dit ontwerp maakt de motor niet kieskeurig wat betreft de gebruikte brandstof. Ook de MIAI kan op diesel, kerosine en benzine rijden. De gangbare explosiemotor is juist afgesteld op één type brandstof.

Fijne bijkomstigheid van de gasturbine is dat zij, in theorie, mogelijk ook kan blijven

Gasturbines zijn nogal zeldzaam; een Amerikaanse gevechtstank heeft er een

doordraaien zodra zij op gang is. Als dat lukt, dan kan de auto zelfs tijdens het rijden overschakelen op een andere brandstof. Maar dat gaat verder dan de proeven die studenten doen.

„De brandstoffen zijn van elkaar gescheiden”, zegt Van Sliedregt. Hoe je zo'n auto moet tanken, moeten ze nog onderzoeken.

Om te testen of hun motor geschikt is voor dagelijks gebruik, bouwen studenten nu een *proof of concept*. In mei moet die af zijn. Maar aan 'technische uitdagingen', zoals de extreem hoge temperatuur van de motor en het lage rendement, is geen gebrek.

Doolhof voor warmte

Niet alleen de Delftse studenten zoeken innovatieve oplossingen om zuinig om te gaan met energie. Neem het - eveneens Delftse - bedrijf Effium. Dat bedacht een koekenpan die extreem zuinig is met gas. Van bovenaf zie je een gewone koekenpan met een doorsnee van 28 centimeter. Van onderaf zie je een bodem met diepe 'vinnen'.

„Niet alleen het materiaal, ook de vorm van

een pan bepaalt hoe efficiënt die opwarmt”, zegt Surya Prakash, bedenker en eigenaar van Effium. Hoe meer oppervlak wordt verwarmd, hoe meer warmte de pan aan het eten doorgeeft. De ribbels geven de pan een groter oppervlak.

Bovendien bieden de gleuven de warmte een speciaal ontworpen 'doolhof'. Daardoor duurt het langer voordat de warmte ontsnapt dan bij een gladde onderkant, zie je op een infraroodvideo. Kennisinstituut TNO testte de pan en concludeerde dat die de helft minder gas nodig heeft (en 35 procent sneller klaar kan zijn met bakken).

Prakash ontleent zijn idee aan de geribbelde motor van de Europese Ariane 5-raket. De ceo specialiseerde zich ooit in thermodynamica in Delft om vliegtuig- en raketmotoren te bouwen. Als student gebruikte hij zijn warmtekennis tijdens het koken. „Tijdens het koken heb je doorgaans 70 procent warmteverlies.” Zo ontstond zijn idee voor de vinnenpan, die uiteindelijk medegefinancierd wordt door de Europese ruimtevaartorganisatie ESA.

Nu zijn pannen niet de grootste energieverbruikers in huis. Volgens huurdersorganisatie Woonbond geeft een huishouden van z'n energiekosten zo'n 3 procent uit aan koken. Je moet de pan wel erg veel gebruiken om de investering van 149 euro via gasbesparing terug te verdienen. Maar met ruim 4 miljoen Nederlandse huishoudens die koken op gas helpt het wel. En de pan gaat langer mee, zegt Prakash, omdat het bedrijf voor 50 euro een coatingservice aanbiedt, voor als de antiaanbaklaag is versleten.

Prakash ziet meer voordelen van zijn pan. Voedsel wordt krokanter omdat het van buiten sneller opwarmt, terwijl de binnenkant sappig blijft. Dat beaamt Janneke Vreugdenhil, kookjournalist en columnist bij deze krant, die de pan al een half jaar gebruikt. „Je kunt er bijvoorbeeld fantastische, crispy spiegeleieren in bakken. Maar bij het roosteren van pijnboompitten, die snel aanbranden, moet je goed oppletten.”

VERSOEPELING PUNTENSTEEEM

Kabinet wil toch meer ruimte maken voor hogere huren binnensteden

Om de verdere krimp in huursector tegen te gaan, wil het kabinet nu toch de huurregels versoepelen.

Sjoerd Klumpenaar

AMSTERDAM

Het kabinet wil particuliere verhuurders tegemoet komen door de geldende regels voor verhuur op een paar belangrijke punten te versoepelen. Minister Elanor Boekholt-O'Sullivan (Volkshuisvesting, D66) schrijft dat maandagochtend in twee Kamerbrieven.

De minister wil de grote uitverkoop van particuliere huurwoningen in de Randstad een halt toeroepen - en daarmee verdere krimp van de huursector tegengaan. De maatregelen, die vanaf 2027 moeten ingaan, zijn bedoeld om huurappartementen in de binnensteden weer interessant te maken voor verhuur.

Een van de belangrijkste stappen grijpt in op de zogeheten 'wozcap'. Onder de huidige huurwetgeving telt de woz-waarde van woningen maar vrij beperkt mee voor het aantal 'punten' van sociale- en middenhuurwoningen, dat de toegestane huurprijs bepaalt. Dit is ingevoerd omdat woningen in binnensteden alleen vanwege hun hoge woz-waarde al in de vrije sector vielen, waardoor verhuurders aan huur mochten vragen wat ze wilden.

Verhuurders waren fel tegen de 'cap': een woning op een gewilde plek in de binnenstad levert hun nu amper meer huurinkomsten op dan dezelfde woning in een buitenwijk, terwijl de kosten ervan hoger zijn. Het is mede daardoor dat er de afgelopen anderhalf jaar veel huurwoningen met hoge woz-waarden in binnensteden op de koopmarkt werden aangeboden.

De minister komt verhuurders nu tegemoet met een prijsplafond; hierdoor mogen zij de huurprijs verhogen alsof er geen woz-begrenzing geldt. Voor de puntentelling blijft de woning overigens wel gelijk; de woning kan door de woz-waarde dus niet in de vrije sector vallen. Daardoor blijft er een maximumhuurprijs bestaan, maar valt die hoger uit dan voorheen.

Op dat laatste wordt een uitzondering gemaakt voor kleinere rijksmonumenten (tot veertig vierkante meter). Voor dit soort woningen, vaak kleinere appartementen in historische binnensteden, mag de woz-waarde straks wel meer punten opleveren. Dit zorgt ervoor dat zulke huurwoningen sneller in de vrije sector kunnen vallen.

Geen buitenruimte

Ook is het ontbreken van buitenruimte, wederom het geval bij oudere appartementen in binnensteden, straks niet langer een reden om punten af te trekken in het puntenstelsel. Verhuurders mogen

De aangekondigde maatregelen moeten met name **appartementen in binnensteden** weer aantrekkelijker maken voor verhuur. FOTO RAMON VAN FLYMEN/ANP

voor dit soort gereguleerde woningen meer huur vragen.

Als het aan het kabinet ligt mogen verhuurders in de nabije toekomst ook weer tijdelijke huurcontracten aanbieden aan studenten, ook als zij uit dezelfde gemeente komen als waar ze studeren. Nu is het nog zo dat alleen studenten van

Het ontbreken van een buitenruimte moet niet langer reden zijn voor huurpuntenaftrek

buiten die gemeente een tijdelijk huurcontract van twee jaar mogen hebben - of een campuscontract dat afloopt als de studie voorbij is. Voor alle andere studenten geldt dat zij verplicht een huurcontract voor onbepaalde tijd moeten krijgen.

In 2027 wordt de Wet betaalbare huur geëvalueerd, maar daar wacht de minister dus niet op. In de Kamerbrief zegt Boekholt-O'Sullivan toe om na te denken de zoge-

noemde 'opkoopbescherming' aan te passen, die regel verbiedt het in sommige gemeenten dat beleggers middenhuurwoningen kopen. Er komt ook een verlaging van de overdrachtsbelasting aan.

De versoepelingen zijn politiek gezien opmerkelijk. Boekholt-O'Sullivans voorganger Mona Keijzer deed meerdere pogingen om de huurwetgeving te versoepelen. Zij stuitte telkens op de Kamer, die in meerderheid tegen het aanpassen van de wet was. Boekholt-O'Sullivan schrijft de versoepelingen, aangekondigd in het coalitieakkoord en dus gesteund door D66, CDA en VVD, nu door te zetten.

Vanuit huurders is er kritisch gereageerd op de aangekondigde versoepelingen. De Woonbond noemt het onverstandig dat de wet nu al wordt aangepast, zonder de geplande evaluatie van 2027 af te wachten. „Huurders verdienen zekerheid, geen experimenten met hun woonlasten en huurbescherming”, zo laat de belangenvereniging weten.

Verhuurdersvereniging Vastgoed Belang stelt dat de versoepelingen „een kleine stap in de goede

richting” zijn, maar nog altijd onvoldoende om de verkoopgolven van particuliere huurwoningen te stoppen. Leden zouden het liefst zien dat er weer tijdelijke contracten komen voor alle huurders, en niet alleen voor studenten. De belangenvereniging roept minister Boekholt-O'Sullivan op om niet tot 2027

Om sneller te kunnen bouwen herhaalde het kabinet te willen inzetten op fabrieksmatige bouw

te wachten met het evalueren van de huurwetgeving, maar zo snel mogelijk te beginnen met fundamentele hervormingen.

Sneller vergunningen verlenen

In de Kamerbrieven worden verder maatregelen aangekondigd om de bouw van nieuwe huurwoningen aan te moedigen. De nieuwbouwopslag, waardoor verhuurders van nieuwbouwwoningen tijdelijk meer huur mogen vragen, wordt

met vier jaar verlengd. Dit is een financiële steun voor beleggers die ook woningen bouwen.

Met een speciale taskforce, samengesteld uit zes ministeries, wil het kabinet het nieuwbouwtempo verhogen; het streefdoel van 100.000 woningen per jaar wordt structureel niet gehaald. Voor de taskforce is 287 miljoen euro beschikbaar.

Minister Boekholt-O'Sullivan wil onder meer inzetten op het versnellen van vergunningprocedures door meer ambtenaren onder te brengen bij de afdelingen ruimtelijke ordening van gemeenten. Met name in kleinere gemeenten duurt het aanvragen van vergunningen door personeelstekorten erg lang.

Het kabinet benadrukt opnieuw dat het wil inzetten op fabrieksmatige bouw. Hierdoor kunnen op hoog tempo dezelfde type woningen worden gebouwd - de taskforce moet zorgen dat ze ook onder één certificering gebouwd kunnen worden. Dit is een grote wens van bouwers en ontwikkelaars, die nu nog per gemeente aan verschillende extra bouwweisen moeten voldoen bij dezelfde woningen.

KLIMAATVERANDERING

Vissen met eigen lichaamswarmte zijn gevoeliger voor opwarming van de zee

Haaien en tonijnen zijn extra kwetsbaar voor opwarmend water. „Mensen zweten. Vissen hebben die optie niet.”

Felix Voogt

AMSTERDAM

Vissen die gedeeltelijk warmbloedig zijn, zoals de tonijn en de witte haai, zijn extra kwetsbaar voor de gevolgen van klimaatverandering. Dat blijkt uit een donderdag verschenen studie in het wetenschappelijke tijdschrift *Science*.

Verreweg de meeste vissoorten, meer dan 99,9 procent, zijn zo koud als het water dat hen omringt. De soorten die wel iets van warmte opwekken, bijvoorbeeld in de spieren, ogen of hersenen, ontlenen daar belangrijke voordelen aan. Ze zijn sneller, of kunnen beter zien, en zijn daardoor geduchte roofdieren in de oceaan. Maar zij hebben ook meer last van de opwarmende oceanen, blijkt uit de studie. In warm water kunnen zij hun lichaamswarmte niet altijd snel genoeg afvoeren om op een gezonde lichaamstemperatuur te blijven.

De onderzoekers berekenden het verband tussen de warmte die vissen opwekken, hoeveel warmte ze kwijtraken aan hun omgeving en hoe dat samenhangt met hun lichaamsgrootte. Grote dieren koelen over het algemeen minder goed af, omdat ze relatief weinig huidoppervlak hebben vergeleken met de inhoud van hun lichaam. De nieuwe studie brengt dat verband voor gedeeltelijk warmbloedige vissen preciezer dan ooit in kaart.

Het is een belangrijk resultaat voor de biologie, zegt ecoloog Wilco Verberk van de Radboud Universiteit. „Biologen zijn bijzonder geïnteresseerd in wetmatigheden, zodat we niet elke soort apart hoe-

Een witte haai in de wateren bij Mexico. Gedeeltelijk warmbloedige vissen zoals haaien maken meer warmte aan dan ze kwijt kunnen. FOTO ANP/STOCKTRK

ven te onderzoeken.” Zeker bij grotere vissen zijn tot nu toe „heel weinig metingen” gedaan, zegt Verberk, omdat dat lastiger is dan bij kleine vissen.

„Metingen gaan vaak op dezelfde manier. Je neemt een vis, plaatst die in een afgesloten zwembad en meet de afname van het zuurstofniveau in het water. Hoe sneller de daling, hoe groter het energieverbruik.” Bij een witte haai, die tot wel vijf meter lang wordt, is dat geen optie.

De hoeveelheid zuurstof die een dier verbruikt, hangt nauw samen met de gebruikte energie en dus opgewekte warmte. „Het mooie is,

per molecuul zuurstof verkrijgt je ongeveer evenveel energie”, legt Verberk uit. „Je hebt zuurstof nodig om vetten, eiwitten of koolhydraten te verbranden. Vetten bevatten veel meer energie, maar kosten ook meer zuurstofmoleculen om te verbranden.”

Thermometers op de huid

Om het energieverbruik van de grotere haaien te berekenen, brachten de onderzoekers thermometers aan op de dieren in het wild. Met die nieuwe gegevens over lichaamsgrootte, energieverbruik en temperatuur, zijn ze erin geslaagd om wetmatigheden bloot te leggen

van vijf meter grote haaien tot aan de veel kleinere vissen.

De analyse laat zien dat grotere, gedeeltelijk warmbloedige vissen vaak meer warmte produceren dan ze kwijt kunnen. In snel opwarmend oceaanwater kan dat problemen opleveren. Ze kunnen hun leefgebieden zien krimpen, of zullen meer tijd kwijt zijn aan het opzoeken van koeler water.

Bijkomend nadeel voor vissen is dat zij minder makkelijk kunnen afkoelen dan veel landdieren. Omdat water een goede geleider is van warmte, is het vaak lastig om aan hogere temperaturen te ontkomen. „Je kan niet zoals op het land even

in de schaduw gaan zitten. Onder water zijn gebieden met lagere temperaturen vaak verder weg.”

Vissen moeten de hitte op andere manieren kwijt, zegt Verberk. „Mensen zweten. Vissen hebben die optie natuurlijk niet, die zitten al onder water. Dus zwemmen ze naar de diepte, waar het water kouder is. Ze kunnen ook langzamer zwemmen, of net als wij de doorbloeding van de huid veranderen.”

De opwarming van de aarde heeft niet alleen gevolgen voor gedeeltelijk warmbloedige vissen. Het zuurstofgehalte in het water daalt daardoor ook, daar hebben bijna alle vissen last van.

NECROLOGIE **DESMOND MORRIS (1928-2026)** ZOÖLOOG EN PROGRAMMAMAKER

Voor hem was de mens 'de meest seksuele primate op aarde'

De grootste verdienste van Desmond Morris was dat hij bij het grote publiek de interesse voor dieren en hun gedrag wekte.

Sander Voormolen

AMSTERDAM

Er zijn 193 levende soorten apen en mensapen. Daarvan zijn er 192 behaald. De uitzondering is een naakte aap, die zichzelf *Homo sapiens* noemde. Zo begon Desmond Morris zijn beroemde boek *The Naked Ape*, dat in 1967 verscheen. Een boek dat destijds als schokkend werd ervaren, vooral omdat Morris de naakte aap onbekommerd beschreef als „de meest seksuele primate op aarde”.

Omdat onze soort zoveel tijd nodig heeft om een gezin voort te brengen, hebben we onze hofmakerij volgens Morris uitgerekt en opwindend gemaakt. Hij constateerde dat het overgrote deel van de copulatie bij onze soort duidelijk niet bedoeld is om nakomelingen voort te brengen, maar om de paartand te versterken door wederzijdse beloningen voor de seksuele partners te bieden. Het was *vintage* Morris, die zondag op 98-jarige leeftijd overleed, om deze observatie vervolgens te onderbouwen met wilde aannames en speculatie. Die waren ontstaan op met wijn overgoten discussieavonden met vrienden en vakgenoten.

Het leidde tot een aaneenrijging van aantrekkelijke maar niet te testen „just-so-verklaringen” van het menselijk gedrag. Onze aanrakingsgevoelige blote huid heeft belangrijk bijgedragen aan de sensualiteit van onze seks. Oorleltjes moeten voor dat doel gevoeler zijn, schreef Morris onbekommerd op. Vrouwelijke borsten zouden een seksueel signaal zijn aan de voorkant van het lijf die de vorm van de billen nabootsen. Sport zou een manier zijn om seksuele driften van schooljongens te onderdrukken. De mens beschermt zijn 'intieme delen' met antiseksuele kleding (van het vjgenblad tot de bikini) om de seks voorbehouden te laten zijn aan het man-vrouwkoppel.

De rol van de vrouw

Naar moderne maatstaven kon je Morris betichten van *mansplaining*, de rol van de vrouw is telkens ondergeschikt. Veel van wat hij destijds schreef, is achterhaald. Niettemin werd het boek een eclatant succes. Wereldwijd zijn er meer dan tien miljoen exemplaren van verkocht. Morris hield er zo veel geld aan over dat hij kon gaan rentenieren op Malta.

Desmond Morris keek naar de mens als studie-object, objectief en van buitenaf. Als zoöloog was hij getraind om het gedrag van dieren zo te bestuderen, en de mens is feitelijk ook een dier. Hij beriep zich er vaak op dat hij de eerste was die dat deed, maar dat was grootspraak van een jeugdige he-

Desmond Morris met de chimpansee Congo in het tv-programma *Zootime* vanuit de dierentuin van Londen, 1956. FOTO WORLD HISTORY ARCHIVE / ANP

melbestormer. Daarmee ging hij al te gemakkelijk voorbij aan het voorwerk van onder meer de grondlegger van de evolutietheorie Charles Darwin (in zijn boek *The Expression of the Emotions in Man and Animals*) en de Oostenrijkse etholoog Konrad Lorenz (*Das sogenannte Böse*) en Niko Tinbergen. Die laatste was nota bene zijn eigen leermeester in Oxford, die later in 1973 de Nobelprijs zou krijgen.

Morris deed bij Tinbergen onderzoek aan het paringsgedrag van stekelbaarsjes, een favoriet onderwerp van zijn begeleider. Turend naar de vissen in het aquarium ontdekte hij homoseksueel gedrag bij mannelijke stekelbaarsjes. Morris was niet beschroomd om over

dit taboe-onderwerp te publiceren. In 1952 verscheen 'homoseksualiteit bij de tiendoornige stekelbaars' in het vakblad *Behaviour*.

Londense dierentuin

Morris wilde zijn ethologische kennis toepassen bij zoogdieren, primaten, mensen. Maar Tinbergen voelde er niet voor, die hield het liever bij vissen en vogels. Op zoek naar een plek waar hij dit onderzoek wel zou kunnen doen, meldde Morris zich bij de dierentuin van Londen. Daar kreeg hij nul op rekest. Maar toen hij net de deur uit wilde stappen vroeg de directeur nog snel: „Of heb je misschien ervaring met films maken?”

De Londense dierentuin had toevallig net een contract ge-

kend met de nieuwe commerciële zender ITV om een programma met dieren te maken. Het leidde ertoe dat Desmond Morris en zijn vrouw halsoverkop naar Londen verhuisden en Morris voortaan wekelijks het televisieprogramma *Zoo Time* opnam. De videoband was nog niet uitgevonden en daarom was het live televisie. De hele

Desmond Morris was niet beschroomd om over homoseksualiteit te publiceren

week was Morris in de weer om uiteenlopende dierentuindieren aan de omgeving van de studio te laten wennen, zodat het op de dag van de opname allemaal op rolletjes zou lopen. Tijd voor serieus gedragsonderzoek aan de dierentuindieren hield Morris tot zijn grote spijt niet over. Niettemin kon hij wel studenten zulk soort onderzoek laten doen. Onder hen waren Jane Goodall en Jan van Hooff.

Fanatiek kunstschilder

Morris was ook een fanatiek kunstschilder, waarbij hij zich toelagde op het surrealisme. Hij was duidelijk geïnspireerd door de Spaanse surrealist Joan Miró, met wie hij

bevriend raakte en met wie hij in 1950 een gezamenlijke tentoonstelling hield in de London Gallery. Morris bleef zijn leven lang schilderijen maken van vreemde wezens met ogen, als welkome afwisseling voor het werk dat hij stak in het schrijven van boeken over gedragsbiologie, abstracte kunst en uiteenlopende dieren.

Beide werelden van Morris kwamen bij elkaar toen hij in 1957 een tentoonstelling organiseerde in het Institute of Contemporary Arts in Londen, niet van hemzelf, maar van de driejarige chimpansee Congo. Morris had zijn lievelingsdier uit de London Zoo maar liefst 400 tekeningen en schilderijen laten maken. Hij was er zelf wildenthousiast over: hier kon je in *realtime* waarnemen hoe de artistiek zou kunnen zijn ontstaan bij de primitieve mens. Congo werd rap vaardiger met de penseel en maakte abstracte voorstellingen; surrealistisch zou je de stijl niet kunnen noemen, maar dat was het hele evenement natuurlijk wel.

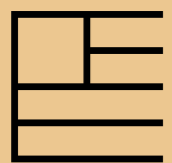
De grote verdienste van Morris is geweest dat hij bij het grote publiek de interesse voor dieren en hun gedrag wist te wekken. Heel veel televisieprogramma's over diergedrag, waaronder de beroemde natuurdocumentaires van de BBC van zijn goede vriend David Attenborough, zijn schatplichtig aan zijn pionierswerk.

Schilderij *The Jumping Three* uit 1949 door Desmond Morris
FOTO COLLECTION: BIRMINGHAM ART GALLERY.

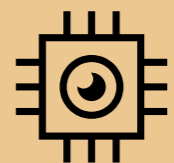
Advertentie

NIEUWSBRIEVEN

Amerika
Elke dinsdag

De correspondent in Washington en buitenlandredacteur praten je iedere week bij over de laatste politieke ontwikkelingen in de VS.

Broncode
Elke vrijdag

Doorzie de wereld van technologie elke week met NRC-redacteurs

Klimaat
Elke dinsdag

De laatste ontwikkelingen rond klimaat, natuur en duurzaamheid

Voorabonnees

nrc

Schrijf je in via
nrc.nl/nieuwsbrieven

Verdiep je kennis en ontdek nieuwe perspectieven

Deze collegereeksen laten zien hoe kunst, filosofie, architectuur en taal de wereld hebben gevormd – en inspireren je om er vandaag met een frisse blik naar te kijken.

Colleges Flora Batava

Adviesprijs aanbieder 217,-
182,-

Leer over Nederlandse planten en hun kenmerken onder begeleiding van Kees Boele, met de rijk geïllustreerde Flora Batava als gids. Mis deze bijzondere collegereeks niet.

- > 6 hoorcolleges
- > Start in december 2026 of februari 2027
- > Online of op locatie

Colleges Kracht van woorden

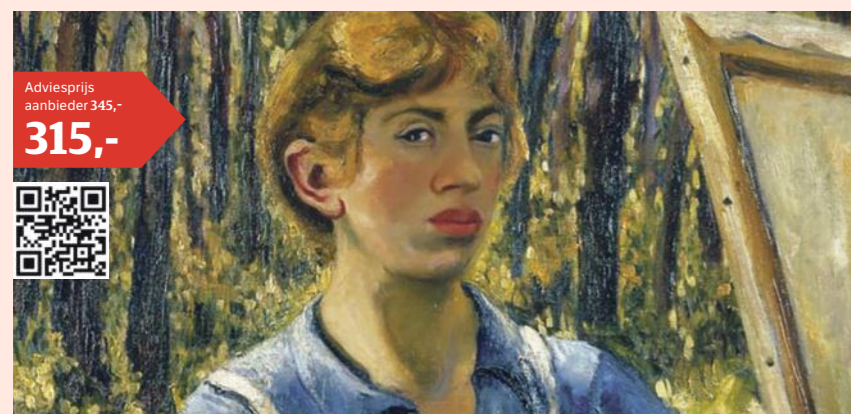
Adviesprijs aanbieder 217,-
182,-

Ontdek hoe woorden geschiedenis maken: David Rijser laat zien waarom toespraken inspireren, verbinden of manipuleren. Analyseer taal, timing en publiek en ervaar de retorische kracht achter enkele van de meest legendarische speeches ooit.

- > 6 colleges
- > Start in november 2026
- > Online of in Amsterdam

Colleges The Great Women Artists

Adviesprijs aanbieder 345,-
315,-

Ontdek de vrouwen die de kunstgeschiedenis écht vormgaven. Van Judith Leyster tot Lee Krasner: 10 colleges vol nieuwe perspectieven en verhalen. Laat je verrassen door hun kracht, visie en invloed – en natuurlijk hun indrukwekkende kunstwerken!

- > 10 colleges
- > Start in september 2026
- > Online of op locatie

Colleges Rome: de Eeuwige stad

Adviesprijs aanbieder 189,-
164,-

Frederike Upmeyer ontrafelt Rome als stad van macht, geloof en kunst, en biedt een scherp en inspirerend overzicht van haar rijke cultuurgeschiedenis. Van de oudheid tot de twintigste eeuw.

- > 5 colleges
- > Start in mei 2026
- > Online of in Amersfoort

Colleges Wijsheid uit het oosten

Adviesprijs aanbieder 345,-
310,-

Ontdek hoe oosterse filosofie je kan helpen bewuster in het leven te staan. Edward van der Tuuk laat zien hoe boeddhisme, taoïsme en hindoeïsme praktische inzichten bieden voor dagelijks handelen en denken.

- > 10 colleges
- > Start in september 2026 of januari 2027
- > Online

Colleges Kunstgeschiedenis

Adviesprijs aanbieder 189,-
164,-

Ontdek hoe kunst zich door de eeuwen heen ontwikkelde. Arianne Deligianis combineert overzicht, verrassende anekdotes en inzicht in iconische werken, zodat kunstgeschiedenis zowel begrijpelijk als meeslepend wordt.

- > 5 colleges
- > Start in mei of september 2026 of januari 2027
- > Online

KNVB-BEKER

In een roes speelt AZ de pijn van vorig jaar weg: spectaculaire 5-1 zege

Na de verloren bekerfinale in 2025 waren de Alkmaarders zondag oppermachtig in de bekerfinale tegen NEC.

Steven Verseput

ROTTERDAM

Het is het beeld in blessuretijd, kort na het subtiele lobje van Kees Smit waaruit de 4-1 valt, dat beklijft. De goal is de beslissing in de bekerfinale tegen NEC, voor zover die nog niet beslist was. Middenvelder Peer Koopmeiners, 25 jaar en exponent van de AZ-jeugdopleiding, wordt geknuffeld door coach Lee-Roy Echteld. Deze is voor jou, lijkt hij te zeggen. Koopmeiners maakte in 2025 een fout in de extra tijd van de bekerfinale tegen Go Ahead Eagles. Met een soort fopduik vloog hij naar de grond, in de hoop een vrije trap mee te krijgen. Maar de bal kwam tegen zijn hand, waarop Go Ahead een strafschop kreeg. Dat maakte uit de penalty gelijk en won de finale uiteindelijk na de strafschoppen.

De pijn daarover zat nog diep bij AZ, bleek de afgelopen weken in aanloop naar de bekerfinale. Zondagavond, na de 5-1 zege op NEC, kwam die andermaal naar boven. „Die wond was nog niet dicht. Die kan nu wel dicht en daar gaan we iets heel moois overheen plakken”, zei Koopmeiners tegen ESPN. „Trauma weg.”

Een obsessie

De jaren zonder prijs groeiden bij AZ langzaam uit tot een obsessie - in 2013 won de club met de KNVB-beker voor het laatst iets. „Dertien jaar lang zonder prijs is lang, hopelijk stopt dat vandaag”, zei de Amerikaan Jozy Altidore vooraf in de Kuip bij ESPN - in 2013 scoorde de spits voor AZ in de finale tegen PSV.

NEC, de club van het moment, tegen AZ, de club van de lange termijn, was een bijzonder open, intens gevecht. NEC miste het ritme en energie die de ploeg dit seizoen in veel wedstrijden zo onderscheidt. Het krijgt in de eerste helft nog wel enkele kansen, zoals na een kwartier, als Sami Ouassa uitbreekt op de rechterflank en de jonge, Franse ontdekking Noé Lebreton vrijkomt - maar zijn inzet gaat naast.

AZ oogt evenwichtiger. Het lukt de Alkmaarders om de compromisloze offensieve tactiek van NEC effectief te neutraliseren door hoog op het veld agressieve druk uit te oefenen. En door net als NEC ook regelmatig een directe lange bal te spelen. Het middenveld is grotendeels in handen van het AZ, sterk bezet met Jordy Clasia, Smit, Peer Koopmeiners en verkapte rechtsbuiten Sven Mijns.

‘Wonderinjectie’ Jordy Clasia

Jordy Clasia, aanvoerder bij AZ, zet de toon. Na een maandenlange voetblessure keerde hij kort voor de bekerfinale terug. Er was, zo vertelde hij vorig weekend, enkele we-

ken eerder een „wonderinjectie” geplaatst in zijn voet. „Dat heeft heel goed uitgepakt.” Vorig jaar miste hij de finale nog vanwege een spierblessure.

Met de ervaring van Clasia is AZ stabiel, robuuster. Hij lijkt na acht minuten een signaal af te geven, met een harde tackle op de rechterenkel van Lebreton waarvoor hij geel krijgt. Schitterend is zijn afstandsschot na zo'n 25 minuten, vol op zijn rechterwreef, hard op de lat. Clasia breekt het duel open, juist in een fase dat het nog aftasten is. Als de aanval na zijn uithaal doorloopt volgt nog een grote kans voor AZ-back Elijah Dijkstra, NEC-doelman Jasper Cillessen redt knap met zijn rechterhand.

Het is de inleiding op veel moois voor AZ. Dat krijgt vijf minuten later een vrije trap op een aantrekkelijke plek. Die lijkt ingedraaid te worden, Sven Mijnsans en Koopmeiners overleggen hoe te nemen. Bijna geruisloos wordt bal slim naar

links naar vleugelspeler Ro-Zan-gelo Daal gespeeld. NEC wordt totaal verrast. Daal dribbelt simpel Tjaronn Chery voorbij, het strafschopgebied in, zijn pass komt via een paar benen bij linksback Mees de Wit, die in de open hoek schiet: 1-0.

Zes bekerfinales voor NEC, geen enkele keer champagne

Weer geen prijs voor NEC

Het is illustratief voor het gebrek aan scherpte bij NEC, nooit zichzelf gelijk groot als de ruimtes zijn die NEC weggeeft. Dat verliest halwege de tweede helft rechts voorin de bal, Smit speelt tot dan toe slordig, maar neemt nu snel en goed over als hij diep wordt gestuurd door invaller Isak Jensen. Smit past handig op Mijnsans, die met links feilloos afrondt in de hoek,

zesde keer een finale verliezen”, had ondernemer en miljardair Marcel Boekhoorn, al jaren geldschiet van NEC, vooraf nog tegen *Voetbal International* gezegd.

Dat gebeurde dus wel. Zelfs in het beste seizoen in de clubhistorie, onder leiding van extreem aanvallende coach Dick Schreuder, weet NEC niet af te rekenen met het feit dat het nog geen prijs op het hoogste niveau heeft weten te winnen. Zes bekerfinales, geen enkele keer champagne.

Buitengewoon

De tweede helft van AZ is buitengewoon - ze blijven rennen, onmetelijk groot als de ruimtes zijn die NEC weggeeft. Dat verliest halwege de tweede helft rechts voorin de bal, Smit speelt tot dan toe slordig, maar neemt nu snel en goed over als hij diep wordt gestuurd door invaller Isak Jensen. Smit past handig op Mijnsans, die met links feilloos afrondt in de hoek,

geholpen door een lastige stuit. Hij doet het allemaal voor de eigen aanhang, euforisch zo oppermachtig als AZ is. AZ lijkt bevrijd. Het zou in totaal vier goals maken voor de eigen fans, in een roes van minder dan een half uur. Elke keer vanuit een razendsnelle omschakeling. Onder wie ook Koopmeiners, hij wordt diep gestuurd, maakt met een prachtig stiftje de 3-0. „Dit kan niet meer fout gaan”, roept een van de twee lokale radiocommentatoren van NH uit Noord-Holland na Koopmeiners' doelpunt. Het lijkt nog heel even spannend te worden als NEC via invaller Koki Ogawa uit een hoekschop 3-1 maakt - hoog boven iedereen kopt hij binnen.

Maar NEC, dat nauwelijks meer verdedigt, geeft zoveel ruimte weg dat tegengoals niet kunnen uitblijven. Via Smit (4-1) en Troy Parrott (5-1) loopt AZ verder uit en spoelt het zo de pijn van vorig jaar overtuigend weg.

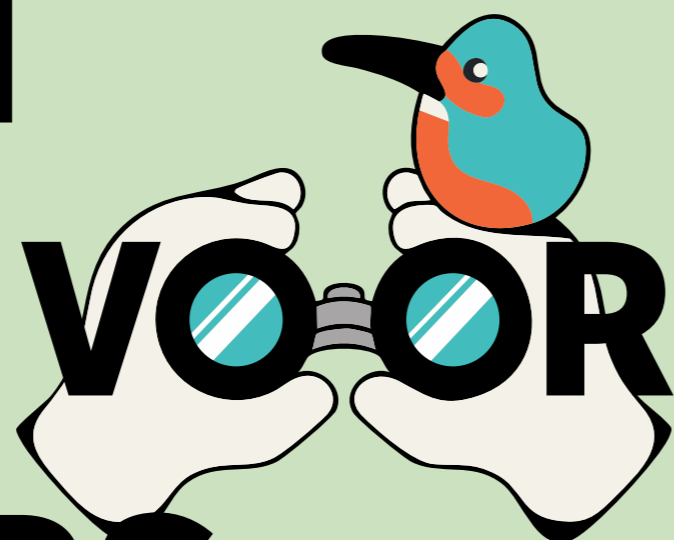

Kees Smit (boven) en Sven Mijnsans (onder) vieren de zege in de Kuip. Op de Paardenmarkt in Alkmaar doen supporters dat ook. ROBIN VAN LONKHUIJSEN/ANP

NIEUWE NRC MASTERCLASS

VOGELEN

Leer in zes weken
kijken als een vogelaar
en ga zelf op pad

BEGINNERS

Wijn drinken voor beginners

Leer in zes weken jouw wijnsmaak kennen

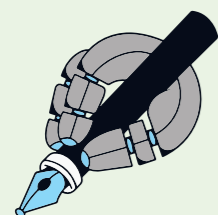
Stoppen met scrollen

Leer in zes weken hoe je de verleiding van je telefoon weerstaat en tijd terugwint

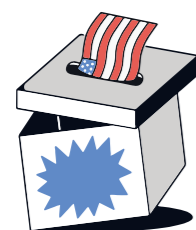
Hoe schrijf je een goed verhaal

Leer in zeven weken waar een goed verhaal aan voldoet en hoe je er zelf een schrijft

Hoe werk je met AI-tools

Leer in vijf weken hoe je effectieve AI-opdrachten schrijft

Begrijp het Amerikaanse kiesstelsel

Leer in zes weken hoe het Amerikaanse politieke stelsel is ontstaan

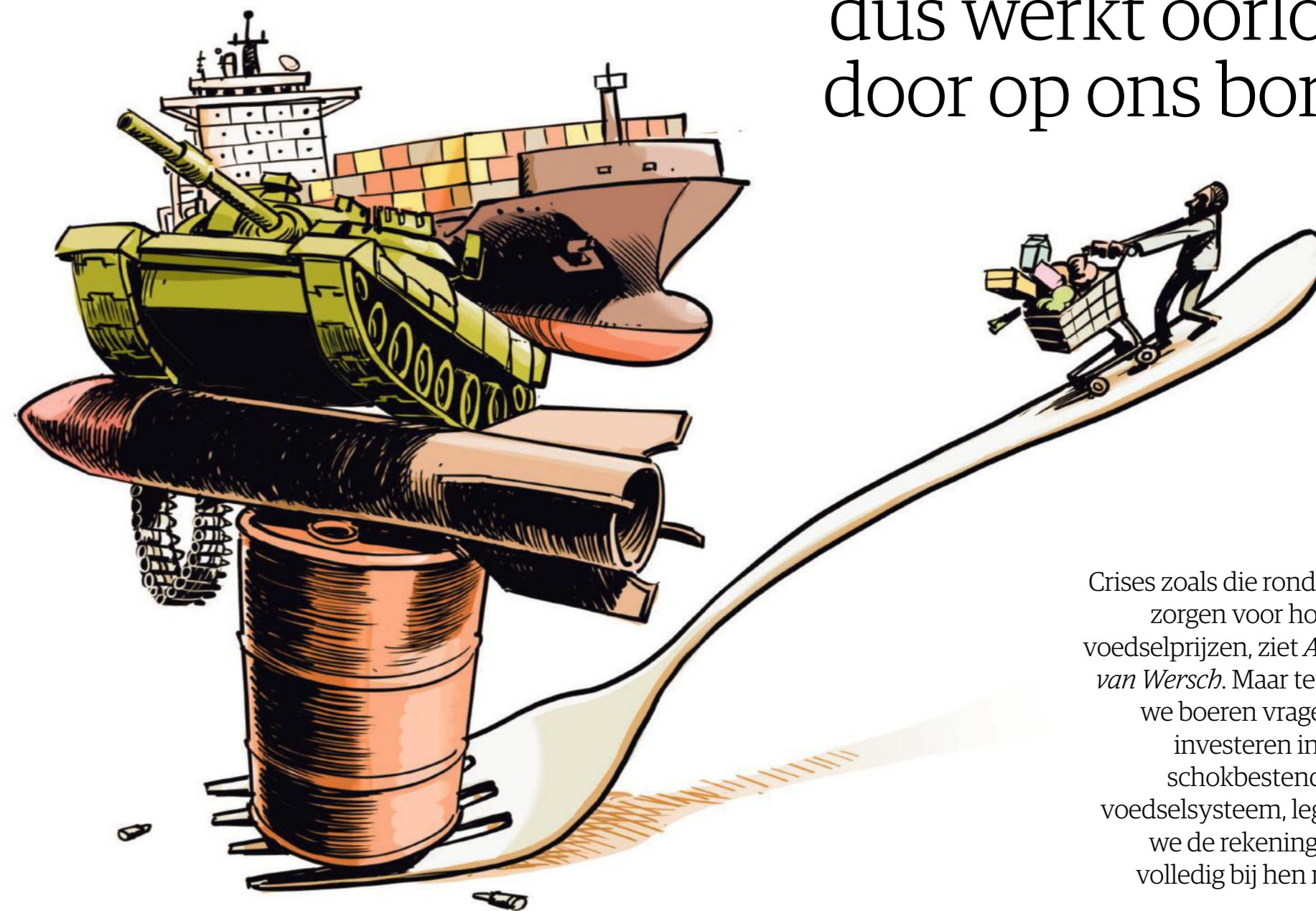

NRC masterclasses zijn speciaal voor abonnees. In een masterclass leer je een vaardigheid van een NRC-redacteur. Je ontvangt elke week een nieuwe les, direct in je inbox.

Schrijf je in via nrc.nl/masterclass

nrc masterclass

Ons eten leunt op fossiele energie, dus werkt oorlog door op ons bord

Crises zoals die rond Iran zorgen voor hogere voedselprijzen, ziet *Ankie van Wersch*. Maar terwijl we boeren vragen te investeren in een schokbestendiger voedselsysteem, leggen we de rekening ook volledig bij hen neer.

Hoge kosten aan de pomp, dure vliegtickets naar de zon en straks ook in de supermarkt: de oorlog in Iran is - hoewel de bombardementen vooralsnog zijn opgehouden - voelbaar in Nederland. Daarmee legt het conflict iets fundamenteels bloot: hoe fragiel onze toeleveringsketens zijn, en hoe afhankelijk we zijn van fossiele energie.

Vergis je niet: dit is geen incident. Na de Russische inval in Oekraïne schoot de gasprijs ook omhoog en viel de Europese kunstmestproductie deels stil. Ook toen kregen Nederlandse boeren te maken met hogere kosten door verstoring van Oekraïense graanexport. Verstoring van het scheepvaartverkeer in de Rode Zee door de Houthi's plaatst transportlijnen onder druk. Bij iedere nieuwe geopolitieke schok begint ons economische systeem te kraken.

De Iran-crisis raakt Nederland als grootexporteur en toegangspoort tot het Europese achterland harder dan gedacht. De eerste effecten zien we nu in energieprijzen.

Maar later zal nog een tweede golf volgen: stijgende voedselprijzen door duurdere grondstoffen, hogere productiekosten, en tegenvallende oogsten wereldwijd. Die golf zal precies komen op het moment dat Nederlandse huishoudens hun maandlasten al

omhoog zien gaan. De politieke reflex zal voorspelbaar zijn: dempen van prijzen (bijvoorbeeld door voedselproducten te subsidiëren), accijnsverlagingen, incidentele steun aan bedrijven of burgers. Maar dat is allemaal symptoombestrijding.

Dus laten we ons niet blindstaren op de prijzen aan de pomp. Op de lange termijn zorgt het energieprobleem voor een kunstmestprobleem, want de productie van kunstmest vraagt enorme hoeveelheden aardgas. En omdat onze landbouw extreem afhankelijk is van kunstmest, ontstaat er vanzelf een voedselprobleem. Daar komt nog bij dat de Straat van Hormuz, waar nog altijd nauwelijks schepen doorheen varen, niet alleen essentieel is voor het transport van kunstmest, maar ook van graan en oliehoudende zaden.

Stikstofprotesten

Om voedseltekorten hoeven we ons niet zozeer zorgen te maken, maar om stijgende kosten en marges die structureel onder druk komen te staan wél. Zolang ons voedselsysteem leunt op fossiele energie, blijven geopolitieke conflicten doorwerken tot op ons bord.

Het zal dus anders moeten, maar als je afgaat op de aandacht die de afgelopen jaren uitging naar boeren die de snelweg blokkeerden tijdens stikstofprotesten, zou je denken dat boeren koppig zijn en niet willen veranderen. Maar dat willen boeren wel degelijk, zo bleek ook recent nog. De 'stoppersregeringen' waarmee de overheid vee-

houders financieel ondersteunt om hun bedrijf te beëindigen, zijn weinig effectief en bovendien impopulair onder boeren. De regelingen komen eerder neer op micromanagement vanuit Den Haag, terwijl de juiste prikkels om te veranderen achterwege blijven.

Datzelfde gebeurt in de hele productieketen. Verwerkers, winkelketens en voedselbedrijven spreken ambities uit, maar worden niet gestimuleerd, laat staan beloond. De goedkoopste optie blijft leidend. Wie wil omschakelen naar een manier van landbouw die bijvoorbeeld minder pesticiden gebruikt of minder intensief produceert, neemt hogere kosten en risico's op zich zonder zekerheid van afzet of prijs. We vragen ondernemers dus te investeren in een minder schokgevoelige economie, maar leggen de rekening ook volledig bij hen neer.

Tegelijk zitten boeren, bedrijven en de overheid juist vaak op één lijn: iedereen wil langetermijnzekerheid en ruimte om zelf invulling te geven aan verduurzaming in de bedrijfsvoering. Wat ontbreekt zijn de juiste prikkels en een duidelijke standaard voor wat 'duurzaam' nou eigenlijk betekent.

Boerenbedrijven die werken met natuurlijke systemen verlagen hun kosten voor kunstmest en energie en zijn dus minder afhankelijk van externe factoren, zoals de oorlog in Iran. Daarmee versterken ze onze strategische onafhankelijkheid en maken ze ons economische systeem robuuster. Maar die omschakeling kost tijd en geld, zowel

ILLUSTRATIE: HAO

Ankie van Wersch is ceo van Future Up, een platform voor duurzaam ondernemen.

BRIEVEN

FOTOMERLIN DALEMAN

Voor krijsende varkens is geen vertaalpp nodig

'Het leed van een stalbrand is 'onvoorstelbaar en traumatisch' kopt de krant op 17 april. Op de foto staat een varkenshoudster omringd door tientallen varkens die zijn ondergebracht in drekkige betonnen hokken. De kop is misleidend. Ik dacht even dat het artikel over het leed van verbrande varkens zou gaan, maar het gaat over het trauma van de boeren zelf. Een hele pagina menselijk verdriet, zonder dat er één gedachte wordt gewijd aan de verbrande dieren zelf. Het gaat daarentegen wel over de verbrande huid op de hand van de boer. De varkens op de foto zijn waarschijnlijk al afgevoerd naar de slachterij of ze zijn inmiddels geïnsemineerd om binnenkort tussen metalen

stangen hun jongen ter wereld brengen. Een stalbrand is erg voor de houders, natuurlijk, maar vele malen erger voor diegenen die niet aan de vuurzee konden ontkomen, simpelweg omdat ze werden opgesloten door die houders zelf. Dus waarom geen oog voor die kant van het verhaal? Hoor en wederhoor zou niet alleen van toepassing moeten zijn op menselijke dieren, maar ook op niet-menselijke dieren. Zo moeilijk is dat niet. We hebben echt geen vertaalpp nodig om te horen wat die krijsende varkens ons te zeggen hebben voordat het vuur hen grijpt.
Bibi Dumon Tak Amsterdam

RUBEN L. OPPENHEIMER

VERKEER

Zebrapaden

In zijn column 'Bakfietsmoeder' (16/4) benoemt Frits Abrahams het hoofdzakelijk Amsterdamse probleem dat fietser nauwelijks nog afremmen voor voetgangers op zebrapaden, alsof de dood 'hen op de hielen zit'. Gelukkig is er sinds enige tijd de actiegroep „Ik rem voor zebra's" die bordjes verspreidt met deze tekst om aan de achterkant van je fiets te bevestigen. De actie laat zien dat rebellie er soms gewoon in bestaat je aan de regels te houden.
Niels Niessen Utrecht

FRANSE TAAL

Niet in slaap

In het bewonderingswaardige interview met mevrouw Pelicot (16/4) wordt „M'endore pas" - de naam van haar dochters stichting - vertaald met „Val niet in slaap". In NRC struikelde ik al eerder over die vertaling. In die vertaling is het immers de aansporing (gebiedende wijs), in dit geval aan slachtoffers. In het Frans betekent het „Brenge me niet in slaap", het aan daders gerichte gebod.
Geert Lebbing Rotterdam

FRANSE CINEMA

Fernandel

Youp van 't Hek schrijft in zijn column (18/4) over 'een Don Camillo-film van de Franse komiek Fernandel'. Hieruit zou je kunnen afleiden dat hij de regisseur van deze film was. De vijf films met Fernandel in de hoofdrol van dorpspastoor Don Camillo werden echter geregisseerd door achtereenvolgens Julien Duvivier, Carmine Gallone en Luigi Comencini. Fernandel was in al deze speelfilms één van de hoofdrolspelers naast Gino Cervi als communistische burgemeester.
Rudy Schreijnders Maarssen

CHILI

Pinochet echoot na

Caroline de Gruyter beschrijft in haar wekelijkse column de terugkeer naar de democratie in onder andere Chili (17/4). Zij stelt dat het jaren duurde voor de antidemocratische sporen van het Pinochet-tijdperk enigszins waren uitgewist. Dat klopt maar de Chilenen stemden in 2022 desondanks met een flinke meerderheid tegen een nieuwe, progressieve grondwet. Gevolgd door de

verkiezingswinst van de uitgesproken rechts-radicalen president José Antonio Kast eind 2025. Een bewonderaar van Pinochet. Volgens correspondent Boris van der Spek is hij de meest rechtse president sinds het einde van de dictatuur in 1990. Het gruwelijke verleden blijft de Chilenen achtervolgen.
Milou Reinke Rotterdam

KONINKLIJK HUIS

Calimero en Klein Duimpje

Opvallend is dat NRC (maar ook andere Nederlandse kranten) zeer ruim aandacht schenken aan het bezoek van ons koninklijk paar aan president Trump. De logeerpartij in het Witte Huis wordt uitvoerig besproken en van zeer ruim commentaar voorzien. Nederlandse fotografen maken bijkans overuren om alles op vele gevoelige platen vast te leggen. Maar is al die aandacht niet wat overdreven? Immers, het is niet ongebruikelijk dat staats-hoofden en regeringsleiders elkaar ontmoeten. In de Amerikaanse media is eigenlijk geen belangstelling voor „de Nederlanders". De Nederlandse (media)opwinding over de koninklijke visite doet derhalve wat provinciaals en zelfs ietwat benepen aan. Calimero en Klein Duimpje zijn terug van weggeweest. Oftewel „wat stampen we lekker zei de muis tegen de olifant".
Maarten Rácz Enschede

CORRECTIES EN AANVULLINGEN

Four Freedoms Awards

Onder een foto van koning Willem-Alexander en de Oekraïense president Zelensky (17/4, p. 15) stond dat de koning de Four Freedoms Awards heeft uitgereikt. Dat is niet juist: dat gebeurde in het bijzijn van de koning.

Prejudicieel arrest

In Een nieuwe chef van de Raad van State nu de Kamer rotzooit met nieuwe wetgeving (20/4, p. 30-31) is sprake van een preliminair advies van het Europees Hof van Justitie voortvloeiende uit de stikstofuitspraak van de Raad van State in 2019. Dit moet zijn een 'prejudicieel arrest': geen advies maar een onherroepelijk oordeel.

COLUMN

STEPHAN SANDERS

Geen divisies, wel gezag

Heeft hij dat nu echt gezegd, Jozef Stalin, tijdens de beruchte conferentie van Jalta, in februari 1945? „En hoeveel divisies heeft de paus." Sarcastische vraag en zo scherp geformuleerd, dat-ie als gedroomde waarheid de wereld over is gegaan.

Want de paus (toen Pius XII) had ook toen nul divisies, en dat wist de Sovjetdictator donders goed, toen hij zich met Roosevelt (VS) en Churchill (VK) voorbereidde op de toekomst van Europa na de Tweede Wereldoorlog. De suggestie om ook de paus bij die onderhandelingen te betrekken, werd door Stalin met hoon onthaald. De paus had immers geen manschappen, leger, slagkracht - al die zaken die beslissend zijn in oorlogen.

Het is verrassend om te zien hoe meer dan 75 jaar later paus Leo XIV bloedsérieus wordt genomen door een groot deel van de wereld - minus dan de Amerikaanse president Trump, die zijn pontificale landgenoot „vreselijk voor het buitenlandse beleid" noemde, en „zwak tegen misdaad". Nee, Trump is bepaald „geen fan van deze paus", zeker niet toen Leo XIV zich tegen de Iran-oorlog keerde en de wereld verzekerde: „God luistert niet naar het gebod van hen die oorlog voeren." En dat was weer een indirect weerwoord tegen de Amerikaanse minister van Defensie Hegseth, die zijn evangelisch-christelijke god aard- en nagelvaan de Amerikaanse strijdkrachten wil verbinden.

Ook Leo XIV heeft hoegenaamd geen divisies, maar beschikt wel over morele macht, 'soft power' zoals dat ook in NRC werd beschreven. Dat morele overwicht heeft hij voor een belangrijk deel te danken aan zijn militaire machteloosheid - de paus is wat dat betreft minder dan een mug voor de wereldse grootmachten.

Het applaus voor deze paus klinkt nu van links tot rechts, kerkelijk en niet-kerkelijk, noord en zuid. Het in Noord-Europa bijna folkloristische anti-pausgeluid versterft. Er lijkt een enorm moreel vacuüm te bestaan in de huidige wereld, en kennelijk zijn er niet zoveel mensen met een miljardenbereik die in staat zijn het te vullen. Dat is weleens anders geweest: de invloed van een politicus als Nelson Mandela reikte veel verder dan Zuid-Afrika, zelfs Barack Obama leek even een soort wereldpresident, en dan, veel langer geleden was er de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, de Zweedse Dag Hammarskjöld (1905-1961) die kon bogen op een groot, internationaal gezag.

Maar de VN worden door Rusland,

de VS en China nauwelijks nog serieus genomen, de grote militaire machthebbers zoeken het wel met elkaar uit. Europa dacht even na de val van de Muur een wereldwijd bakken te kunnen worden van een 'waardengemeenschap.' Maar met een oorlog in het oosten van het continent lukt dat niet zonder afweergeschut.

Maar de wereld snakt naar een moreel richtsnoer, zelfs een land als het onze. Deze dinsdag, 21 april, stemt de Eerste Kamer over de Asielnoodmaatregelenwet, waarin ook het strafbaar stellen van illegaal verblijf is opgenomen. Het begrip „terugkeerfrustrerders" werd in de mond genomen door minister Van den Brink (CDA) van Asiel en Migratie. Hij wilde maar aangeven dat die illegaliteit slechts een klein groepje zou treffen. Het begrip alleen al klinkt honend, ongeveer als die 'divisies van de paus'. En ook in Nederland zijn het de Katholieke Kerk en de PKN die verzet aantekenen, naast een aantal politieke partijen.

De wereld snakt naar een moreel richtsnoer, zelfs een land als het onze

Ja, lekker makkelijk, vóór vluchtelingen zijn en tegen oorlog, alsof het allemaal te geef is. Nee, fatsoen is nooit te geef, maar eenmaal verloren ben je het ook echt kwijt. Nu grootmachten als Rusland en de VS niet langer geloven in het voorkomen van oorlogen, maar die actief zoeken, en de Amerikaanse ICE ongedocumenteerden zonder pardon van straat plukt en afvoert, is 'menselijke waardigheid' niet een zalvend begrip waar je bij kan snuffen, maar een oproep om die morele ondergrenzen daadwerkelijk te bewaken.

Natuurlijk krijgt ook deze vriendelijk ogende paus niet alle handen op elkaar als hij zich zou uitspreken over abortus, homoseksualiteit en vrouwelijke priesters. En gelukkig zijn er genoeg liberale politici die zich over die kwesties uitlaten.

Maar dat er in de wereldpolitiek maar één echte, gezaghebbende tegenwoordiger is, een religieus leider - dat strekt de paus tot eer, en tekent ook het failliet van de politieke, internationale orde.

Zelfs als katholiek vind ik dat onrustbarend.

Stephan Sanders schrijft om de week een column voor NRC.

Commentaar

AFRIKA

De oorlog in Soedan laat te veel mensen onverschillig

De ernstigste humanitaire crisis in de wereld. Dat is de kwalificatie die VN-functionarissen al in 2024 gebruikten voor de toen net een jaar eerder begonnen oorlog in Soedan. De oorlog, zeiden zij, kreeg internationaal te weinig politieke en diplomatieke aandacht, ondanks de duizelingwekkende cijfers van honger, ziekte en geweld die wetenschappers en hulporganisaties over de internationale gemeenschap uitstortten. Toen vorige week het verwoestende conflict zijn vierde jaar in ging, werd opnieuw schrijnend duidelijk dat nog niet eens het begin van een politieke of diplomatieke oplossing voor de noodlijdende Soedanezen in zicht was. Alleen de cijfers zijn veranderd. Die zijn nóg zorgwekkender geworden.

Soedan heeft een bevolking van naar schatting 51 miljoen mensen. Totaal 34 miljoen Soedanezen hebben volgens VN-cijfers humanitaire hulp nodig. Ongeveer 21 miljoen van hen hebben extreme honger, ongeveer 375.000 mensen zijn daardoor in direct levensgevaar. In de zwaarst getroffen gebieden, Noord-Darfur en Zuid-Kordofan, eten mensen inmiddels bladeren en veevoer om te overleven, beschreef de Noorse Refugee Council vorige week. Ruim een kwart van alle inwoners van Soedan is op de vlucht - 9 miljoen mensen in eigen land, 4,5 miljoen zijn naar buurlanden als Tsjaad, Egypte, Ethiopië of Zuid-Soedan uitgeweken. Schattingen van het aantal dodelijke slachtoffers van de gevolgen van de oorlog lopen uiteen van 61.000 tot enkele honderdduizenden.

Ten onrechte hanteren veel westerse waarnemers nog altijd het overzichtelijke begrip 'burgeroorlog'. Burgers zijn vooral het slachtoffer van wat op de keper beschouwd een conflict is om economische en politieke macht tussen twee in onmin geraakte generaals met goed geoutilleerde beroepslegers.

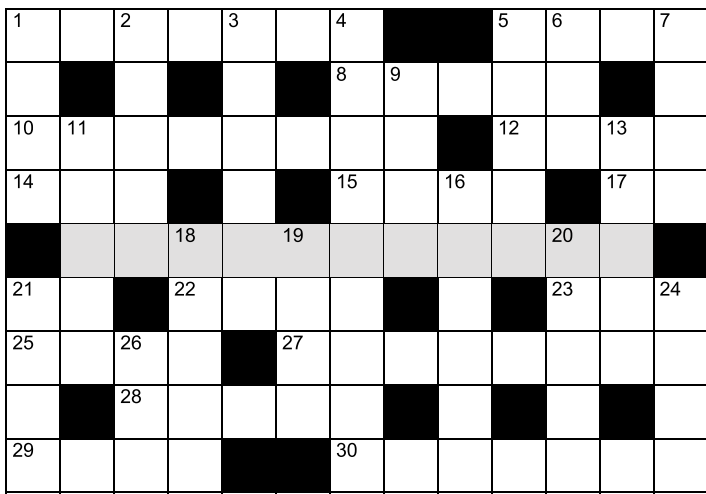
Juist bij zulk humanitair leed en schendingen van basale rechten zou je hopen op meer betrokkenheid

Aan de ene kant is dat Abdel Fattah al-Burhan, die het regeringsleger leidt, en aan de andere kant Mohamed Hamdan Dagalo, alias Hemetti, van de van genocide beschuldigde paramilitaire Rapid Support Forces (RSF). In 2021 werkten zij nog samen in een staatsgreep om de democratische overgangsregering te wippen, maar in 2023 oordeelde Hemetti dat de coup een „vergissing" was. Beiden hebben over buitenlandse aandacht juist niet te klagen. Het regeringsleger krijgt militaire hulp van Egypte, Saoedi-Arabië en Iran. De RSF ontvangt in ruil voor goed wapens van onder andere de Verenigde Arabische Emiraten en Tsjaad - al ontkennen beide landen dat formeel. Ook groepen huurelingen uit Colombia en Rusland doen mee.

Wie het glas halfvol ziet, zou kunnen redeneren dat vooral de Verenigde Arabische Emiraten en Iran dat drones leverde aan het regeringsleger - momenteel iets anders aan het hoofd hebben. Beide landen hopen via Soedan hun positie in de regio te versterken, maar moeten nu dichter bij huis hun eigen veiligheid zeker stellen. Dat biedt in theorie kans op enige verlichting in Soedan. Daar staat tegenover dat energie- en daarmee voedselschaarste door de onstuimige internationale situatie weer in de eerste plaats een land als Soedan zullen raken, waar schuw het Wereldvoedselprogramma. Dat een donorconferentie in Berlijn voor Soedan vorige week net iets meer dan een miljard euro aan noodhulp opleverde, is zo bezien een druppel op een gloeiende plaat.

Soedan zelf noemde de goedbedoelde donorconferentie intussen „onacceptabel". Westerse landen zouden zich ten onrechte mengen in binnenlandse aangelegenheden. Dit tekent de nieuwe verhoudingen in de wereld. Juist bij zulk humanitair leed en schendingen van basale rechten zou je hopen op meer buitenlandse betrokkenheid. Oprechte betrokkenheid. En misschien niet alleen vanuit dat vermaledijde Westen.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. ___ Timmy komt op eigen kracht los' **5.** Lekkernij met noten **8.** Herriemaker **10.** Zeevogel **12.** Bosvogel **14.** Boogballetje tussen je oren **15.** 'Nothing ___ Matters', Metallica **17.** Bekerhouder **21.** Onedel element **22.** Past bij rock **23.** Extreemrechtse partij **25.** Kruiswoord **27.** Ray ___, legendarische (salsa)bandleider **28.** Geld ophalen **29.** Loopvogel **30.** Jan ___ (1943-2026)

Verticaal: 1. Een goddelijke zak **2.** Huub van der ___ **3.** Mark ___, Amerikaanse abstracte schilder **4.** Wil Trump hebben **5.** Woestijn in Israël **6.** John of Toivonen **7.** Brengt Tariq en Yildirim bij elkaar **9.** Kachelonderdeel **11.** ___ een Kievit **13.** Tussen Brussel en Gent **16.** In hoger ___ **18.** Kan stimulerende middelen bevatten **19.** Stroomt langs Hamburg en Dresden **20.** Moeder en collega van Romy Monteiro **21.** Bestand op de weg **24.** Bolle ___ **26.** In die stad is Jezus héél groot

Oplossing puzzel 20 april. Horizontaal: 1. OPMAAK 6. PIPPI 9. LEG 10. RUIL 12. SUDOKU'S 14. ASTRA 16. MAORI'S 17. VEL 20. VAL 21. FINISH 22. PULSE 23. INIESTA 24. LANG 25. RES 26. OASIS 27. ORDNER **Verticaal:** 2. PLUMEAU 3. MEDAILLES 4. AGOOG 5. KRUIJN 6. PLATINI 7. POTVISSEN 8. ITALO 11. USS 13. KREKELS 15. RECHTSE 18. RINGO 19. SIERD 20. VPRO 21. FIN **In het midden:** EIGEN RISICO

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

TELEFOON

Ze is 24 jaar, ambitieus, wereldwijd, rijk aan vrienden en vriendinnen en over het algemeen zeer gelukkig. Na twee bachelors volgt ze nu een master. Binnenkort studeert ze af. Ze oriënteert zich op de arbeidsmarkt en ook dat ziet er veelbelovend uit. Laatst werd ze voor het eerst gebeld door een recruiter, vertelt ze enthousiast.

„Wat leuk”, zeg ik.
„Hoe ging dat gesprek?”
„Weet ik niet”, zegt ze.
„Ik durfde niet op te nemen.”

Anneke Paul

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

COLUMN

MARJOLEINE DE VOS

Tweedelingen

Het praat zo makkelijk, zeggen: er zijn twee soorten mensen, bijvoorbeeld: bewaarders en opruimers. Of mensen die zich schamen en mensen die zich schuldig voelen. Bij allerlei onderwerpen lijkt zo'n tweedeling overzicht te bieden en je voelt je ook meteen geneigd om je tot een bepaald kamp te bekennen, zeker tegenover iemand die dat ook doet. Maar na een poosje denk ik toch altijd: nu ja, ik voel me vaak schuldig, maar ik schaam me ook best makkelijk. En ik ben zeker geen verzamelaar, ik gooi wel dingen weg, maar als je mijn voorraadkast ziet bijvoorbeeld, dan heb je niet bepaald de indruk van iemand die voortdurend opruimt.

Dus zoals gebruikelijk was ik weer naar het midden gekropen, althans naar het niet helemaal zus maar ook niet helemaal zo. Het is geen hoog gewaardeerde houding, hoezeer je die ook op probeert te sieren met het woord 'nuance'. In Openbaringen staat: „Zo dan, omdat gij lauw zijt en noch heet, noch koud, zal Ik u uit mijn mond spuwen.”

Er zijn dingen genoeg waar je niet lauw over moet zijn, ik hoef ze niet eens op te noemen, iedereen die het nieuws een beetje volgt weet waar het over gaat. Dan gaat het om standpunten of waarden die onder druk ondubbelzinnig verdedigd moeten worden. Niemand gaat een spandoek vol kliederen met overwegingen. Maar loop je even niet in de protestmars (of zit je even niet keihard te tieren boven de nieuwsvoorziening van dienst) dan valt er soms zoveel toe te voegen aan een standpunt dat het standpunt zelf lichtelijk uit beeld dreigt te verdwijnen.

En toch is dat juist, wil ik volhouden, mits de oorspronkelijke waarde (democratie, rechtvaardigheid, mededogen enzovoort) maar het uitgangspunt blijft. Er zijn geen 'twee soorten'. Er is een bijna oneindige hoeveelheid schakeringen en vermengingen en juist dat maakt de wereld interessant. Tweedelingen zijn nuttig, maar au fond heel wat saaier dan 'noch heet, noch koud', en ze zijn ook de waarheid niet.

Bioloog Theunis Piersma, onlangs in NRC

geïnterviewd door Gemma Venhuizen, ziet het ook zo, hoezeer hij ook ondubbelzinnig de waarde van natuur verdedigt. Toch wil hij af van de 'nature versus nurture'-tegenstelling: „Het is niet of-of maar en-en. We moeten af van de dichotomieën in ons denken. Mens versus dier, beziel versus onbeziel: wie houden we nu voor de gek?” Dieren zijn geen automaten terwijl mensen zelf nadenken; Piersma kan de gevolgen van het nadenken en handelen van de mensen bijna niet meer verdragen en gaat nauwelijks nog voor zijn plezier naar buiten; 'te veel landschapspijn'. We hebben onze eigen omgeving zo verschaald en verkaald en vergiftigd dat dieren noch mensen er prettig in kunnen wonen. We kunnen niet eens meer de eieren van onze vrijzinnig opgevoede kippen eten omdat we de bodem zo erg vergiftigd hebben dat alles vol PFAS zit. (Zoek hier de nuance.)

'We moeten af van de dichotomieën in ons denken'

Piersma verzet zich tegen het doelmatigheidsdenken waarmee we de natuur bekijken en waarmee we in feite alles bekijken. „Alsof een koolmees acht eieren legt in plaats van zeven of negen omdat het voordeliger zou zijn.”

In *Trouw* stond een verrukkelijk stuk van bioloog Frans van der Helm dat daar op aansloot: koolmezen, en andere vogels ook, versieren hun nesten met zinloze dingetjes als kleurige veertjes of weerkaatsende stukjes plastic. Gewoon, omdat dat leuk staat. Biologen die er tóch iets nuttigs in willen zien veronderstellen dat het vrouwtje, dat meestal het nest bouwt, een voorkeur heeft voor zo'n versierd mannetje. Want je hebt twee soorten koolmeesmannetjes: slampampers en versierders...

FOKKE & SUKKE
VINDEN DAT ER VOOR HET KABINET
WERK AAN DE WINKEL IS

SOMMIGE GEZINNEN ZIJN ZO ARM

...DAT ZE HUN BAKFIETS NOG
STEEDS ZELF MOETEN TRAPPEN

RG.T

nrc > puzzels

Crux: kleine kruiswoordpuzzel voor grote denkers

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

SUDOKU

					4			
					8			
	9				5	3		4
1	7		5				4	
		2						
							8	
6	2		1					5
				3		1		
	4		9			6		

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester PZZL.com
Rechts: de oplossing van gisteren.

8	6	4	9	2	1	7	3	5
3	7	2	4	8	5	1	6	9
1	9	5	3	6	7	4	8	2
5	8	6	1	7	9	3	2	4
4	1	7	8	3	2	9	5	6
2	3	9	6	5	4	8	1	7
6	5	1	7	4	3	2	9	8
9	4	8	2	1	6	5	7	3
7	2	3	5	9	8	6	4	1

Achterpagina.

Beeld

macht

geweld

EEN NIEUW RETROSPECTIEF VAN FILMMAKER HARUN FAROCKI TOONT HOE TECHNOLOGIE EN MEDIA DE MAATSCHAPPIJ VORMEN EN VERVOLGENS VERVORMEN.

PAGINA C4-5

BEELD HARUN FAROCKI/ANDREI IJICA

Cultuur

CULTUUR & MEDIA

IN HET NIEUWS

ZAP

De Oekraïense president Volodymyr Zelensky bij 'Buitenhof'. BEELD VPRO

Helden in de macht en onmacht van het leven

Het ergste moet nog komen - een uitspraak van de filosoof Arthur Schopenhauer die ook te krijgen is op T-shirts. Handig in de collegezaal of tijdens vergaderingen op het werk. Of gewoon op straat, om om al te montere geesten met hun neus op de feiten te drukken. Elk leven eindigt immers als een ramp, aldus die Duitse pessimist, dus wen er maar aan, zoals het in gebiedend modern Nederlands heet. Niet in *Over mijn lijk*, de ook in NRC veelgeprezen BNNVARA-serie over jonge mensen met een ongeneeslijke ziekte. De vaak dappere, soms onverzettelijk blijmoedige manier waarop de hoofdpersonen hun lot onder ogen zien, is ontroerend en troostend - voor ons kijkers, of voyeurs.

Maar hoe doe je dat? Je eindigheid volledig erkennen lijkt onmogelijk, eerder praktisch dan denkwerk. „Denken is dansen met je verstand. Op de melodie van de wereld”, schrijft arts en filosoof Bert Keizer in *Reis om de dood* (2019). „Daarom is denken over de dood zo moeilijk. Omdat het orkest dan zwijgt.” Omtrekende bewegingen zijn wat rest.

In dit elfde seizoen, dat zondag aftrapte bij de NPO, wisselden opnieuw acceptatie en ontkenning, levenslust en teleurstelling elkaar af. Ondanks het „zonnestralen tellen in de storm” waar de jonge zieken soms in slagen (presenterator Tim Hofman) blijft het kijken vooral confronterend. Soms zo intiem dat je wilt weggijken, zoals bij het verdriet van Nicole die bang is dat haar jonge kinderen zich haar niet zullen herinneren. Of bij Tycho die, aan een ochtendpilsje, niet wil accepteren „dat het zo is”.

Het is wel helemaal van deze tijd. Een redacteur van het programma vertelt in de VARA *Gids* over de afscheidsvideo's die ze maakt voor de „OML'ers” waarin ze „hun boodschap voor de wereld” kunnen geven (de video's worden op sociale media vertoond na hun overlijden en uiteraard alleen met toestemming). Ze noemt hen ook „helden”.

Nog een held, en weer heel anders. In Buitenhof (VPRO) sprak Maaike Schoon uitgebreid met de Oekraïense president Zelensky (niet in de studio maar eerder elders opgenomen). Dat gesprek, dat de uitzending grotendeels vulde, liet zien hoe het ook kan, een politicus annex leider van een land in oorlog interviewen: aandachtig en kritisch, maar niet uit op slimmigheden, journalistieke valstrikjes of *gotcha*-momenten (en geen vertoon wie het beste Engels spreekt, al was dat duidelijk). Zelfspot kwam van Zelensky die zichzelf een „papegaai” noemde: hij zegt al jaren hetzelfde. Boodschap: luister nou eens.

Ook dit keer benutte hij de tijd om de urgentie te onderstrepen van de oorlog tegen Oekraïne voor heel Europa, nu die uit de aandacht dreigt te raken door publieke oorlogsmoeheid en de economische effecten van Trumps doldrieste excursie naar Iran. Zelensky liet zich ontvallen dat ook (niet genoemde) bondgenoten hem hadden gevraagd geen olie-installaties in Rusland meer te bombarderen. Hij fulmineerde tegen de Russische oorlogsmisdaden in Boetsja, kort na het begin van de agressie-oorlog van het Kremlin vier jaar geleden.

Die herinneringen zijn broodnodig nu de behoefte aan accommodatie zich doet gelden, al dan niet uit eigenbelang (olie dan wel gemoedsrust). Terwijl, zoals Zelensky opmerkte, de kansen op het slagveld eindelijk weer keren in het voordeel van Oekraïne. Zijn standvastigheid - hij zei ook pas te willen nadenken over zijn politieke toekomst na het einde van de oorlog - zou je ook een voorbeeld van 'over mijn lijk' kunnen noemen. Eentje dat laat zien dat je soms keihard tegen de wind in moet blijven fietsen, in de hoop dat die draait.

Iets van het ergste - Boetsja - heeft hij tenslotte al gehad.

Sjoerd de Jong

NECROLOGIE JAN DONKERS (1943-2026) RADIOMAKER EN SCHRIJVER

Met zijn krachtige stem sprak Jan Donkers je persoonlijk toe

Met zijn muzikale kennis was Jan Donkers een van de grondleggers van de Nederlandse popjournalistiek.

Kester Freriks

AMSTERDAM

Influencier popjournalist, radiomaker en schrijver Jan Donkers werd geboren in Amsterdam-Noord, op 15 juni 1943. Over 'Noord' en de 'Noorderlingen' schreef hij het prachtige boek *Zo dicht bij Amsterdam* (1996). Hij noemt daarin zijn lot als geboren Noorderling een groot gemis: alles wat Amsterdam tot Amsterdam maakt, ontbeerde hij in zijn jeugd: geen theaters, geen boekwinkels, geen meisjes, geen cafés. Ofwel, *born on the wrong side of the tracks*. Uiteindelijk vond hij in Amerika zijn grote muzikale en literaire inspiratie. Donkers stierf zondag 19 april op 82-jarige leeftijd na een kort ziekbed in Amsterdam.

Donkers studeerde sociologie aan de Universiteit van Amsterdam en was in 1965 en 1966 redacteur van het tegendraadse studentenblad *Propria Cures*. Eind jaren

zestig ontdekte hij de kracht van de Amerikaanse rock, soul en blues. Als poprecensent voor *de Volkskrant* en als toonaangevend redacteur van het anarchistische undergroundtijdschrift *Aloha/Hit-week* voelde hij de tijdgeest en de rol van de pop daarin feilloos aan. Hij reisde veelvuldig naar de Verenigde Staten en maakte interviews met zijn muzikale helden en rocklegendes als John Lennon, Janis Joplin, Frank Zappa en Gram Parsons. Hij bundelde zijn interviews, essays en reisverhalen in boeken als *Amerika, Amerika* (1983) en *De Tweede Amerikaanse Eeuw* (2004). In de VS vond hij wat Amsterdam-Noord hem nooit kon bieden, daar was hij juist niét aan de *wrong side of the tracks*.

'Gonzo Radio'

Met zijn enorme muzikale kennis, die bij Donkers altijd verweven was met persoonlijke ervaringen, was hij een van de grondleggers van de Nederlandse popjournalistiek. Daarbij mag zijn radiowerk, onder meer voor de VPRO, niet onderschat worden. Samen met onder anderen Wim Noordhoek bedacht hij het experimentele programma *Hee*. Tal van andere muziekprogramma's volgden, waaronder *Joe Blow Show* (1971-1973), *Amigos de Musica* met muzikale

vriend Rik Zaai (1976-1979), *Gonzo Radio* (1984-1988) en *Double Play* (1998-2000) met Roel Bentz van den Berg.

Deze radio-uitzendingen, vaak diep in de nacht, maakten indruk: de stemmen van de presentatoren hoorden bij de nacht en bij muziek die ze lieten horen en waarover ze vol kennis van zaken vertelden. Die stemmen waren wat rauw, ruig, alsof de radiomakers je in het nachtelijke uur persoonlijk toespraken. De muziekvoorkeuren van Donkers werden voor velen een leidraad in de popwereld. Aan *Gonzo Radio* heeft hij, heel Amerikaans, zijn bijnaam te danken, Jan 'Gonzo' Donkers. De zoon van Donkers, Sander Donkers (1967), volgde in de voetsporen van zijn vader, is ook journalist en speelde gitaar in diverse bands. Zijn moeder Tineke Funhoff is vertaler en was jarenlang eindredacteur bij het opinieweekblad *Haagse Post*, later *HP/De Tijd*.

Theatervoorstelling

In 2011 presenteerde Donkers samen met Edo Donkers (geen familie) de muzikale theatervoorstelling *A Song Journey* over de Amerikaanse muziekgeschiedenis. Aan de hand van langspeelplaten en diepgravende verhalen namen de liefhebbers het publiek mee op een *grand tour* die inzicht verschafte in de roots van de Amerikaanse popcultuur, met name de betekenis van blues, country en jazz. En in zijn laatste autobiografische muziekboek *Forty Tracks* (2022), waarin hij onder meer beschrijft hoe hij in 1994 dankzij singer-songwriter David Olney zijn vriendin Anneke Zwetsloot ontmoette, bundelde hij de belangrijkste nummers uit zijn leven.

Dat Donkers ook luisterboeken insprak wekt, gezien zijn weldoordachte dictie, geen verbazing. Zijn gevoel voor belangwekkende literatuur - hij schreef decennialang recensies voor NRC - blijkt uit zijn liefde voor schrijvers als John Updike, Vladimir Nabokov, Elizabeth Strout en de aandacht die hij schonk aan schrijver John Edward Williams (1922-1994) met romans als *Stoner*, *Butcher's Crossing* en *Augustus*. Donkers zorgde voor een heropleving van zijn werk in Nederland.

Zijn voorliefde voor deze romanschrijver past bij Donkers' eigen literaire overtuiging: glashelder van stijl en indringende levensverhalen, altijd geworteld op de plek waar je bent, of dat nu Amsterdam-Noord is of Amerika. Zelf schreef hij met *Donkeyville USA* (1994) een min of meer fictieve autobiografie over het emigrantengezin Donkers dat in de jaren vijftig een bestaan wil opbouwen in de Nieuwe Wereld. Hoofdpersoon Johnny vindt hier de juiste *tracks*, en vooral de muziek die bij hem past.

Tonya Sudiono

AMSTERDAM

Waarom moet bij makers van kleur altijd hun afkomst worden benoemd om een waardeoordeel te kunnen vellen over de kwaliteit van het werk? Het is een vraag waar Charl Landvreugd, hoofd onderzoek bij het Stedelijk Museum in Amsterdam en zelf kunstenaar, al langer mee rondloopt.

Landvreugd is in 1971 geboren in Suriname en migreert op driejarige leeftijd naar Nederland. Hij begint als kunstenaar, doet promotieonderzoek aan de Royal College of Art in Londen en start in 2020 als hoofd onderzoek bij het Stedelijk Museum. En nu is er het boek *Dutch Afro Becomings - Hybrid Being in Black Art and Culture*, waarin Landvreugd onderzoekt of het mogelijk is om kunstenaars met een migratieachtergrond als 'cultuureigen' te beschouwen in het Nederlandse kunstlandschap.

Dat ze bijvoorbeeld ook de Nederlandse inzending kunnen zijn voor de Venetië Biënnale, waarbij hun afkomst als vanzelfsprekend Nederlands wordt beschouwd zonder dat die expliciet benoemd hoeft te worden. Kunstenaar Iris Kensmil, die Nederland vertegenwoordigde bij de Biënnale in 2019, reageerde op de expliciete benoeming van haar afkomst in een interview: „Ik ervoer dat als etnisch profileren. Je hebt het gevoel dat je apart wordt neergezet.”

Waar sommige kunstenaars het benoemen van afkomst als kleinerend ervaren, geldt het voor anderen juist als statement om de culturele achtergrond met trots te benoemen. Maar in het geval van benoemen, dan zou dat volgens Landvreugd moeten gelden voor iedereen. „Want als een kunstenaar uit Groningen komt, dan is afkomst zichtbaar niet van belang om iets te zeggen over de kwaliteit van het werk.”

Zijn boek start vanuit een persoonlijk perspectief, op het moment dat Landvreugd als 19-jarige ontdekt dat zijn kleur hem anders maakt. Hij schrijft: „Het was in 1990 toen iemand riep: 'Ga terug naar je eigen land!' [...] Ik herinner me dat ik dacht: 'Wat betekent dat?'”

Gemankeerde positie

In gesprek met NRC in het Stedelijk licht Landvreugd het persoonlijke vertrekpunt toe: „Ik liep rond met vragen die me als zwarte kunstenaar bezighielden, dus het was logisch om vanuit daar te vertrekken voor mijn onderzoek. Waarom gelden er andere regels voor kunstenaars met een migratieachtergrond bij het beoordelen van de kwaliteit van hun werk, in vergelijking met witte collega's? Ik wilde weten hoe het is gekomen dat er in het westerse kunstdiscours een hiërarchie is ontstaan over wat wij waardevol vinden.”

De 'thuiskomst' in Suriname leverde overigens ook een cultuurschok op. „Ik zag er misschien hetzelfde uit, maar we begrepen el-

Charl Landvreugd FOTO FERRET TUNC

INTERVIEW CHARL LANDVREUGD HOOFD ONDERZOEK STEDELIJK MUSEUM

Worden kunstenaars met migratieachtergrond wel als Nederlands gezien?

Kunnen kunstenaars met een migratieachtergrond ook als 'gewoon Nederlands' worden gezien? Dat onderzoekt Charl Landvreugd, hoofd onderzoek van het Stedelijk Museum in Amsterdam, in zijn nieuwste boek.

kaar totaal niet,” aldus Landvreugd. „Terwijl, je kan me in elk Nederlands dorp neerzetten en wij begrijpen elkaar. Ik ken alle culturele codes.” Hij beschrijft zichzelf dan ook als fysiologisch Afrikaans, etnisch Zuid-Amerikaans en cultu-

reel Nederlands.

Landvreugd: „Ik heb me altijd te verhouden tot twee originele: 'de Nederlander' of 'de Surinamer'. Het probleem is dat je dan altijd gemankeerd blijft in relatie tot het origineel. Ik ben cultureel niet

Surinaams genoeg en visueel niet wit genoeg om Nederlands te zijn. Maar wie bepaalt onze cultuur en wat is dan feitelijk die cultuur?”

Objectief kwalitatieve kunst
In zijn onderzoek wijst Land-

vreugd erop dat westerse kunst nog altijd als de norm wordt gepresenteerd, waartoe de rest van de kunstwereld zich heeft te verhouden. „De heersende vormentaal in de westerse kunst is geworteld in het hoog-modernisme. Denk aan kunstenaars als Sol LeWitt. Daar wordt alles aan afgemeten.”

„Als de kunstvormen lijken op wat we kennen, dan is het begrijpelijk”, zegt Landvreugd. „Neem het werk van Remy Jungerman: hij werd pas echt begrepen nadat zijn werk werd vergeleken met de vormentaal van Mondriaan.” Deze kunstenaar - die in 2019 Nederland vertegenwoordigde bij de Biënnale - maakt werk op het snijvlak van de Surinaamse Marroncultuur, de Afrikaanse diaspora en het 20ste-eeuwse modernisme. „Als je iets totaal anders maakt qua vorm, dan ben je af.”

Hetzelfde geldt voor de drager van het werk. Landvreugd: „Als het kunstwerk bijvoorbeeld in het zand is getekend, dan is het geen kunst, maar cultuur. Maar als het binnenkomt op een doek met een naam eronder en het verhandeld kan worden, dan is het kunst.”

Hij stelt een verschuiving in perspectief voor: een uitnodiging om het Nederlandse Afro-perspectief niet langer als afwijkend te zien, maar als een kracht die het centrum van het Nederlandse kunstverhaal mee kan herschrijven. Een utopische plek waarin mensen met een hybride achtergrond de norm zijn, en waar vormentalen op de eigen merites worden beoordeeld in plaats van langs de meetlat van de 'objectieve' westerse kunstcanon.

Hoe dat er in de praktijk uitziet? „We hebben bij het Stedelijk veel interne gesprekken gevoerd over het vermelden van iemands afkomst, omdat je met een andere blik naar een werk kijkt als je eerst leest dat iemand uit Ghana of Nederland komt. Mede doordat we dat nu bij iedereen weglaten, hebben we veranderd hoe de bezoeker de kunst tot zich neemt. We willen dat het kunstwerk eerst voor zichzelf spreekt.”

Museum voor iedereen

Welke rol spelen witte mensen in de utopische ruimte die Landvreugd voorstelt, en wat vindt hij ervan dat sommigen zelfs oproepen tot het behoud van 'inheemse' cultuur? „Deze vraag gaat veelal over macht”, zegt Landvreugd. „Over controle hebben over de ruimte. De *backlash* is het opkomende populisme en fascisme. Ik snap het ergens ook wel.”

Het is iets waar Landvreugd al langer over nadenkt: wat betekent het om er als museum voor iedereen te willen zijn? „Wat betekent dat bijvoorbeeld voor rechts-nationalistische sympathieën of gevoelens? En welke consequenties heeft dat voor wat we in het museum laten zien? Dit is wel iets waar ik serieus over nadenk. Maar licht de grens? Maar ik pleit in mijn boek dat er ruimte moet zijn voor iedereen.”

Charl Landvreugd: *Dutch Afro Becomings - Hybrid Being in Black Art and Culture*. Punctum Books, 240 blz., €22,-.

Ayoub Kharkhach FOTO JAAP REEDIJK

Annie M.G. Schmidtprijs voor Ayoub Kharkhach

ANNIE M.G. SCHMIDTPRIJS

Cabaretier Ayoub Kharkhach won de prijs voor het beste theaterlied met 'Handen van goud'.

Ömer Tuzkapan

AMSTERDAM

De Annie M.G. Schmidtprijs 2025 is gewonnen door cabaretier Ayoub Kharkhach. Hij wint de prijs voor het beste theaterlied voor zijn lied 'Handen van goud'. Juryvoorzitter Jurrian van Dongen reikte de prijs uit in de Kleine Komedie in Amsterdam tijdens het Amsterdams Kleinkunst Festival. Naast een buste van Annie M.G. Schmidt, gemaakt door kunstenaar Frank Rosen, ontvangt de winnaar een geldbedrag van 3.500 euro. Kharkhach won eerder al de AKF Sonneveldprijs en de AKF Publieksprijs.

Kharkhach werd op zijn elfde gediagnosticeerd met kanker en het lied 'Handen van goud' gaat over zijn vader en hoe die omging met de ziekte van zijn zoon. „Ik wil de worsteling van mijn vader laten zien, maar ook zijn kracht”, zei Kharkhach eerder in een interview met *NRC* over het lied. Het winnende lied komt uit zijn debuutvoorstelling *En verbied de vogels om te fluiten*. Volgens een recensie in *NRC*, misschien wel het mooiste debuut van het jaar”.

Met niets te vergelijken

De jury van de Annie M.G. Schmidtprijs 2025 looft de jonge cabaretier: „Zijn timbre, de frasering van de zinnen, hoe de melodielijntjes over de akkoorden vallen - het is met niets te vergelijken. Hooguit met het werk van grootheden als Joni Mitchell en Nick Drake. Geen effectbejag, groot effect. Je kan niet anders dan Ayoub Kharkhach na een paar zinnen in je hart sluiten.”

De vijf andere genomineerde liedjes waren 'De dag dat ik gevonden word' van Sarah Janneh, 'Snackbar' van Elfie Tromp, 'Ik heb mijn moeder gevraagd hoe het voor haar was' van Sabrina Naber-Macnack, 'Nooit meer slapen' van Reindier en 'Navalny' van Kiki Schippers.

Vorig jaar werd de prijs gewonnen door Ron van Zalsaus en mevrouw Rijnik met hun lied 'Voor een reisje'. Eerdere winnaars waren Kiki Schippers, Yentl en de Boer en Bram Vermeulen.

Stills uit Harun Farocki's documentaire 'Videograms of a Revolution' uit 1992. BEELD HARUN FAROCKI/ANDREI UJICA

De Duitse filmmaker Harun Farocki was zijn tijd ver vooruit

RETROSPECTIEF Harun Farocki legde in zijn films en installaties bloot dat zowel films en games als militaire toepassingen gebruik maken van dezelfde technologie. Een nieuw retrospectief met zijn werk dat de komende weken in het IDFA Documentaire Paviljoen is te zien, toont hoe technologie en media de maatschappij vormen en vervolgens vervormen.

Dana Linssen

AMSTERDAM

Toen begin jaren negentig de eerste Golfoorlog uitbrak, werden voor het eerst de doorlopende nieuwsbeelden van een oorlog die op dat moment plaatsvond met cinema vergeleken. De Amerikaanse nieuwszender CNN deed live verslag van de Amerikaanse aanval op Bagdad, en zond daarna 24 uur per dag beelden van het strijdtoneel uit.

Door het gebruik van infraroodbeelden, computeranimaties die de militaire operaties in beeld brachten en slowmotionbeelden vanuit de cockpit van gevechtsvliegtuigen kreeg die eindeloze beeldenstroom een wrang surrealistisch karakter. De eerste 'gemedialiseerde' oorlog was geboren. Computer- en informatietechnologie brachten de oorlog live bij je thuis, maar maakten het ook lastig de gebeurtenissen als 'echt' te ervaren. Achteraf werd duidelijk hoezeer deze oorlog behalve gemedialiseerd, ook een mediaoorlog was en het gevolg van een uitgekende publiciteitsstrategie.

Vlak voor de Golfoorlog had de Duitse filmmaker en mediakunstenaar Harun Farocki (1944-2014) net zijn documentaire *Images of the World and the Inscription of War* (1989) voltooid. Aan de hand van luchtfoto's die in 1944 werden genomen tijdens een Amerikaans bombardement op

een Duitse fabriek in bezet Polen becommentarieert hij daarin de dode hoeken van de menselijke waarneming. Zie je alleen wat je weet, of alleen wat je wilt zien, vroeg hij zich af. Toen de CIA de foto's later analyseerde bleek namelijk dat ook de concentratiekampen van Auschwitz erop stonden. Was de geschiedenis anders gelopen als men dat destijds had onderkend?

Images of the World and the Inscription of War werd niet alleen een van de sleutelfilms in Farocki's oeuvre, maar is dat onvermijdelijk ook in het retrospectief met zijn films en enkele van zijn installaties dat de komende weken in het IDFA Documentaire Paviljoen is te zien.

Perspectief van een projectiel

Farocki is vooral bekend geworden door de scenario's die hij met de Duitse speelfilm-maker Christian Petzold schreef. Met name die voor de uitgebeende Stasi-thriller *Barbara* (2012) over een vrouwelijk arts die ten tijde van de DDR naar een klein plaatselijk ziekenhuis wordt verbannen en de spookachtige WO II-film *Phoenix* (2014) over een vrouw die terugkeert uit het concentratiekamp en door haar omgeving niet wordt herkend. Zijn beroemdste documentaire is ongetwijfeld *Videograms of a Revolution*, die hij in 1992 maakte met de Roemeense filmmaker Andrei Ujica. Het is een collage-film (zijn favoriete genre) waarvoor ze uit meer dan 100 uur videomateriaal, zowel

van amateurs als officiële nieuwsbronnen, een reconstructie maakten van de bestorming van het presidentiële paleis in Boekarest in 1989. Met die bestorming kwam een einde aan het bewind van de communistische dictator Nicolae Ceausescu.

Technologie en media zijn Farocki's grote thema's. Hoe ze de maatschappij vormen en vervolgens vervormen. De relatie tussen beeld, macht en geweld is bijvoorbeeld ook het thema van zijn gevangenisfilms *Prison Images* (2000) en *I thought I was Seeing Convicts* (2000) die zich richten op het gebruik van surveillancetechnologie in penitentiaire inrichtingen. Hij illustreerde dat aan de hand van de uit de Golfoorlog bekend geworden luchtopnames met rasters en richtkruizen en de duikvluchten vanuit het perspectief van een projectiel. Dat was dus nog voor de Wachowski's eind jaren negentig in de filosofische speelfilm *The Matrix* met hun slowmotion-gevechten en de beroemde close-up van een in de tijd bevroren kogel dit soort 'bullet time' zouden perfectioneren.

S/M-praktijken

In het essay 'War always finds a way' (2005) zou Farocki later beschrijven hoe nieuwe mediatechnologieën een nieuwe filmische beeldtaal creëren. Hij illustreerde dat aan de hand van de uit de Golfoorlog bekend geworden luchtopnames met rasters en richtkruizen en de duikvluchten vanuit het perspectief van een projectiel. Dat was dus nog voor de Wachowski's eind jaren negentig in de filosofische speelfilm *The Matrix* met hun slowmotion-gevechten en de beroemde close-up van een in de tijd bevroren kogel dit soort 'bullet time' zouden perfectioneren.

Beeld uit 'Images of the World and the Inscription of War'.

Hoe relevant en ver zijn tijd vooruit Farocki was realiseer je je ook weer nu, net als in 1944 en 1991 nieuwsbeelden en mediatechnologie een nog grotere rol zijn gaan spelen, bijvoorbeeld bij de oorlogen in Gaza, Iran en Libanon. En was het tijdens de Golfoorlog misschien nog een schok dat CNN computersimulaties gebruikte, nu is het vaak helemaal niet meer duidelijk of een beeld gefabriceerd is of echt. In *Images of the World* vroeg Farocki zich al af of de toeschouwer op een of andere manier medeplichtig is als nieuwsbeelden later iets heel anders blijken prijs te geven dan oorspronkelijk gedacht. Anno nu moet bij wijze van spreken iedere nieuwsconsument een mediadetective zijn om erachter te komen wat de status van nieuwsbeelden is.

De Duitse filmwetenschapper Thomas Elsaesser noemde de missie van Farocki om inzichtelijk te maken dat film en defensie gebruik maken van dezelfde audiovisuele technologieën de „S/M-praktijken van de

filmgeschiedenis”. Hij doelde op de innige relatie tussen bijvoorbeeld 'science and medicine' en 'surveillance and military'. Het is een knipoo naar het feit dat nieuwe media altijd als eerste worden gebruikt voor porno en oorlog. Dat was toen en dat is nu met generatieve AI niet anders.

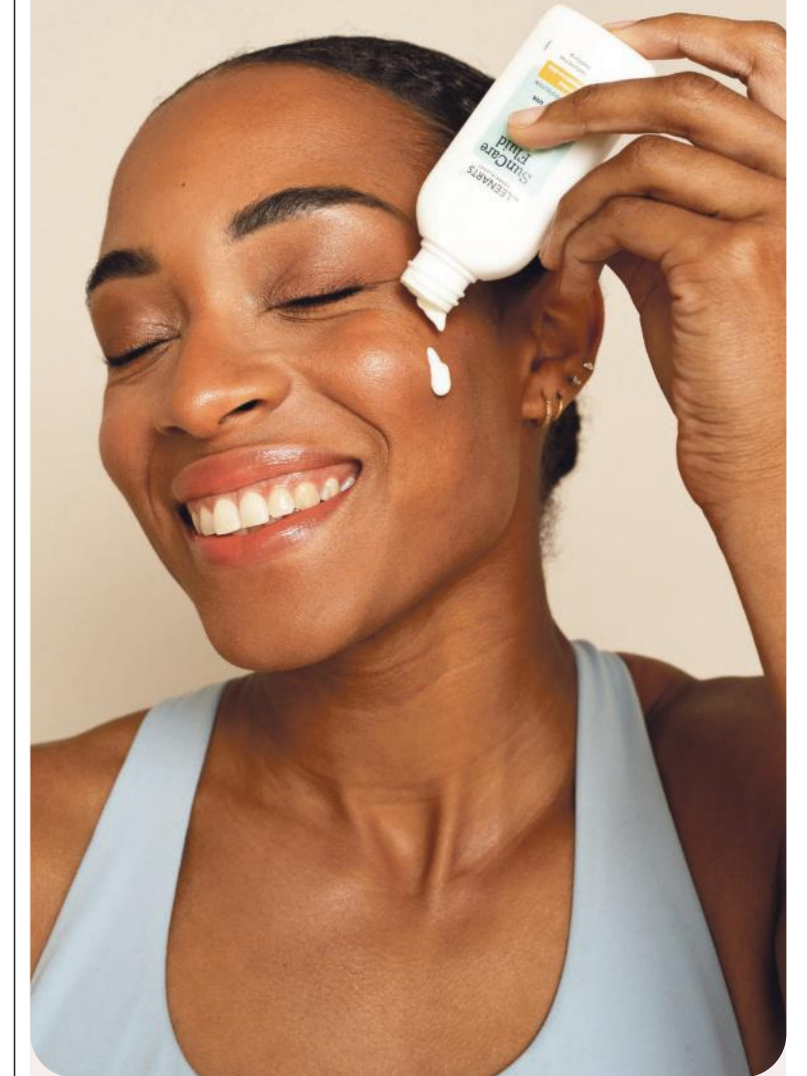
Farocki raakte om die reden ook al vroeg geïnteresseerd in de beeldtaal van games, en maakte bijvoorbeeld de serie *Serious Games* over het toepassen van game- en virtualrealitytechnologie in trainingsvideo's van het Amerikaanse leger. Daarin liet hij zien hoe na afloop van de strijd dezelfde technieken worden ingezet om soldaten met een posttraumatische stressstoornis te behandelen. De kwaal is het middel geworden. Of is het toch andersom?

Het retrospectief van Harun Farocki is van 17/4 tot en met 24/5 te zien in het IDFA Documentaire Paviljoen in Amsterdam. Info: idfa.nl

nrcwebwinkel

DRS LEENARTS

Goed beschermd de zon in

- › Verschillende soorten zonbescherming, per stuk verkrijgbaar
- › Parfuvrij, geschikt voor de gevoelige huid
- › Ontvang bij elke bestelling een gratis lippenbalsem SPF25 t.w.v. €4,99

Zon op je bol? Heerlijk. Maar je huid goed beschermen? Nog veel belangrijker. Je huid krijgt in de zomer al genoeg te verwerken: UV, hitte, zweet, zout, chloor, airco, vaker douchen. Kies daarom voor zonbescherming van Drs Leenarts met bewezen verantwoorde ingrediënten, zonder parfum en andere irriterende stoffen. Zo ga je ontspannen de zon in - en je huid ook! Ontwikkeld door dermatoloog Marjolein Leenarts.

Adviesprijs fabrikant vanaf 16,99
12,74 per stuk

Gratis lippenbalsem bij elke bestelling

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/zonbescherming

Moeders zijn meer gaan werken. Maar vaders zijn amper meer gaan zorgen. Daardoor raken veel vrouwen overspannen. Japke-d. Bouma heeft de oplossing. „Betaal je vriendin bij jullie eerste kind een miljoen. Dan is ze gecompenseerd voor pensioengaten, gemiste promotie en salaris.”

Japke-d. denkt mee

Als je vriendin een baby krijgt, betaal haar dan **een miljoen**

Deze column is niet voor de vaders die onlangs in een Amsterdams café de cursus 'vlechten en paardstaarten maken' volgden.

Ook niet voor de vaders die hun kinderen seksuele voorlichting geven, moeilijke gesprekken met ze voeren, naar ouderavonden gaan, boterhammen smeren, het juf-fenecadeau regelen, luizenpluizen - en al die andere vaders die de zorg voor hun gezin eerlijk met hun partner verdelen.

Nee. Deze column is voor de vaders die geen reet doen thuis. Die na hun werk op de bank ploffen. Die op hun vrije dag de racefiets pakken, in plaats van te kijken of er nog iemand hulp nodig heeft met huiswerk.

Voor de vaders die onderweg naar een verjaardag vragen of 'we ook een cadeauje hebben'. Die nooit checken of de sportkleden in de tas zitten. Die de kinderen niet van school halen als ze ziek zijn. Die niet kijken of er remsporen in de onderbroeken zitten voor iedereen de deur uitgaat.

Voor de vaders die nooit klassenouder zijn. Die nooit vragen hoe het proefwerk ging. Die nooit tandartsafspraken maken of traktaties regelen. Die de 20 simultane whatsappgroepen voor klassen, kinderefeestjes, en schoolreisjes negeren. Die nooit mee 'hoeven' naar zwemles. Die nooit de schoolvakantieplanning maken. Of de koffers inpakken.

Want wie regelt dat allemaal in Nederland? En dan gaat het dus niet om 'af en toe thuis iets doen'. Maar om het masterplan. Om het vooruit denken. Het anticiperen. Het kijken of iedereen nog lekker in z'n vel zit. Dat zijn meestal de moeders in dit land. Dat was vroeger. En dat is nog steeds zo.

Dat wordt wel steeds lastiger. Want

moeders zijn de afgelopen 20 jaar gemiddeld 15 uur per week meer betaald gaan werken. Terwijl de vaders volgens het CBS in dezelfde periode slechts 0,4 uur per week meer zijn gaan zorgen. Steeds meer jonge vrouwen raken daardoor overspannen. Nog geen 10 procent van de stellen heeft de zorg eerlijk verdeeld.

Allemaal smoesjes

Is dat erg? Ja. Niet alleen voor de kinderen en de vaders, die amper een band opbouwen. Maar vooral voor de moeders die eraan onderdoord gaan. Dat kost ook geld. Burn-outklachten kosten de samenleving miljarden. En werkgevers betalen zich blauw aan verzuim.

En wat doen veel vrouwen daarom? Die gaan na de geboorte van hun kind drie of vier dagen per week werken. Of ze stoppen er helemaal mee. Om alle stress voor te zijn. Daardoor bouwen ze minder pensioen op. Missen ze salaris, en promotiekansen. En worden ze financieel afhankelijk van hun man.

Een makkelijke oplossing? Als vaders en moeders de zorg nou eindelijk eens eerlijk zouden gaan verdelen. Waarom dat nog steeds niet lukt, is mij een raadsel. Al twintig jaar hoor ik dezelfde excuses: dat moeders het zelf zo willen. Dat vaders wel willen, maar moeders „de lat te hoog hebben liggen”. Dat mannen het brein niet hebben voor zorgtaken. Dat vrouwen beter zijn in het verzorgen van kinderen. Dat kinderen van nature naar de moeder trekken.

Allemaal smoesjes. Vrouwen willen dit helemaal niet zelf. Ze doen het omdat de vaders het niet oppakken. En hoezo hebben mannen er het brein niet voor om thuis te plannen? Ze

zijn op hun werk toch ook allemaal 'hands-on', proactief en 'teamplayers'?

Dat vrouwen beter zijn in het verzorgen van kinderen is nooit bewezen. En kinderen trekken niet van nature naar hun moeder, maar naar de ouder die er is. Laatst hoorde ik weer eens een man met de bekende riedel dat 'moeder zijn het mooiste beroep is wat er is'. Gaap. Als je het zo mooi vindt, waarom doe je het dan zélf niet?

Er wordt al vijftig jaar over dit probleem geleuterd in Nederland. Hoe we vrouwen financieel onafhankelijker maken. Hoe we mannen zover krijgen dat ze eindelijk eens meer gaan doen thuis. Ineens had ik de oplossing.

Wat als we mannen de keuze geven: óf je neemt de helft van de zorg voor je rekening, óf je betaalt je partner een miljoen euro.

Niet erg romantisch

Dat is namelijk wat het vrouwen ongeveer kost als ze vanaf hun 32ste zestien jaar lang een of twee dagen minder gaan werken. Aan gemist salaris, gemiste pensioenopbouw, en gemiste promotiekansen. Doe je niks thuis, betaal dan dat miljoen. Dan bouwt zij tenminste iets op. En staat ze niet met lege handen als de relatie stukloopt.

Niet erg romantisch hè? Klopt. Maar het is ook niet romantisch om alle zorg op de moeder te dumpen en haar daar ook nog eens voor te laten betalen. Kinderen krijg je samen. Ook de kosten samen dragen.

Dat is pas eerlijk delen.

Heb je een vraag van de week, taboe, of 'kwestie' voor deze rubriek? Mail dan naar japkeddenkme@nrc.nl

Gemiste inkomsten Zestien jaar minder werken, kost je al gauw een miljoen

Stel een man en een vrouw verdienen tussen hun 32 en 35ste evenveel salaris. Zeg 4.500 euro bruto, iets boven modaal. Als de vrouw een kind krijgt en drie dagen gaat werken, scheelt dat per jaar zo'n 20.000 euro. Dat is na 16 jaar (als de vrouw misschien weer meer wil gaan werken) bij een jaarlijkse loonstijging van zo'n 2 tot 3 procent, zo'n 400.000 tot 450.000 euro bruto, en 300.000 tot 350.000 euro netto.

Maar de vrouw maakt ook minder carrière met drie dagen per week, omdat fulltime eerder beloond wordt met promotie. Waar de man met een fulltime werkweek na 16 jaar op zo'n 85.000 tot 95.000 bruto per jaar zit en daarna nog doorgroeit, blijft de vrouw 'steken' op zo'n 55.000 tot 65.000 per jaar met minder uitzicht op meer. Dat kost over de rest van de loopbaan nog eens zo'n 600.000 euro aan gemist inkomen. En dan is er nog het verschil in pensioenopbouw. Ruw geschat over de hele loopbaan nog eens zo'n 150.000 tot 300.000 minder.

Op de korte termijn geeft een of twee dagen minder werken dus wat lucht. Maar over een heel leven betekent het een financiële kloof tussen de ouders van zo'n 1,1 tot 1,3 miljoen.

ELLEN DECKWITZ

De giftigen

Gisteravond kwam G. bij me eten, mijn oudstudegenoot die er de laatste tijd doffer uitzag dan iemand die naast een crematorium woont, maar nu opeens op de stoep stond met fonkelende ogen en een levenslust die je gewoonlijk alleen maar bij verliefden ziet. „Geen nieuwe liefde, maar ik dank dit geluk wél aan een ander”, glunderde hij toen ik hem ernaar vroeg.

„Vertel vertel!”, glunderde ik mee.

„Mijn baas is weg!”, juichte hij.

Ik feliciteerde hem met dit godsgeschenk, want die baas was er een voor achter het behang. Kort lontje en nooit te beroerd om met de inspanningen van anderen te pronken. Zo'n type dat de hele dag over je schouder meekijkt, onophoudelijk roept dat je het verkeerd doet maar helaas geen tijd heeft om even uit te leggen hoe hij het dan wel wil. Steeds meer medewerkers raakten overspannen, tot een vrouwelijke collega de stoute schoenen aantrok. Omdat de baas in kwestie nogal moeite had met het zich herinneren van afspraken, beloftes en feedback begon ze de vergaderingen stiekem op te nemen. Een filmpje waarin hij op een verlovingsverzoek reageerde met een woedeaanval belandde helemaal per ongeluk bij de raad van bestuur, waardoor hij zijn biezen mocht pakken en G. weer stralend door de dagen gaat.

„Ik slaap beter, mijn bloeddruk is lager, ik heb geen rugpijn meer en pieker amper nog. Thuis is de sfeer ook weer als vanouds. Maar soms ben ik opeens wel enorm verdrietig.”

„Waarom?”

'Ik slaap beter, mijn bloeddruk is lager, ik heb geen rugpijn meer en pieker amper nog'

Omdat er bij steeds meer bedrijven toch een werkcultuur heerst die rendabeler is voor de bullebakken dan voor de aardigen. In veel branches draait het tegenwoordig allemaal zo om het behalen van targets, dat het doel de middelen lijkt te heiligen. En zo komen kleine tirannen in leidinggevende posities terecht, waar ze met bonussen of provisies alleen nog maar verder in hun nare gedrag worden versterkt.

Ik rilde en dacht aan wat de dichter Ted Hughes ooit schreef: „Applause is the beginning of abuse.” G. speelde ondertussen wat met zijn doperwten. „Weet je”, zei hij na er een hartje mee te hebben gevormd, „we zijn zo bezig met ons welzijn. We sporten, eten verantwoord, proberen te ontspannen, praten braaf over onze gevoels en houden op speciale horloges bij hoe lang en hoe diep we wel niet slapen. Maar dat is allemaal water naar de zee dragen wanneer je voorbijgaat aan een van hoofdbestanddelen van gezondheid en geluk.”

„Namelijk?”

„Het kunnen mijden van de giftigen.”

Ellen Deckwitz is schrijver en dichter en schrijft één keer per week een column.

OPGEVOED

Elke week legt *Annemiek Leclair* een lezersvraag voor aan deskundigen. Deze week: hoe ga je om met een felle kleindochter?

'Mijn 7-jarige kleindochter is zo fel tegen mij. Hoe gaan we daarmee om?'

Oma: „Mijn man en ik halen regelmatig onze kleindochters van zeven en negen jaar oud uit school, en brengen dan de middag door in hun huis. Dat gaat goed tot mijn schoondochter thuis komt, daarna wil die van zeven niets meer van ons weten. Dat is nu al maanden aan de gang. Dat komt vooral tot uiting als we aan tafel gaan. Ze wil niks eten, en ik mag het ook niet op haar bord leggen. Ik hoef maar iets te zeggen, en ze roept fel: 'Jij bent niet de baas over mij, ik ben de baas over mijzelf!'”

„Inhoudelijk ben ik het met haar eens, maar de woede brengt me van mijn stuk. We hebben het met haar ou-

ders besproken, en mijn schoondochter zegt er dan wel iets van. Laatst schreeuwde ze het op een avond vier keer achter elkaar. Ik heb haar handjes gepakt, in de ogen gekeken, en gezegd: 'Dit moet je niet zeggen, hier wordt oma verdrietig van, en ook een beetje boos.' Daar reageerde ze overstuurd op, en de oudste was toen ook kwaad op mij. Hoe ga ik hier nu mee om?’

Naam en woonplaats zijn bij de redactie bekend. De rubriek Opgevoed is anoniem, omdat moeilijkheden in de opvoeding gevoelig liggen. Wilt u een dilemma in de opvoeding voorleggen? Stuur uw vraag of reacties naar opgevoed@nrc.nl

Rust bewaren

Stefan Ramaekers: „Hier zijn veel verschillende scenario's voorstelbaar. Misschien heeft uw kleindochter ooit van haar moeder gehoord dat ze de baas is over zichzelf, en gebruikt ze dat nu ook in een andere context? Misschien is ze zo blij dat haar moeder weer thuis is, dat ze haar vermoeidheid afreageert op u?”

„Mogelijk spelen hier ook intergenerationele aspecten: wat betekenen die woorden 'de baas zijn' in de geschiedenis van de familie? En dan kunnen er nog generationele verschillen meespelen in de verdraagzaamheid van een felle toon. Grootouders, veelal zelf op autoritaire wijze opgevoed, vinden iets mogelijk sneller brutaal.

„Wat raakt de toon van uw kleindochter bij u? Welke normen en waarden legt dat bloot? Een houding van rustige nieuwsgierigheid helpt.”

Loslaten

Peter Hoffenaar: „Dit is een vorm van wat psychologen 'reactance' noemen. Dat is de neiging van mensen om zich te verzetten zodra ze het gevoel hebben dat iemand anders hun vrijheid om zelf te kiezen beperkt. Aan tafel wordt er aan allerlei 'vrijheden' van een kind getornd - wat je eet, hoe je je gedraagt, wanneer je iets mag zeggen - en juist dan kan die drang om zelf de baas te zijn extra sterk naar boven komen. Ze-

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v. rubriek, redactie of persoon.
T: **020 - 755 3000** (algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen? Stuur maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld naam, adres en tel. nummer.

Advertenties
T: **020 - 755 3049**,
E: sales@nrc.nl,
W: adverteren.nrc.nl

Familieberichten
T: **020 - 755 3052**
E: familieberichten@nrc.nl

NRC Webwinkel
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar NRC te bezorgen voor 7.00 uur, op zaterdag voor 9.00 uur.
W: nrc.nl/service,
T: **088-572 0572** (ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-13.00)

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacyverklaring).
Alfmelden kan via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2026.
Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon
●●●●● zeer goed
●●●●● goed
●●●●● matig
●●●●● zwak

Weekdeals

GELDIG T/M 26 APRIL 2026

Bekijk
alles

SANGEAN Noodradio

ADVIESPRIJS FABRIKANT
149,-
99,-

MET FM EN DAB+

- › Opladen via handslinger dynamo, zonnepaneel of USB-C (stroom)
- › Instelbare LED-zaklamp (3 standen en SOS-morsecode)
- › Werkt ook als powerbank voor opladen mobiel apparaat

SANGEAN Noodradio

ADVIESPRIJS FABRIKANT
189,-
129,-

MET FM, DAB+ EN BLUETOOTH

- › Opladen via handslinger dynamo, zonnepaneel of USB-C (stroom)
- › Instelbare LED-zaklamp (5 standen en SOS-morsecode)
- › Werkt ook als powerbank voor opladen mobiel apparaat

NEDIS Noodradio

ADVIESPRIJS FABRIKANT
129,95
69,95

MET FM EN DAB+

- › Opladen via handslinger dynamo, zonnepaneel of USB-C (stroom)
- › Instelbare LED-zaklamp (3 standen, SOS-morsecode en leeslampje)
- › Werkt ook als powerbank voor opladen mobiel apparaat

SANGEAN Draagbare radio

ADVIESPRIJS FABRIKANT
169,95
99,95

MET FM, DAB+ EN BLUETOOTH

- › Werkt op (oplaadbare) batterijen
- › Geavanceerde batterijlader met detectiefunctie voor defecten
- › Met hoofdtelefoonaansluiting en LCD-display met achtergrondverlichting

